

Міністерство освіти та науки України
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет
Наукове студентське товариство

КАРАЗІНСЬКІ ЧИТАННЯ (історичні науки)

*Тези доповідей
72-ї Міжнародної наукової конференції
26 квітня 2019 р.*

Харків – 2019

УДК 93/94(063)
К21

*Затверджено до друку рішенням вченої ради
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 5 від 22 квітня 2019 року)*

Редакційна колегія:

Нижнікова С. В. – (головний редактор) канд. іст. наук, викладач кафедри історії України
Волосник Ю. П. – докт. іст. наук, професор кафедри Східної Європи
Домановський А. М. – канд. іст. наук, доцент кафедри історії стародавнього світу і середніх віків
Єремєєв П. В. – канд. іст. наук, доцент кафедри Східної Європи
Журавльов Д. В. – канд. іст. наук, доцент кафедри історії України
Захарченко Є. Ю. – канд. іст. наук, ст. викладач кафедри історії України
Кісельова Ю. А. – канд. іст. наук, доцент кафедри історіографії, джерелознавства та археології
Любавський Р. Г. – канд. іст. наук, ст. викладач кафедри історії України
Миколенко Д. В. – канд. іст. наук, доцент кафедри нової та новітньої історії
Посохов С. І. – канд. іст. наук, доцент кафедри історіографії, джерелознавства та археології
Посохова Л. Ю. – докт. іст. наук, професор кафедри історії України
Ручинська О. А. – канд. іст. наук, доцент кафедри історії стародавнього світу і середніх віків
Скирда В. В. – канд. іст. наук, доцент кафедри історіографії, джерелознавства та археології
Тумаков О. І. – канд. іст. наук, доцент кафедри нової та новітньої історії
Ченчик Д. В. – канд. іст. наук, доцент кафедри нової та новітньої історії

Адреса редакційної колегії:

Україна, 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, історичний факультет
Тел.: (057) 707-52-42; факс (057) 702-03-79
E-mail: sntistfak@gmail.com; web: <http://history.karazin.ua/>

Каразінські читання (історичні науки): Тези доповідей 72-ї Міжнародної наукової конференції (м. Харків, 26 квітня 2019 р.). – Харків.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2019 – 142 с.

ISBN 978-966-285-565-4

Тематика тез репрезентує широкий тематичний спектр проблем, які набули актуальності в сучасній історичній науці.

ISBN 978-966-285-565-4

©Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2019.

РОЗДІЛ І
АРХЕОЛОГІЯ

**Поселення Удо-Бабчанського межиріччя за доби бронзи та
раннього заліза: палеокліматична інтерпретація**

Аргунова Анна

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
argunova.ac@gmail.com*

Дослідження пам'яток археології на території Чугуївщини триває вже майже півтори сотні років, і завдяки вдалому географічному розташуванню цей район є одним із найбільш вивчених на території Харківської області. Зі звітів та публікацій дослідників різних років (М. В. Сібільов, І. І. Ляпушкін, Б. А. Шрамко, В. К. Міхеєв, А. К. Дегтяр, Ю. В. Буйнов, Г. Є. Свистун, О. О. Лаптев, А. В. Юрченко) вдалось зібрати інформацію про 49 поселенських пам'яток, що належать до епохи бронзи (32) та до раннього залізного віку (17). Усі вони розташовані на території межиріччя Великої Бабки та Удів (до впадіння в останню р. Роганка), що утворює трикутник площею до 500 кв. км. і розміщується в північній частині Чугуївського району.

Перші поселення бронзової доби на території Удо-Бабчанського межиріччя з'являються за часів існування тут пізньої фази катакомбної культурно-історичної спільноти (КІС) (пам'яток осколо-донецького типу) (поселення «Чугуїв, вул. Фрунзе»), що датуються кін. XVIII – поч. XVI ст. до н. е. З XVI ст. до н. е. тут починають фіксуватися матеріали культури багатоваликів кераміки (КБК) (Клугино-Башкирівка), що зникають у XV ст. до н. е. Значні зміни відбуваються за доби пізньої бронзи, коли на поч. XV ст. до н. е. дані території займають племена зрубної спільноти. XIV-XII ст. до н. е. характеризується періодом розквіту культур пізньобронзової доби («Кочеток-ВУВГ», «Кам'яна Яруга-І»), проте вже у XII ст. до н. е. зрубна КІС розпадається, і внаслідок досить складних етнокультурних процесів з XI до IX-VIII ст. до н. е. матеріал на поселеннях району представлений бондарихінською культурою (Кочеток-IV, Тетлега-І). Становлення скіфських пам'яток на Чугуївщині починається близько VI ст. до н. е., коли з'являється значна кількість поселень («Зарожне», «Піщане-І»), проте в III ст. до н. е. вони занепадають.

При співставленні хронології розвитку археологічних культур та географічних умов прослідковуються певні тенденції. Не абсолютизуючи вплив кліматичних змін на розвиток і переміщення людських спільнот, зазначимо, що кожен із періодів становлення на наших землях нових культур співпадає з коливанням температурно-вологісних показників півдня Східної Європи. Так, наприкінці середнього суббореалу SB-2 після закінчення періоду ксеротермічного оптимуму починається повільне зниження температури та зволоження, що хронологічно збігається з появою поселень катакомбної культури та зміною орієнтації господарства з кочового скотарства на стійлове, а також переходу до землеробства. Це стає кризовим часом для існування кочового ладу, внаслідок чого починаються процеси розпаду КІС, заміна катакомбників представниками племен КБК, та, з настанням фази пізнього суббореалу SB-3 (3,4-2,9 тис. р. т.) розквіту землеробських культур пізньобронзової доби після утворення тут зрубної КІС. Занепад зрубної культури збігається з початком аридизації (XII-X ст. до н. е.), коли після демографічного вибуху та появи «надлишкового населення» (<25% з усіх поселень доби бронзи Чугуївщини становлять пам'ятки зрубної КІС), землеробство, що переживає кризу, вже не може забезпечити зростаючих потреб. На територіях, звільнених внаслідок міграції зрубників, починає розвиватися бондарихінська культура, представники якої змогли підлаштуватися під кліматичні зміни, тому пам'ятки цього часу становлять майже половину від усіх поселень бронзової доби регіону. Кінець суббореалу приносить підвищення зволоження та потепління, що сприяє швидкому розвитку господарства лісостепових племен скіфської культури, які вже в VI ст. до н. е. утворюють значну кількість поселенських структур (17). Проте вже у IV-III ст. до н. е. існуючі поселення занепадають внаслідок початку аридизації раннього субатлантику, кризових явищ всередині суспільства та зовнішньої загрози зі сходу.

Таким чином, порівнюючи історичні процеси на території Удо-Бабчанського межиріччя та реконструкції кліматичних змін, можна стверджувати, що природні умови мали досить сильний вплив на людські спільноти у II-I тис. до н. е. Не відкидаючи інші важливі фактори генези етнокультурних процесів давнини, зазначимо, що часто саме зміни природного середовища штовхали людину до певних територіальних рухів (і, як наслідок, соціальних та етнічних) а також економічних та культурно-релігійних, тому реконструкція даних процесів в подальшому може відповісти на складні питання теоретичного осмислення людського буття епохи бронзи та раннього залізного віку.

Детские погребения на могильнике Войтенки-1 Евтущенко Дмитрий

*Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
yevtushenkodmitr@gmail.com*

Могильник черняховской культуры Войтенки-1 как археологический источник в данной работе исследуется на основании работ, проведённых Германно-славянской археологической экспедицией вместе с Евразийским отделением Немецкого археологического института. Изучение могильника проводится с 2005 г. Данный памятник является наиболее исследованным в Днепро-Донецком лесостепном Левобережье. Жизнь здесь началась ещё в бронзовый век, тогдашним населением были представители срубной археологической культуры. Новый этап жизни на данном поселении (и, соответственно, пользования могильником) связан с периодом позднеримского времени, который датируется ср. III – нач. V в. н. э. и характеризуется глубоко экономическим и политическим кризисом Римской империи.

Изучение детских погребений на территории могильника Войтенки-1 даёт возможность оценить социальную структуру черняховского общества, понять отношение к детям в то время, а также узнать о продолжительности жизни населения, в том числе детского.

Предметом исследования являются детские неразрушенные ингумации черняховской культуры.

В работе использованы статистический, типологический, планиграфический метод. При помощи статистического метода были подсчитаны количество ориентированных погребений, количество инвентаря, глубины и размеры погребальных ям. При помощи типологического метода была разработана типология конструкций погребальных ям. При помощи планиграфического метода было изучено положение детских погребений на могильнике Войтенки-1 и их концентрация.

Научная новизна: систематизация данных о детских погребениях на могильнике Войтенки-1, а также других могильниках черняховской культуры на территории Украины и Молдавии; классификация погребений по их ориентировке, размеру, форме и конструкции погребальных ям.

Источниковой базой данного исследования являются детские погребения на могильнике Войтенки-1, исследованные в период с 2005 по 2014 гг.

Германно-Славянской археологической экспедицией исследуется черняховский комплекс Войтенки-1 в бассейне реки Мокрый Мерчик (Мерчик – Мерла – Ворскла – Днепр) на территории Ковяжского сельсовета Валковского района Харьковской области. 9 августа 2005 года выше селища был открыт могильник, параллельно проводились его раскопки. Он был обнаружен по закономерностям расположения и по наземным признакам. Визуально были определены его размеры и «стерильная зона» между поселением и могильником.

Погребальный обряд черняховской культуры достаточно разнообразен на различных могильниках. Могильники в основном биритуальные, то есть имеют кремации и ингумации (примером исключения может послужить могильник Лазо, где кремации отсутствуют). Детские погребения на могильнике Войтенки-1 можно относить

к хорошо исследованным, так как тут присутствует 15 исследованных неразрушенных труположений. В данной работе рассматривались лишь неразрушенные ингумации. Могильные сооружения здесь делятся на 8 типов, которые удалось определить и унифицировать. Чаще всего – это простая яма (овальная или прямоугольная с вертикальными стенками), яма с подбоем и яма с заплечиками (последние две имеют сложную конструкцию). На могильнике Войтенки-1 среди детских погребений преобладают ориентированные на север погребения (7 из 15, соответственно – 46,66 %), на 2 погребения меньше ориентированы на запад (5 из 15; 33,33 %), ещё 1 погребение ориентировано на северо-запад (1 из 15; 6,66 %). В целом, эти показатели соответствуют данным Б. В. Магомедова об ориентировке костяков в Восточной Украине. Состав и количество инвентаря не всегда являются показателем социального положения погребённого в обществе. Таким образом, общие особенности обряда черняховских погребений дают возможность сравнения захоронений с различными могильниками.

Слов'яно-салтівські взаємовпливи на прикладі житлових конструкцій

Федоров Ілля

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

elias.fenu@gmail.com

Спроби реконструкції характерних для слов'янського та салтівського середовища житлових споруд розглядалися в науковій літературі неодноразово. Але ще залишається багато невіршених питань, серед яких одним з головних є дослідження того, як культурний досвід однієї цивілізації використовувався в побудові житлових конструкцій іншої. В цій роботі було проаналізовано житлові конструкції слов'ян та носіїв салтівської культури, встановлено елементи, що підлягли іншопольтурному впливу, та ступінь цього впливу.

Як вже було сказано, існує велика кількість досліджень присвячених житлам слов'янської та салтівської культури. Серед праць, присвячених слов'янському житлу, можна виділити роботу П. О. Раппопорта «Древнерусское жилище». Також важливими є етнографічні дослідження М. В. Красовського, в яких він використовує данні археології, та археологічні праці М. Ф. Біляшевського, М. Є. Макаренко й інших. Одною з найбільш змістовних узагальнюючих робіт, присвячених спорудам хозар, є монографія С. О. Плетньової «От кочевников к городам», в якій вона розглядає основні житлові споруди та пропонує їх власну класифікацію. Також окремим питанням хозарського житлобудування приділяли увагу І. І. Ляпушкін, А. З. Вінніков, Г. Є. Афанасьєв, В. С. Фльоров та В. І. Квітковський. Проте майже не має праць, присвячених дослідженню міжкультурних зв'язків двох культур в будівельному аспекті. В цьому плані, до себе повертає увагу робота В.В. Колоди «Контакты славянского мира и Хазарского каганата на Северном Донце: этнокультурный аспект» в якій серед всього іншого аналізується й проникнення деяких слов'янських рис у традицію побудови жител салтівцями.

Джерелами для цього дослідження були знахідки житлових конструкцій, зафіксовані в археологічних звітах різних експедицій, які діяли на території Слобожанщини. При дослідженні використались статистично-порівняльний та типологічний методи.

Під час аналізу споруд основна увага зверталась на такі елементи як: стаціонарність житла, ступінь заглиблення підлоги, форма та розмір самої будівлі в плані, орієнтація житла за сторонами світу та розташування входу, конструкція стін та даху (де це можливо встановити), опалювальний прилад (його тип, положення в споруді), наявність господарчих та стовпових ям в середині споруди.

Серед слов'янських рис на пам'ятниках салтівського житлобудування виділяється як сама форма багатьох споруд (квадратні напівземлянки з прямими кутами та наземні житла), так і їх конструкція (каркасно-стовбова, зрубна). До слов'янських ознак належать печі з глини сводчастої конструкції, низ яких вирізався в материк

або на останці. Схожі печі зустрічались на території розповсюдження боршевської культури. Також до характерних ознак можна віднести відкриті вогнища, розташовані на глиняних вимостках та останцях – перехід від традиційного кочівницького вогнища до слов'янської печі. Останньою рисою слов'янського житлобудування є двосхилі дахи, що спирались на плахи.

З іншого боку, близькість городища Водяне до пам'яток салтівської культури також наклала свій відбиток. Ця пам'ятка роменської культури вирізняється відносною різноманітністю жител, що непритаманно іншим слов'янським городищам. Простежуються такі риси салтівського житла як наявність відкритого вогнища. Схоже вогнище виявлено і в житлі з салтівського городища Мохнач. Хоча за сукупністю таких ознак як форма котловану, заглиблення споруди, наявність склепінчастої печі та внутрішньої господарчої ями ця споруда належить до традиції слов'янського житлобудування, в ній присутнє обладане камінням вогнище, характерне для представників салтово-маяцької культури.

Отже, обидві культури впливали одна на одну, що залишило відбиток на традиції побудови жител. Найкраще це простежується на прикладі досить різноманітних опалювальних пристроїв, а також в конструкціях стін та даху окремих споруд.

Візуальна реконструкція поховальних споруд скіфського часу (за матеріалами розкопок в урочищі Марченки)

Шрамко Валентин

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
deshaeronpb@gmail.com*

З розвитком комп'ютерних технологій і різноманітних спеціалізованих програм, направлених на створення візуальної моделі об'єкту, значно розширюються і можливості роботи з археологічними комплексами. Разом із тим, прикладів застосування цих методів щодо поховальних пам'яток скіфського часу, відкритих на території України, ще не досить багато, хоча підсумки такої роботи є доволі цікавими. Візуалізація, рівно як і пов'язаний з нею просторовий аналіз об'єктів, разом дають чудові результати, чия цінність важлива не тільки для вирішення низки наукових питань, а й для застосування у сфері популяризації археологічної науки, пам'яток археології різних епох та музеєфікації відкритих комплексів.

Метою даної роботи є вивчення поховального археологічного комплексу – кургану ранньоскіфського часу із використанням сучасних комп'ютерно-орієнтованих методів, і подання віртуальної моделі його реконструйованого вигляду.

Об'єкт нашого дослідження розташований в урочищі Марченки за два кілометри на захід від укріплень Більського городища і є складовою частиною курганного некрополю Скоробір. Курган був досліджений Скіфською археологічною експедицією ХНУ імені В. Н. Каразіна у 2014 р. Археологічні розкопки некрополю було розпочато у 1906 р. (В. О. Городцов), наступний етап археологічного вивчення пам'яток можна віднести до другої половини ХХ ст. (Б. А. Шрамко, С. В. Махортих, О. Б. Супруненко). Новітні дослідження некрополю (С. В. Махортих, І. Б. Шрамко, Д. С. Гречко) пов'язані вже з ХХІ ст. Науковцями зроблено багато важливих спостережень, визначені головні риси поховального обряду, вирішені питання хронології, проте візуалізація об'єктів та їх просторовий аналіз робились лише традиційними методами археологічної науки, а реконструкції поховальних споруд виконувались лише графічно.

Робота пов'язана зі створенням наукової, археологічно-коректної візуалізації об'єкта, тим не менш, починається з підготовчого етапу ретельного вивчення матеріалів розкопок, їх відбору і підготовки для подальшої обробки. З цієї причини, крім методів суто комп'ютерних, використовувались і методи класичні, наприклад, такі як стратиграфічний і типологічний. Важливо зауважити, що різні рівні фіксації даних вимагають різного підходу до процесу їх обробки. Останній у свою чергу нерідко вимагає всебічного аналізу інформації з різних джерел для отримання єдиних і максимально

об'єктивних висновків. Лише потім підготовлені дані можуть бути використані для побудови віртуальної реконструкції та вивчення за допомогою методу просторового аналізу. Таким чином, робота використовує як класичні, так і інноваційні методи.

У результаті виконаної роботи нами були проаналізовані матеріали археологічних розкопок 2014 р. (курган № 1) в могильнику Скоробір. Дані наукової документації, польові знімки, креслення тощо оброблені відповідно до поставлених цілей і заявлених методів. Вивчення кургану загалом і перш за все структури його поховальної камери дало можливість не тільки створити коректну, з урахуванням археологічних даних, віртуальну модель, що відображає реконструйований вид комплексу, але й подати альтернативно-можливі варіанти його зовнішнього вигляду (відштовхуючись від аналогій і структурних можливостей поховальної конструкції), засновані на варіативності тих елементів структури, що не збереглися через пограбування могили і вплив кліматичних умов. Крім того, аналіз внутрішнього простору дав можливість перевірити деякі з робочих версій дослідників кургану щодо питань його внутрішнього устрою і з упевненістю виділити найбільш обґрунтовані варіанти. Візуальна модель реконструйованого кургану в свою чергу може бути використана в подальшому для популяризації археологічної пам'ятки, її музеєфікації, або навіть проектування в реальному просторі для створення музею-скансену.

РОЗДІЛ II
ВОЄННА ІСТОРІЯ

**Уніформа війська Української Народної Республіки доби Центральної Ради
(1917 – квітень 1918 рр.)****Іванцов Всеволод***Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба
kadet04111200@gmail.com*

Зміни в уніформі військовослужбовців ЗСУ нині з-поміж іншого спираються й на історичні традиції військового минулого українців. У зв'язку з цим актуальності набуває поглиблене вивчення розвитку уніформи українського війська доби революції 1917-1921 рр., адже саме тоді вперше за новітньої доби відбувалося становлення збройних сил Української національної держави.

Дослідження має на меті виявлення чинників і шляхів становлення уніформи війська Української Народної Республіки часів Центральної Ради (1917 – квітень 1918 рр.), спирається на комплексний аналіз ілюстративних, письмових джерел та музейних колекцій.

Наукова новизна розвідки полягає у тому, що становлення уніформи війська УНР доби Центральної Ради розглядається як складний, динамічний інтегрований процес, який формувався наявною матеріальною базою, залежав від механізмів забезпечення, корегувався цінностями, які синтезувалися часом, виконував ідеологічну й військово-стратегічну функцію.

Центральна Рада розпочала створення українських збройних сил у 1917 р. шляхом українізації частин російської армії та формування нових частин з українців. Такий підхід визначив специфічну рису військового одягу збройних сил УНР – поєднання в уніформі традицій російської армії з традиціями українського козацтва. В останньому під час визвольних змагань бачили не лише джерела української військової традиції, але й головний символ боротьби за волю і творення державності. Тому саме козацька стилізація уніформи стала беззастережним лідером при формуванні добровольчих українських частин влітку 1917 р. З моменту утворення українізованих частин військовослужбовці носили російську похідну уніформу та знаки відмінності, але з жовто-синіми стрічками на головних уборах. Державне будівництво УНР та війна з більшовиками внесли важливі корективи. Тепер в основу практично усіх знаків відмінності було покладено жовтий і синій кольори та їх поєднання. 17 грудня 1917 р. наказом С. Петлюри був встановлений тимчасовий однострій Української народної армії (УНА). Усі її чини повинні були носити однакову похідну уніформу російської армії, але без колишніх погонів та петлиць. Роди військ та номер частини позначалися на комірі – на синьому сукняному кутнику ромбоподібної форми, що мав на двох вигнутих внутрішніх сторонах обшивку з жовтого канта. Усі ці позначки були зроблені трафаретним способом, для піхоти – дві перехрещені гвинтівки, для кінноти – дві шаблі, для артилерії – два гарматних стволи, для інших спеціальних частин – по типу, що існували у російської армії. В якості посадових знаків відмінності використовувалися срібні шеврони у вигляді кута, спрямованого вгору. Вони нашивалися на правому рукаві вище ліктя. Кокарда була жовто-синя. Наприкінці грудня 1917 р. С. Петлюра змінив наказ, додавши до усіх вище вказаних знаків відмінності ще й блакитні погони з жовтим кантом, які повинні були носити усі чини УНА. 1 квітня 1918 р. наказом військового міністерства УНР за № 142 знаки відмінності та форма одягу знову були змінені. Так, шеврони на рукавах скасовувалися, знаки відмінності у вигляді галунних смужок та п'ятикутних зірочок розташовувалися на петличках коміра, встановлювалися кольори петлиць, лампасів, шлика шапки.

Таким чином, протягом 1917 – квітня 1918 р. відбулося визначення базових символічних елементів військової уніформи. Попри значний вплив козацької символіки й стилю одностроїв основним у знаках відмінності стає жовто-синій колір державної символіки УНР. Це може слугувати метафорою зміни ролі та місця війська в житті українців – від втілення національних прав і традицій у війську в період автономії до оборонців власної держави. В обставинах війни з більшовиками уніформа війська виконувала важливу ідеологічну функцію консолідації військових докола ідеї служби УНР, підвищення національної свідомості в суспільстві.

Деятельность Б. В. Савинкова в период советско-польской войны**Пугин Михаил***Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина**pugin.mihail.rus@gmail.com*

Важное место в завершении истории гражданской войны в России занимает советско-польская война. Именно после неё стало ясно, что большевики смогут удержать власть на большей части западных территорий, ранее входивших в состав Российской империи. В период острой фазы советско-польского конфликта Б. Савинков старался воспользоваться сложным положением Польши как возможностью создать на польской территории белогвардейские отряды.

Наиболее важными и малоизученными аспектами являются обстоятельства создания и боевые действия 3-й русской армии, реальная и декларативная связь между белогвардейскими формированиями в Польше и в Крыму, внутренние противоречия и численность 3-й русской армии, а также подходы к решению наиболее актуальных общественных проблем того времени, которые предлагал Русский политический комитет (РПК) под предводительством Б. В. Савинкова.

Историография исследований данной темы достаточно объемна, однако подходы к изучению разные. Можно выделить три направления в историографии по указанной проблеме: советское (А. Г. Хохлов, Н. С. Сташкевич, Г. Ф. Барихновский), российское (С. В. Волков, А. В. Смолин, В. Ж. Цветков), украинское (А. О. Буравченко, Д. С. Полупанов).

В источниковой базе исследования важное место занимают мемуаристика (дневники З. Н. Гиппиус, материалы Б. В. Савинкова, связанные с деятельностью РПК, и сочинения Б. А. Штейфона) и периодика (газеты «Свобода. За Родину и Свободу» и «Военный голос» с выпусками 1920-1921 гг.).

В ходе работы использовался проблемно-хронологический метод исследования, который позволяет максимально точно отобразить поэтапное изменение ситуации. Хронологические рамки исследования охватывают период советско-польской войны с февраля 1919 по ноябрь 1920 гг.

Научная новизна работы заключается в попытке всестороннего изучения данной темы благодаря использованию разнообразных исторических источников, детального анализа свидетельств его участников с различными подходами к оценке ситуации, сложившейся с РПК к 1920-му г., когда интересы РПК и польского лидера Ю. Пилсудского перестали совпадать. Конфликт был связан с тем, что с точки зрения Пилсудского интересам Польши отвечало скорейшее прекращение боевых действий после «чуда на Висле», а по мнению РПК и, в частности, Савинкова необходимо было продолжать антибольшевистскую борьбу, максимально используя возможности для контрастступления с соединением в конечном счёте с врангелевскими войсками, запертыми в Крыму с польской армией.

Имел место конфликт русских и польских национальных интересов. Вне всяких сомнений Савинков, добившись успеха в вопросе продолжения войны, добился бы усиления своих политических позиций в среде белых. Кроме того, он надеялся, что его не антипольские позиции по ряду вопросов подстегнут поляков к дальнейшей антибольшевистской борьбе с целью обезопасить Польшу от большевизма, окончательно поставив в освобожденной от большевиков Москве Савинкова во главе России как гаранта соблюдения польских интересов со стороны небольшевистской России. Однако, в конечном счете, противоречия лишь усугублялись и на момент подписания рижского мирного договора в 1921 г. интересами русского антибольшевистского центра, как и возможностями, которые он открывал в дальнейшем давлении на большевиков в Польше, было решено пожертвовать.

В результате исследования можно сделать вывод, что боевое движение в целом и РПК в частности раздирали внешние и внутренние противоречия, которые лишь усиливались под воздействием внешних факторов. Координация между белыми

в Криму і білими в Польше була налажена слабо, а союз с поляками носил скорее ситуативный и вынужденный характер. Б. В. Савинков не сумел использовать ситуацию для улучшения дел российского антибольшевистского движения. Созданные ним корпуса были ликвидированы, а сам он был изгнан из Польши по требованию советского правительства.

***Відображення Першої світової війни за спогадами російських офіцерів
(1914-1917 рр.)
Филь Євгеній***

*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
fzheka95@gmail.com*

Історія Першої світової війни почала вивчатися істориками ще у 1920-х рр. і не перестає бути дискусійною темою й на сьогодні. Зараз здійснюється поворот до вивчення воєнного буття, в тому числі тем з історичної імагології, а саме дослідження образів та візій воєнних подій їхніми учасниками. Таким чином, важливість цієї проблеми полягає в тому, що ще з початку 1920-х рр. з'явилося чимало спогадів учасників воєнних дій, які є недостатньо вивченими. Це, наприклад, так звані «полкові історії». Популярні на той час вони, як правило, давали точний, але сухий виклад військової діяльності. Один із найцікавіших і найпроникливіших – двотомник «Перша світова війна» Ч. К. Репінгтона.

Сучасна зарубіжна історіографія традиційно звертається до проблеми винуватців розв'язання війни, але зустрічається і тематика соціального буття, як-от книга П. Енглунда «Восторг и боль сражения: первая мировая в 211 эпизодах», в якій атмосфера Першої світової відтворюється за 211-ма фрагментами зі щоденників та спогадів її дев'ятнадцятиох учасників. В цілому більшість наукових розвідок стосується насамперед солдатських вражень від загальносвітової війни, як-от С. В. Голікова «Солдатские мемуары: ейфрейтор П.Г. Жаков о Первой Мировой войне», Є. С. Сенявської «Окопный быт Первой мировой войны: очерк фронтовой повседневности» і т. д.

На початку війни одразу ж виявилися прорахунки у підготовці імперії до війни: суттєва недоукомплектованість військ зброєю, відсутність нормальної кількості резервів, геть не налагоджена система медико-санітарного догляду за пораненими та убитими, тай загалом відсутність розвинутої інфраструктури, що, звичайно ж, знайшло своє відображення й у спогадах російських офіцерів

Російська імперія переживала логістичний шок протягом усієї війни, завжди чогось не вистачало: «...министр продовольствия г-н Прокопович категорически заявил, что снабжать продовольствием он может только 6 000 000 человек, между тем как на довольствии находились в это время 12 000 000 человек». Тому для фронту працювали безліч громадських організацій, земств, без яких російські армії Східного фронту перебували б у скруті: «От начала войны всероссийские земской и городской союзы очень широко развернули свою деятельность по устройству лазаретов для раненых и больных внутри государства...». Незважаючи на всю важкість загальносвітової війни, солдати і офіцери намагалися покращити умови життя на полі бою: «Люди размѣстились по избамъ, устроили курную баню и, въ первый разъ за все время военныхъ операций, основательно вымылись и какъ разъ вовремя: на людяхъ начали появляться насѣкомья».

Отже, аналізуючи мемуари офіцерського складу за 1914-1917 рр., можна дійти висновку, що ці джерела дають уявлення про ситуацію на Східному фронті та в Російській імперії в цілому. Не можна відкидати абсолютно суб'єктивний фактор у цих спогадах, але у цілому вони не суперечать офіційним фактам про події Першої світової. Тому для цілісного розуміння необхідно використовувати спогади офіцерів, при тому, що їх відомості є досить розлогими, інформативними, і дають уявлення про військові дії, внутрішню і зовнішню ситуації в країні, повсякдення на фронті.

Проблемы снабжения монгольской армии во время Батыева нашествия на Русь 1237-1240 гг.

Шишка Евгений

*Белгородский государственный национальный исследовательский университет
zhenyashishka@mail.ru*

В современном массовом историческом сознании тема монгольского нашествия XIII в. и последующих отношений Руси с Ордой является, несомненно, одной из вызывающих наибольший интерес и сильный эмоциональный отклик. Наряду с переизданиями старых классических работ российских (В. Л. Егоров. Монгольское иго на Руси, М., 2019 г.; В. В. Каргалов. Монголо-татарское нашествие на Русь. XIII век, М., 2019 г.) и зарубежных (Дж. Солдер История монгольских завоеваний, М., 2019 г.; Б. Шпулер. Золотая Орда. Монголы на Руси. 1223-1502 гг., М., 2018 г.) авторов, выходят исследования общего плана археологов и историков нынешнего поколения (А. Ю. Карпов. Батый, М., 2017 г.; Р. Ю. Почекаев. Золотая Орда. История в имперском контексте, М., 2017 г.), заново переиздаются и комментируются источники (Р. П. Храпачевский. Золотая Орда в источниках в 5 т.).

Расширяются аспекты рассмотрения проблематики – специфика и преемственность племенных и государственных структур у кочевников Средневековья, дуальный (правое и левое крыло) или триадный (два крыла и центр) принцип и улусная (удельная) система административного деления Монгольской империи, Золотой Орды и позднеордынских государств как производных от нее, место в составе правящей элиты: русской – в Орде, Чингисидской – в России, историко-правовые вопросы.

Однако, к сожалению, до сего дня широко распространены поверхностные, подчас даже наивные представления о причинах победы монголов в 1237-1240 гг. Так, ее постоянно объясняют все той же «феодальной раздробленностью» Руси, не позволившей дать сокрушительный отпор монгольским войскам.

Великому французскому полководцу XIX в. Наполеону Бонапарту приписывают выражение: «армия марширует на брюхе». В свое время известный американский исследователь С. Тернбул отметил, что данное знаменитое изречение навсегда закрепило в военной истории важность рассмотрения материально-технических вопросов при описании военных кампаний. Однако в силу ряда объективных причин дворянскими и советскими историками игнорировались вопросы, связанные с изучением логистики монгольской армии под предводительством Батыя.

В отечественной историографии утвердилась точка зрения, что монголы могли совершать длительные переходы, не пополняя запасов воды и пищи. Однако, на наш взгляд, для совершения длительных походов, для ведения активных боевых действий, затяжных осадных операций, монгольский воин, естественно, должен был хорошо питаться, восполнять утраченную энергию, для чего военному командованию было необходимо уделять особое внимание снабжению войска.

По данным известного российского исследователя Л. В. Милова, для XVIII в. общепринятая годовая норма зерна на душу равнялась 24 пуда или, в пересчете на калории, 3 200 ккал в день. С учетом же расходов на прокорм скота и продажу зерна на рынке «норма» падала до 18 пудов на душу, что в переводе на калории составляло 2 100-2 400 ккал/сут. Важно отметить, что с XIII по XVIII вв. энергетическая ценность физиологического минимума для человека существенно не менялась.

На сегодняшний день вопрос о численности монгольского войска в кон. 30-х гг. XIII в. остается дискуссионным. Историки называют приблизительно три группы цифр: от 30 до 40 тыс., от 50 до 80 тыс. и от 120 до 140 тыс. Исходя из вышесказанного, 30-40-тысячная рать должна была потреблять не менее 18-24 тонн провианта в день, 50-60-тысячная – 48-54 тонн, 150-тысячная - около 140 тонн.

Кроме того, согласно анализу письменных источников, каждый монгольский воин имел не менее 2-х коней. В государстве Цзинь, откуда многие черты были скопированы

Чингисханом, воину полагалось 2 коня, сотнику – 5, тысячнику – 6. Таким образом, 150-тысячная орда должна была иметь не менее 300 тыс. коней, 55-65 тыс. – 110 тыс. коней, а 30-ти тысячная не менее 60-70 тыс. лошадей. В русской армии в начале XX в. суточная дача корма лошади состояла из 4 кг овса, 4 кг сена и 1,6 кг соломы. Поскольку монгольские кони не ели овса, следует считать по так называемому травяному довольствию – 15 футов или 6 кг сена в день на лошадей. Таким образом, 60-70 тыс. лошадей должны были потреблять ежедневно не меньше 3 600-2 500 тонн травы, 110 тыс. – 6600 тонн, 300 тыс. – 18 000 тонн.

Простейший и самый древний способ решения проблемы снабжения – переложить ее разрешение на плечо самих воинов. Согласно анализу письменных источников, продуктами питания кочевников снабжали домашние животные. Монголы разводили коней, коров и быков, овец, коз, в меньшем количестве верблюдов. Из предметов снаряжения каждый монгол обязан был иметь при себе глиняный сосуд для варки пищи и кожаную баклагу («бортохо») вместимостью около двух литров для запаса кумыса, молока или воды. В двух небольших седельных сумках («далинг») возился неприкасаемый запас пищевых продуктов. Неприкасаемый запас в период военной компании состоял из монгольских консервов – примерно 4 кг выпаренного молока, 2 л кумыса и нескольких кусков вяленого мяса.

Столь же древним, как и первый, способом снабжения ратей были реквизиции провианта и фуража у местного населения проходящими войсками. Однако, стоит отметить, что, согласно расчетам военного историка Е. Ф. Канкрин, тот самый принцип, когда война кормит войну, более или менее удовлетворительно работал только в том случае, если плотность населения на предполагаемом театре боевых действий составляла не менее 35-36 человек на 1 кв. км. По данным исторической демографии, плотность населения в указанный период на Руси составляла 4-5 человек на 1 кв. км.

Таким образом, на основе вышесказанного можно сделать вывод о том, что монгольское военное командование уделяло особое внимание проблемам снабжения своего войска, поскольку от этого в большой мере зависел исход не только отдельных взятых сражений, но и всего общемонгольского Великого западного похода.

**«Беззбройні литовці як тварини у жертву приносилися»:
до проблеми розвитку литовської кінноти епохи пізнього середньовіччя**

Шевцов Ренат

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
kontorskir@gmail.com*

Початок XIV ст. ознаменував собою чергову хвилю еволюції військового спорядження на теренах Західної Європи. З кожним десятиліттям з'являлися все нові й нові види індивідуального захисту та способи його компонування: притулені дрібні бригантини, «білий» обладунок, кольчуга у якості допоміжного захисту. Паралельно зміцнювалося зброярське ремесло: тотальне розповсюдження арбалетів, створення довгого рицарського списа та полуторного меча. Залишаючись в рамках класичної середньовічної технології бою, що передбачав таранный удар важкої кінноти, західноєвропейська військова традиція зробила якісний крок уперед. Чи мали місце аналогічні явища на східних теренах? Чому в очах західноєвропейських сучасників литовсько-руська кіннота виглядала відстаючою й анахронічною?

На сьогодні дослідження середньовічного східноєвропейського військового мистецтва утворили доволі вагомую наукову базу. Военні історики опублікували численні статті й монографії з питань озброєння та спорядження, були розроблені тактичні схеми ключових битв періоду, а новітні археологічні публікації зробили вагомий внесок в джерельну базу воєнної історії. Тим не менш, переважна більшість досліджень вищезгаданої тематики лише констатують археологічні відкриття й інтерпретують їх висновки в контексті зброєзнавчої дисципліни.

Першочерговою метою нашої роботи було встановлення причин та факторів «відсталості» східноєвропейського військового мистецтва періоду пізнього середньовіччя. Зокрема, для аналізу воєнної традиції Східної Європи та джерел його творення було застосовано оновлену теорію «фронтиру» А. Каппелера. Згодом, завдяки міждисциплінарному підходу та залученню основних історичних методів дослідження, були цілкомито переглянуті традиційні тези розвитку війська Східної Європи. Історіографічна база роботи охоплює напрями воєнної історії, зброєзнавства, частково політичної історії. Підбір історіографії отримав широкий хронологічний спектр: від перших досліджень в роботах воєнних істориків XIX ст. до здобутків та висновків, висвітлених в статтях сьогодення.

Основою дослідження стали роботи білоруських дослідників Ю. Бохана, Р. Гагуа, М. Плавінського та вітчизняні – М. Відейка, М. Котляра й Б. Черкаса. Вагомий внесок в царині археології мали російські статті та роботи М. Кірпічнікова, М. Гореліка та К. Жукова. Окремим блоком було залучено роботи дослідників військового мистецтва Орди: М. Гореліка, Ю. Худякова, І. Ізмайлова та А. Кушкumbaєва.

Джерельна база дослідження складається з наративних та археологічних джерел. Писемні джерела представлені групою літописів і мемуарних записів, а також вибірками з монгольського епосу. Основними джерелами стали нотатки західноєвропейських мандрівників: монахів Плано Карпіні та Гійома Рубрука і венеціанського купця Марко Поло. Європейські сучасники дозволили подивитися на східну (як для авторів) військову традицію Орди через призму тогочасного західноєвропейського світосприйняття. Окремою групою є літописи та хроніки східноєвропейського регіону. Насамперед це руські літописи XV-XVI ст. (Софійський та Никонівський), Литовсько-білоруські й польські хроніки XV-XVII ст.: Супрасльський літопис, Хроніка Литовська й Жмойтська, «Хроніка» Мацея Стрийковського.

У ході дослідження вдалося дійти до ряду висновків, що нівелюють твердження сучасників про відсталість східноєвропейського війська:

- основною силою литовсько-руського війська була таранна атака важкоозброєної кінноти, що було загальноєвропейською тактикою;
- менший ступінь захисту обладунків не був ознакою провінційності чи анахронізмом, індивідуальне спорядження – це приклад взаємодії з кочовим світом;
- безпосереднє сусідство зі Степом зменшило темпи вестернізації військової справи, але кардинально не змінило загальноєвропейську приналежність;
- сенс говорити не про мілітарну «відсталість» Сходу Європи, а радше про певну особливість, зумовлену наявністю «Великого степового кордону».

Діяльність Організації Народної Оборони «Карпатська Січ» у Рахівському окрузі в 1938-1939 рр.

Якібчук Олександр

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
olexandryakibchuk@gmail.com*

Виникнення Організації Народної Оборони «Карпатська Січ» (ОНОКС) на Закарпатті в листопаді 1938 р. стало продовженням зусиль попереднього покоління борців за незалежність створити збройні сили, які були б надійною підвалиною української державності, стояли б на захисті її суверенітету та територіальної цілісності. Як військове формування Карпатська Січ пройшла шлях від добровільної мілітарної організації до справжніх збройних сил незалежної Карпатської України.

Тривалий час події на Закарпатті у 1938-1939 рр. замовчувалися або грубо викривлялися. Тільки після проголошення незалежності України у 1991 р. стала відновлюватися історична правда про Карпатську Україну, про Карпатську Січ та їх керівників. Про Карпатську Україну на сьогодні вже написано багато, проте історія діяльності Організації Народної Оборони «Карпатська Січ» у 1938-1939 рр. в

вітчизняній історіографії залишається недостатньо висвітленою. Серед дослідників, які займалися даною проблематикою, слід виділити таких дослідників як М. Вегеш, І. В. Буковський, О. С. Кухарчук та О. Пагіря.

Джерельною базою даного дослідження стали архівні документи, які були опрацьовані ужгородським дослідником М. Вегешом, електронний архів українського визвольного руху, особистого сайту доктора історичних наук П. Гая-Нижника, та колективної праці істориків М. В. Делегана та С. А. Вискарко.

Після вищезазначеного можна дійти висновку, що розгляд питання про діяльність Карпатської Січі в регіонах Карпатської України, а саме проведення вишколу, національно-патріотичного виховання, кадрового забезпечення, зброї та майна є недостатньо вивченим та потребує детального вивчення архівних матеріалів й документів, які досі є неопублікованими. Тому ця тематика дослідження є актуальною й у подальшому потребує детальнішого вивчення.

Основним предметом нашої роботи є діяльність Збройних Сил Організації Національної Оборони «Карпатська Січ» (ОНОКС) в Рахівському окрузі в період з 1938 по 1939 рр.

Створення Організації Національної Оборони «Карпатська Січ» згідно документів почалося 9 листопада 1938 р. після прийняття Статуту Організації Народної Оборони Карпатська Січ керівником відділу преси та пропаганди в уряді А. Волошина В. Комаринським. Головним комендантом став Д. Климпуш.

21 листопада 1938 р. Головна Команда ОНОКС створила 9 організаційних округів, а саме в Великому Березному, Воловому, Іршаві, Перечині, Рахові, Сваляві, Середневі, Тячеві та Хусті. Щодо організації окружних команд та відділів Карпатської Січі слід зазначити, що згідно вказівок ГК ОНОКС було створено окружні команди та відділи у Великому Березному, Перечині, Середньому, Королеві, Воловому, Верб'язі, Торуні, Іршаві, Білках, Довгому, Рахові, Веряці, Тячеві та Хусті. Окружну команду в Рахові наприкін. 1938 – на поч. 1939 р. очолював В. Ключуряк.

Також потужний осередок Карпатської Січі протягом всього періоду автономії діяв в Ясінях. Він сформувався на основі колишніх культурно-освітніх та пожежно-спортивних товариств «Січ» на початку 1930-х рр. Очільником Ясінського Кошу на початках його діяльності був Д. Климпуш, який є вихідцем з Ясіня, де й водночас виконував функції Головного Команданта ОНОКС. Вже станом на 16 січня 1939 р. відділ січовиків Ясіню вже налічував близько 130 чоловік на чолі з місцевим старостою, поручником І. Андрейчуком. У них не було одноструйної форми, вони ходили у вишитому гуцульському одязі.

Вишкіл зі стройової та вогневої підготовки проводився згідно наказу про проведення вишколів, який був виданий Головною Командою ОНОКС. Вони проводилися раз на тиждень під керівництвом інструктора, поручника чехословацької армії В. Романчука. Для військового вишколу використовували 30 гвинтівок системи Манліхера з трьома скриньками амуніції, які залишилися після ліквідації у селі осередку чехословацьких Народних Гвардій. Окрім вишколу зі зброєю відділ проводив тренування з кидання гранати, використовуючи дерев'яні муляжі. Члени осередку Карпатської Січі в Ясіню навіть отримували платню у розмірі 80 чеських корон. Також ясінські січовики брали активну участь в окружному з'їзді Січі в Рахові. Активна фаза вступу місцевих жителів до лав січовиків розпочалася після подій, які були пов'язані з призначенням генерала Л. Прхали на посаду міністра автономного уряду Карпатської України. На цей момент чисельність відділу Карпатської Січі в селі становила близько 450 чоловік.

Щодо організації жіночих підрозділів, то вперше установчі збори відбулися 9 січня в Великому Бичкові. Членами жіночого відділу стали 45 дівчат, яких розподілили по 3-х гуртках. До складу районної референтури обрали місцевих вчителів, а саме А. Ткачуківну, її заступницю А. Супрунову та писаршу М. Підмалівну. Також було створено жіночий відділ у Малому Бичкові в складі 2-х гуртків на чолі зі вчителькою С. Грицевою. Менші відділи також з'явилися у Кобилецькій Полянці та Росіщці.

Якщо підсумовувати всю діяльність січовиків в Рахівському окрузі, то можна сказати, що цей регіон виділявся особливою підтримкою боротьби за здобуття незалежності Карпатської України. Хоч Карпатська Україна й втратила свою незалежність, військові продовжували й надалі боротися проти угорської армії на території Рахівського округу. Карпатська Січ увійшла в новітню історію українського народу як військово-формування автономної, а з 15 березня 1939 р. – незалежної Карпатської України. За період існування Організація Народної Оборони «Карпатська Січ» з ініціативи місцевих і активної участі українців із Західної України та еміграції змогла сформуватись як мілітарна організація з усталеною структурою, керівництвом, старшинським складом, уніформою та відзнаками, провести певну військову підготовку своїх членів та взяти участь в обороні населення краю.

РОЗДІЛ III

**ІСТОРИОГРАФІЯ,
ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО
ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ
ДИСЦИПЛІНИ**

**Гумористичний розділ у структурі журналу «Студент революції»
(1922-1933 рр.)**

Вакуленко Діана

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
diliebedi@gmail.com*

Дослідженням гумору в останні роки стали займатися не тільки філософи, але й історики, соціологи, психологи, мовознавці, письменники та журналісти. Разом із тим зростає увага до студентського гумору як його специфічного напрямку. Найважливішими джерелами з дослідження гумору є ЗМІ, зокрема періодичні видання, до яких належить журнал «Студент революції» 1922-1933 рр.

Мета роботи полягає у спробі виявлення специфіки гумористичного розділу в журналі «Студент революції», зокрема було визначено обсяг гумористичних творів в цілому, а також співвідношення гумористичних текстів та карикатур, проаналізовано тематичну спрямованість, виявлено героїв гумористичних творів, визначено жанри статей, досліджено авторський склад даного розділу.

Літературу, використану в дослідженні, можна розділити за тематичним принципом. Це праці, присвячені соціокультурному аналізу гумору, його історії, класифікації і формам, функціям у суспільстві (К. Глинка, О. Г. Козінцев, А. В. Дмитрієв); роботи, присвячені аналізу періодики, її жанрам, історії та функціонуванню української періодики (О. О. Тертичний, О. П. Животко).

Головними джерелами для роботи стали примірники журналу «Студент революції», а також журнали «Червоний шлях» (1923-1936 рр.), журнал «Червоний перець» (1922-1930 рр.) тощо. Для аналізу відповідних джерел було створено спеціальну базу даних в рамках Microsoft Excel.

Усього було опрацьовано 176 номерів, у 102-х із них є гумористичний розділ. У кожному номері було максимум три гумористичні статті, обсягом від 1-ї до 5-х сторінок. Як і практично всі розділи в журналі, гумористичний розділ змінював свою назву протягом існування «Студента революції». Так, у № 6 від 1924 р. він мав назву «Гумористичний відділ», у № 7 – «Гумористичний відділ», а з № 8 1924 р. по 1927 р. називався «Гумор і сатира». Протягом 1931-1933 рр. існували розділи під назвою «На конкурс фейлетонів» і «На конкурс карикатур».

Гумор і сатира в журналі «Студент революції» були представлені як текстовими творами (фейлетони, вірші, розповіді тощо), так і карикатурами. При чому карикатур налічується 226, а текстових гумористичних творів – 120.

Героями гумористичних творів були переважно студенти та інші учасники навчального процесу. Головним чином гумористичний розділ відображав події, що відбувалися в країні на місцях («Маленький фейлетон»), у навчальних закладах («О ней», «Жертва інтервенції», «Чистка»), присвячені місцевим культурним кампаніям, громадській роботі, могли бути розповіді про якісь смішні випадки («Книга – селу», «Як у нас обідають, або кому сміх, кому горе») тощо. У 1930-х рр. у гумористичному розділі «Студента революції» підіймаються теми державного масштабу, а не тільки ті, що стосуються студентів: фейлетони Н. Сіверського «Злодії» про спекулянтів, «Розрізнені записи Лаврентія Корнева» про бюрократію тощо.

За всю історію гумористичного розділу участь у написанні статей до нього брали майже 20-ти осіб, а найбільше – Б. Бездомний і Н. Сіверський. Крім того, серед авторів було багато студентів.

Отже, гумористичний розділ був одним із постійних компонентів журналу «Студент революції», хоча за обсягом поступався іншим розділам. При цьому візуальний компонент був більшим за текстовий, хоча доволі часто карикатури були доповненням до гуморесок, серед яких переважали фейлетони. Специфіка журналу, його цільова направленість та середовище, в якому він акумулювався, зумовила теми, героїв гумористичних творів і гумористичного розділу в цілому.

«Дисертація у нього, звичайно, безглузда, але ж він дуже просить на наукову роботу»: образи радянського дисертанта в карикатурах журналу «Крокодил»

Гела Оксана

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

gela.oksana95@gmail.com

Зважаючи на велику кількість робіт в області вивчення історії радянської науки (М. Л. Кременцов, Б. Г. Юдин, А. І. Фурсов та ін.), варто зосередити увагу на наявності лагун, зокрема тих, що стосуються образів науковців. З початку існування Радянського Союзу одним з пріоритетних напрямів внутрішньополітичної діяльності стало реформування системи освіти та науки. Для процесу зростання кількості вищих навчальних закладів та наукових установ характерне збільшення числа науковців. Однак, соціальні та політичні потрясіння негативно відображалися на долі дисертантів. Варто зазначити, що саме середина – кінець 1950-х рр. дослідниками визначається як період погіршення якості наукових робіт. На думку вчених, зростання кількості дисертантів також не вплинуло на достовірність показників. У цей час з'являються вирази «до науки пішов «середняк»», «"сірість" пішла в доктори» та ін. Перцепцію проблеми погіршення якості дисертаційних робіт можна прослідкувати у найпопулярнішому сатиричному виданні Радянського Союзу – журналі «Крокодил».

Вперше проблему збільшення кількості і зменшення якості дисертацій «Крокодил» розглядає наприкінці 1920 – у 1930-х рр. Доля дисертантів у карикатурах неоднозначна: так, єдиним результатом деяких дисертацій стає вчений ступінь. Найпоширенішим є образ малоосвіченого дисертанта, дисертація якого не містить жодних наукових відкриттів. Часто постає питання відсутності професійної етики – використання чужих думок у роботі, приписування собі вчених заслуг тощо. Окремою групою виступають дисертанти, талант та розум яких використовує керівництво установи, де вони працюють. Прикладом є карикатура, де зображено начальника, за якого четверо підлеглих написали дисертацію, проте захищати її береться безпосередньо дисертант.

Об'єктами критики стають і опоненти, які отримують хабарі за позитивну оцінку дисертацій низької якості. Надзвичайно цікавими в цьому контексті є епіграми, зібрані редакцією журналу «Крокодил» і написані як штатними, так і позаштатними авторами. Серед них характерними є наступні: «дисертація була настільки слабка, що її довелося захищати навіть опонентам», «надзвичайно здібна людина: не висловивши у своїй дисертації жодної свіжої думки, став доктором наук», «трапляється, на жаль, що дисертації бувають більш важким, ніж вагомі» (у цих карикатурах підіймається проблема якості наукових робіт, виконаних дисертантами), «захист дисертації був проведений на малозрозумілій, але високонауковій мові» (висвітлюється проблема відірваності академічної мови від буденної, повсякденної) та ін.

Таким чином, періодично в радянській науці підіймалася проблема дисертацій низької якості, що відображалось в «Крокодилі». Так, якщо на кін. 1920-х – 1930-ті рр. це питання вперше починає розглядатися в суспільстві, то на сер. 1950-х рр. і до кінця існування Радянського Союзу проблема масовості дисертантів стає актуальною. Популярним у ті часи стає вираз: «ученим можеш ти не бути, але кандидатом стати зобов'язаний». Стандартними стали ситуації, в яких дисертант виступав неробою, шкідником, а дисертації не мали ані наукового, ані практичного значення в межах радянської індустріально-аграрної держави.

Місцева періодична преса про події часів Центральної Ради на території Подільської губернії

Карпенко Олександр

Донецький національний університет імені Василя Стуса

karpenko.o@donnu.edu.ua

Сторіччя тому на території України розгорілась національно-визвольна боротьба. Активним «агітатором і пропагандистом» у цій боротьбі виступала періодична преса, яка зараз є одним з найважливіших джерел з історії Української національної революції 1917-1921 рр.

Пресу часів революції вивчали П. І. Губа, Г. Я. Рудий, О. В. Богуславський. Серед літератури, присвяченої історії Поділля у 1917 р., відзначимо дослідження В. С. Лозового, О. В. Логінова, Л. І. Семенка. До історіографії проблеми також належить дисертаційне дослідження В. О. Гандзюка, присвячене ролі часописів Поділля у відстоюванні ідей державності.

Мета дослідження – аналіз публікацій місцевої періодичної преси, присвячених подіям часів Центральної Ради на території Подільської губернії. Джерелом для написання роботи послужили три групи часописів: газети, що підтримували Центральну Раду («Свободный Голос», «Новое Слово», «Поділля»); газети, що були на боці Тимчасового Уряду («Подільські Губернські Відомості», «Подолянин»); більшовицька газета «Набат». Новизна дослідження полягає в тому, що автором здійснено огляд публікацій місцевої періодики різних напрямів.

Місцевий матеріал представлений в рубриках «Всякі звістки» та «Губернська хроніка» (газета «Поділля»); «Хроніка» (газета «Новое Слово»); «По нашому краї» та «Хроніка» (газета «Свободный Голос»); «Місцева хроніка» та «Земська хроніка» (газета «Подолянин»); «Хроніка» і «По нашому краї» («Набат»).

Газети, що підтримували Центральну Раду, характеризуються тим, що на їх шпальтах рясніли гасла та звернення до українського народу, друкувались нормативні документи Центральної Ради, накази міністрів, розпорядження уряду, постанови і розпорядження міністерств до повітових і губернських комісарів, постанови і накази губернського комісара Подільської губернії.

Інформацію місцевого характеру, яка друкувалась в часописах «Свободный Голос», «Поділля», «Новое Слово» можна розділити на групи: політична (засідання Вінницької Миської Думи, рішення земських зібрань, з'їздів рад, діяльність «Союзу Подільських Українців», боротьба з більшовиками); культурна (проведення свят на річницю від дня народження Т. Г. Шевченка, відгуки про оперети та п'єси в міському театрі Вінниці).

Для газет, які стояли на позиціях Тимчасового Уряду, характерна повна відсутність будь-яких публікацій та заміток про події української національної революції. На шпальтах часописів розміщувались звернення Тимчасового Уряду та Державної Думи до народу, публікації нормативних документів Тимчасового Уряду, чимало заміток було присвячено діяльності місцевих органів самоврядування. Газета «Подолянин» також містить інформацію про культурне та релігійне життя – проведення концертів, постановок; проведення літургій під час великих свят.

Більшовицька газета «Набат» почала видаватись у Вінниці після встановлення радянської влади у січні 1918 р. В часописі друкувались відозви до українського народу про боротьбу з ворогами, ленінські декрети, протоколи засідань Ради робочих і солдатських депутатів, повідомлення про встановлення робітничого контролю над підприємствами і банками, замітки про становище влади на місцях.

Спільними темами всіх періодичних видань у 1917 р. були свавілля військових, погроми, крадіжки. Це цілком закономірно, адже Подільська губернія була тилом Південно-Західного і Румунського фронтів.

Таким чином, аналіз матеріалів місцевої періодики Поділля в 1917 р. свідчить про спільність тематичних інтересів у висвітленні проблем місцевого життя губернії: політика, культурне життя, військова злочинність та місцевий бандитизм. Змістовно матеріал місцевих газет цілком залежав від політичної приналежності. Інформаційний потенціал проаналізованих газет також визначається їх місцевим характером. Вони більше уваги приділяють місцевим проблемам, діяльності місцевих органів самоврядування, культурним подіям.

Чиновницькі рапорти як джерело з історії розвитку протестантських громад у Харківській губернії в 1911-1912 рр.

Плевако Катерина

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

katerina.plevako2509@gmail.com

На поч. ХХ ст. на українських землях відбуваються зміни у релігійній сфері: поширюється протестантський рух, який отримав значну підтримку серед населення. Політика самодержавства щодо проявів протестантського руху в Україні, зокрема в Харківській губернії, характеризується низкою заходів зі встановленням контролю над протестантськими громадами. Актуальність дослідження обумовлена залученням джерел, які сприятимуть розширенню джерельної бази з історії протестантського руху на теренах України.

Метою нашого дослідження є аналіз документів, які містять рапорти повітових справників як джерело з історії висвітлення розвитку протестантських громад у Харківській губернії в досліджуваній період. У ході дослідження були використанні метод системного джерелознавчого аналізу, архівна евристика і описовий метод. Під час дослідження були використані матеріали Ф. 4 «Харківське губернське правління» Державного архіву Харківської області.

У добу революційних подій 1905-1907 рр. відбувається часткова легалізація пізнопротестантських об'єднань. Саме тому в 1911-1912 рр. спостерігається активізація та розширення географії так званих «сектантських» осередків. Харківська губернія являла собою центр, через який проходили шляхи до Києва та Правобережної України, Росії та Кавказу – території із зосередженням багатьох віруючих. Саме тому на Харківщині у повітах та селах оселялися сектантські проповідники з метою залучення жителів губернії і розширення своєї діяльності. Ці фактори визначили чисельну кількість пізнопротестантських громад в Харківській губернії і відповідні заходи урядових органів російської влади щодо обмеження їх впливу.

У ході дослідження залучено та проаналізовано рапорти справників і старшин Харківського, Богодухівського, Валківського, Вовчанського, Зміївського, Ізюмського, Куп'янського, Старобільського, Сумського повітів, адресованих до Харківського губернського правління. Проаналізована група джерел дозволяє констатувати, що повітові справники встановлювали спостереження під час молитовних зібрань сектантів, визначали день, годину та кількість учасників зібрань. Кількість постійних членів або запрошених учасників, згідно джерельних даних, різнилась від 2-х до 150-ти осіб. Окрему увагу справники звертали на читання й поширення проповідниками сектантської літератури (у тому числі брошур, листівок) та ставленні до канонів православної віри і церкви. Робота справників охоплювала також встановлення контролю над проведенням співбесід сектантів із православними з метою мінімізувати подібні випадки, оскільки таким чином відбувалося залучення дорослого населення і дітей протестантських громад.

Особливою рисою означеної групи джерел є наявність детального опису стану релігійного сектантства в Харківській губернії. Рапорти повітових справників дають можливість науковцям більш детально дослідити особливості розвитку пізнопротестантських об'єднань (баптизму, адвентизму, євангельського християнства), а також визначити заходи російського уряду щодо молитовних зібрань протестантів.

Рапорти із закріпленими дізнаннями та протоколами служать доказом проведення в окремих випадках бесід із проповідниками стосовно їх діяльності. Окремі рапорти містять дані про ведення метричних книг з приводу народження, одруження та смерті, що свідчить про контроль чисельності протестантських осередків. Отже, чиновницькі рапорти містять вагомий фактичний матеріал, що є дуже корисним джерелом для дослідника.

Таким чином, проаналізована група джерел містить інформативний потенціал щодо встановлення специфіки діяльності протестантських громад у Харківській губернії. Документи дають змогу виявити місця знаходження сектантських осередків, ключові засади їх діяльності, а також дослідити політику російського уряду до різних проявів релігійного та духовного життя українців.

**Козацька символіка у міській та територіальній геральдиці України
в 1991-2018 рр.**

Рядинська Валерія

Харківська спеціалізована школа І-ІІІ ступенів № 73

arel2104@gmail.com

Актуальність роботи полягає в тому, що сьогодні внаслідок масштабного звернення до козацької спадщини постає потреба вивчення репрезентації козацької символіки в українській міській та територіальній геральдиці періоду незалежності.

Об'єктом дослідження є герби міст обласного підпорядкування. Предметом дослідження виступає репрезентація козацької символіки на гербах міст та областей України.

Мета роботи полягає у визначенні наявності козацької символіки на гербах міст та областей України, а також в дослідженні особливостей її репрезентації в українській міській та територіальній геральдиці.

Основу джерельної бази дослідження склали зображальні джерела, зокрема зображення емблем міст та областей України. Важливу інформацію для розуміння репрезентації козацької символіки надає вивчення не лише зображень емблем, але й письмових джерел, зокрема спеціальних праць з геральдики, документів урядових та громадських установ.

На сьогоднішній день питання репрезентації козацької символіки у геральдиці є мало вивченим, тому нами для досягнення мети було використано загальнонаукові праці з геральдики (Я. Калакура та І. К. Калмакан), спеціальні праці з геральдики (Н. В. Бабкова, К. Ю. Гломозда, А. Б. Гречило), роботи з візуальної історії (В. В. Похлебкін).

Тема дослідження та особливості джерельної бази визначили вимоги до методологічної основи нашої роботи. Ми пропонуємо розглянути українську міську та територіальну геральдику за допомогою семіотичного підходу, зосередивши основну увагу на семантичному та прагматичному рівнях.

Для вирішення поставлених завдань використовувалися загальнонаукові принципи дослідження – аналітичний, історичний, узагальнюючий, а також спеціально-історичні методи – історико-генетичний, історико-порівняльний і історико-типологічний.

Зібрані зображення символіки були впорядковані у рамках роботи над реляційною базою даних міської та територіальної геральдики України, побудованої у системі управління базами даних (СУБД) Microsoft Access 2007. Загалом до бази даних увійшло 201 зображення емблем.

Наукова новизна дослідження:

- вперше у вітчизняній історіографії було розглянуто процес становлення та еволюцію репрезентації козацької символіки у міській та територіальній геральдиці періоду незалежної України;
- зібрано та систематизовано герби міст та областей України;
- виявлено масштаби репрезентації козацької символіки у сучасній міській та територіальній геральдиці.

Отже, становлення сучасної української міської геральдики почалося вже у перші роки незалежності. У 1991 р. одразу було прийнято герби 5-х міст та областей. Аналіз створеної нами бази даних дозволив визначити, що більшість областей, що належали до козацьких земель, мають 3-5 гербів із відповідною символікою (виключеннями стали Дніпропетровська та Сумська області). Найбільш яскраво козацька геральдична традиція відобразилася у втіленні форми щита – іспанській та гербових фігурах. За результатами аналізу найбільш поширеною фігурою є лапчатий або степовий хрест, також популярними є зображення солярних символів – зірки та місяця. Ці символи були основними зображеннями на козацьких корогвах, в тому числі й на головному прапорі Війська Запорозького. Тут явно простежується приналежність до козацької спадщини, адже більшість із цих символів мають також традиційне для козацтва забарвлення – золоте або срібне.

Проте загальний підрахунок показав, що гербів, які не мають козацької символіки, 113 проти 88 із відповідною символікою. Також слід відмітити значну кількість гербів, що не відповідають геральдичним нормам, тобто є квазігербами, і не можуть вважатися дійсними символами розрізнення міст.

**Політична історія Гетьманщини в дослідженнях науковців з
української діаспори міжвоєнної доби**

Салагуб Людмила

Донецький національний університет імені Василя Стуса

luda.s1993@ukr.net

XVIII ст. в історії Гетьманщини ознаменувалося політичними процесами, які стали ключовими для подальшого державотворчого процесу на українських теренах. Вони вивчалися істориками XIX – поч. XX ст., а по завершенні національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. увага до них перемистилася в еміграційне українське середовище. Перше покоління української наукової діаспори спромоглося продовжити традиції дослідження Гетьманщини.

До доробку зарубіжних українських науковців в контексті окремих аспектів історії Гетьманщини зверталися вітчизняні історики О. Гуржій, Т. Чухліб, В. Матяч та ін. Проте спеціальна увага доробку істориків з діаспори не приділялася, з огляду на що метою нашої розвідки є визначення їхнього внеску в дослідження політичних процесів у Гетьманщині XVIII ст. Джерельну базу роботи становлять праці істориків із діаспори: Д. Дорошенка, В. Липинського, Б. Крупницького, І. Борщака. В основу дослідження покладено, передусім, історико-типологічний та історико-порівняльний методи.

У вивченні політичної історії Гетьманщини XVIII ст. істориками з української діаспори чітко простежуються кілька змістовних ліній. Одна з них стосується політичної діяльності гетьмана І. Мазепи. На відміну від радянських істориків, для яких характерним було позиціонування І. Мазепи як зрадника, Д. Дорошенко у праці «Нарис історії України» привертає увагу до агресивної діяльності Петра I щодо України після «зради» І. Мазепи. В. Липинський у праці «Листи до братів-хліборобів» подав доволі приязну характеристику діяльності І. Мазепи. Зокрема, його близькі стосунки з Петром I він пояснює прагненням зміцнити гетьманську владу та українську державність. На думку Б. Крупницького, після шведсько-української поразки 1709 р. матеріальне становище населення на Лівобережжі було остаточно знищено. І. Борщак наголосив на відмінностях перебування на українських землях військових шведської та російської армій. На відміну від останніх шведи поводились з українцями дружньо, платили за реквізиції. Дослідник звертає увагу на підготовку гетьмана І. Мазепи до виступу проти російського царя Петра I, зазначаючи надмірну обережність українського керманіча. І. Борщак вважає, що російські військові ніколи б не взяли Батурина до приходу Карла XII та І. Мазепи, якщо б не було місця зради.

Серед сюжетів, на яких зацентровано увагу дослідників, перебувала московська політика стосовно Гетьманщини. В. Липинський зауважує, що остаточно розв'язання проблеми відокремлення від Польщі унеможливлювала воєнна загроза з боку Московського царства. На думку В. Липинського, точкою опори для українських державницьких елементів могло бути відновлене традиційне історичне гетьманство. Натомість Д. Дорошенко вважав, що справжня мета російського царя щодо України полягала у формальному збереженні попереднього устрою за фактичної її інкорпорації. На реалізацію цього наміру спрямовувалося заснування Малоросійської колеґії, яка виникла аж ніяк не через надходження скарг на безлад, а як вияв загарбницької політики російського царату. На відміну від більшості радянських істориків, Д. Дорошенко докладно описує низку реформ, проведених К. Розумовським. Щодо ліквідації гетьманства Катериною II він засвідчує намір імператриці скасувати автономію та партикуляризм в межах Російської держави, в чому проявився її імперський характер. Таким чином, висвітлення українськими істориками з діаспори політичної історії

Гетьманщини XVIII ст. кардинально відрізняється від радянської традиції. Цьому сприяла свобода творчості. Історики діаспори зосередилися на цілому ряді аспектів, які були проігноровані або сфальсифіковані радянськими науковцями, а саме політична діяльність гетьмана І. Мазепи, дипломатія П. Орлика, московська політика стосовно Гетьманщини до її ліквідації. Завдяки дослідженням науковців із діаспори, хоча й за межами України, підтримувалися традиції вивчення української минушини.

Власницька приналежність поселень Закарпаття за фіскальними джерелами середини XVI ст.

Смерека Богдан

*Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України
smereka.bohdan@yahoo.com*

Серед фіскальних джерел Угорського королівства малодослідженим залишається чималий масив т. зв. «портальних списків» (лат. *connumeratio portarum* або *conscriptio portarum*), що зберігаються у фонді Королівського Скарбу Державного архіву Угорщини. Найдавніші зразки цих документів датуються першою половиною XV ст. (в 1427 р. укладено «портальний список» поселень комітату Ґемер).

В історіографії можна виокремити два основних напрями студій з використанням «портальних списків»:

- історико-географічний: для встановлення перших згадок про поселення при укладенні довідкових видань (Д. Чанкі, С. Жолт);

- соціально-економічний: для оцінки масштабів економічної кризи та демографічних змін, що наступили в Угорському королівстві після битви під Мохачем (1526 р.), в результаті якої значна частина держави увійшла до складу Османської імперії (І. Ачаді, Ф. Макшай).

Вважаємо, що потенціал «портальних списків» для студій над ранньомодерним соціумом значно більший, що спробуємо продемонструвати на прикладі Закарпаття.

В основі назви «портальний список» – «porta», тобто «брама». Брамне було впроваджене у 1336 р. королем Угорщини Карлом I Анжуйським в рамках комплексу заходів, що мали на меті стабілізувати державні фінанси. Податковою одиницею вважалися ті ворота, через які міг проїхати повністю навантажений сіном або зерном віз. Базова ставка податку з однієї такої брами складала 18 срібних малих денарів (монета була запроваджена незадовго до цього в якості єдиної обігової). Збором податку займалися спеціальні комітатські урядники, що іменувалися перцепторами або дікаторами. Відповідальними за справедливе стягнення коштів виступали шляхетські судді – призначені королем урядники (лат. *iudex nobilium*, угор. *szolgabíró*). Цей уряд був впроваджений у 1232 р. Андрашем II.

Для того, аби зрозуміти, якими поняттями оперували збирачі «брамного» податку і які цінні відомості можемо відшукати в документах, розглянемо докладніше структуру «портального списку». Вона не була типовою і постійно ускладнювалася. Якщо перші зразки цих джерел містили лише імена власників та співвласників поселень із зазначенням числа «порт», то в списках XVI ст. також фіксувалася кількість селян, загородників (з житлами і без), знищених садиб (в їх числі – відновлених та безповоротно спустошених), ковалів та мельників, осіб, що були звільнені від сплати податку у зв'язку з бідністю і через свій соціальний статус (дворяни, орендарі тощо). Відтак, джерела містять цінні відомості для історико-демографічних досліджень, а також для студій над власницькою приналежністю поселень.

За цим параметром поселення Угорського королівства ділилися на королівські, шляхетські і духовні. Усі вони були представлені і на теренах сучасної Закарпатської області, що частково охоплювала шість комітатів – Унгр, Береґ, Мараморощ, Уґоча, Сатмар і Сабольч. Найбільшим числом поселень володіла шляхта. «Портальні списки» дають змогу не лише скласти уявлення про ієрархію привілейованого стану в конкретно взятому регіоні (найбільшими землевласниками в Береґу та Уґочі були відомі родини Баторі, Лошончі та

Переньї, в Унгу – Добо та Друг'ети; Мараморош натомість був представлений значним числом дрібної шляхти), а й дослідити міграційні потоки (нова шляхта Уґочи і Береґу прибувала з комітатів Сатмар і Земплен) та етнічне обличчя землевласників (Мараморош був широко представлений румунською шляхтою, що поступово асимілювалася).

Королівська власність була малочисельною і не завжди розповсюджувалася навіть на головні міста комітатів (наприклад, столицею комітату Уґоча – Севлюш – володіли Переньї, Унґваром – Друг'ети). Виняток становив Мараморош – тут угорському королю належали 5 головних міст.

Студії над малочисельними володіннями духовенства цікаві з огляду на те, що у вказаний період Реформація ще не отримала широкого розповсюдження серед місцевого угорського населення, тому власниками виступали католицькі монастирі, ордени (в першу чергу домініканці і пауліни) та окремі представники вищого духовенства.

Поняття «соціокультурний простір» в контексті вивчення історичної пам'яті

Теміров Богдан

Донецький національний університет імені Василя Стуса

temirovbogdan@gmail.com

Суспільство є найскладнішою із систем, з якими працюють гуманітарні науки. Для аналізу процесів, що впливають на його розвиток, широко застосовується категорія соціокультурного простору. Ця дефініція через свою багатовимірність здобула різні інтерпретації, що пропонуються дослідниками в галузі філософії, культурології, соціології та ін. Цим поняттям широко послуговуються й історики, зокрема у процесі вивчення такого складного явища як історична пам'ять.

Широке розмаїття пояснень з одного боку та відсутність конкретики у тлумаченні поняття «соціокультурний простір» з іншого зумовлює нагальність обраної теми. У своєму пошуку автор спиратиметься на вже наявні спроби окреслення сутності поняття соціокультурного простору з тим, щоб визначити значення цієї категорії для вивчення історичної пам'яті. Досягненню цієї мети сприятиме залучення аналітико-синтетичного, історико-типологічного, історико-порівняльного методів.

Філософський вимір дефініції «соціокультурний простір» запропонований А. Савченко. Дослідниця включила у це поняття рівень розвитку суспільства, його соціальні структури, ідеологічні складові, вірування і погляди, підтримувані та визнані суспільством. Соціокультурний простір у цьому сенсі є предметом вивчення розвитку суспільства. Він є рушійною силою розвитку цивілізації, що дає можливість проаналізувати кожен елемент соціокультурного простору на предмет його еволюції. І. Лукіян наводить приклад використання цієї дефініції у докладанні до радянської епохи. Вона акцентує увагу на ліквідації комуністичної системи та початку так званої пострадянської епохи. У цьому випадку «соціокультурний простір» означає геополітичну характеристику. Останнє також вбирає риси суспільно-політичного ладу, який постав на зміну так званому соціалістичному. Якщо йдеться про тенденції розвитку, то робиться спроба прогнозу поступу суспільно-політичного ладу та його складових.

Соціологічний вимір поняття було запропоновано П. Сорокіним, який визначав соціокультурний простір як суперсистему, що є основою людського життя. На думку дослідника, всі економічні, політичні, соціальні реалії, типи особистостей і груп необхідно аналізувати в контексті періодичної зміни один одного трьох відомих в історії людської цивілізації соціокультурних суперсистем – релігійної (ідеологічної), чуттєвої та інтегральної – при домінуванні однієї з них. Український соціолог В. Щербина наполягає на багатовимірності і несталості соціокультурного простору. За його спостереженням, в історичному часі він трансформується, відбувається певна соціокультурна еволюція, яка полягає у зсувах сукупності доступної культурної інформації, тобто соціокультурний простір повсякчас змінюється. Дослідник привертає

увагу до того, що людина сприймає соціокультурний простір відповідно до здобутого нею рівня культури. Тобто відбувається процес постійного впливу людини / суспільства на соціокультурний простір і навпаки.

З точки зору культурології, на думку В. Степанова, соціокультурний простір являє собою поле переоцінки колишніх цінностей, пошуку нових способів збереження і трансляції культурного досвіду, пов'язаних із занепадом традиційних і виникненням інших соціокультурних структур. У культурно-естетичному полі це означає аналіз культурних надбань суспільства, завдяки яким формується історико-культурна спадщина.

Погляд історика на соціокультурний простір у контексті вивчення національної пам'яті репрезентує Л. Буряк. Вона запропонувала структуру соціокультурного простору як сукупності умовних блоків, серед яких люди, ідеї, наративи, монументи, осередки культури, архіви, бібліотеки, музеї, мистецтво. На її думку, ключовим принципом формування історичної пам'яті має бути об'єктивна репрезентація соціокультурного простору у його багатоманітності, що забезпечує цілісність сприйняття світу та адекватність розуміння минулого.

Отже, соціокультурний простір відображає соціальну та культурну структуру суспільства, дозволяючи показати його в єдності цих двох аспектів. Він виступає інтегральним феноменом, що поєднує ключові параметри соціального та культурного розвитку суспільства. Зміст соціокультурного простору представлений на трьох рівнях – соціальному, ціннісно-символічному та інформаційно-комунікативному. Саме в такому розумінні соціокультурний простір може бути окреслений у процесі вивчення історичної пам'яті.

РОЗДІЛ IV

**ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ
ТА ГЕНДЕРНА ІСТОРІЯ**

Рок-фестивали в період незалежної України**Голімбовський Ярослав***Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
uncletrimua@gmail.com*

Целью данной работы является исследование истории рок-фестивалей в независимой Украине: изучение идейных истоков, специфики организации, а также значения этих музыкальных событий.

Изучение рок-фестивального движения периода 1989-2019 г. только начинается. Фактически, единственным исследованием данного вопроса на сегодняшний день является работа А. Колодко «Рок-музыка як форма молодіжної субкультури» (2015 г.), в которой автор рассмотрел становление первых фестивалей, в частности фестиваля «Червона Рута» 1989 г., коротко осветив вопросы состава исполнителей и идейных предпосылок украинских фестивалей.

Рок-фестивали как культурный феномен появились в США в 1950-е г. как способ объединить поклонников рок-н-ролла, выступающих против устоев и принятых взаимоотношений в обществе. Имея в своей основе сильную протестную составляющую, со временем западные рок-фестивали стали объединять слушателей в более мирных целях.

В СССР рок-фестивали проводились с 1957 по 1990 г. несмотря на то, что КПСС как руководящая партия ограничивала западное влияние на советскую культуру. Поэтому советский рок и первые рок-фестивали легко переняли идеологию западного рок движения (протест против существующего порядка), приспособив её для собственных нужд. Так, первый украинский фестиваль «Червона Рута» пытался воплотить идею украинской культурной идентичности.

Таким образом, рок-фестивали в Украине изначально существовали как симбиоз западных традиций и традиций противостояния официальной советской идеологии. В период независимости происходит переориентация на Запад, как в музыке, так и в организационных аспектах. Постепенно среди участников фестивалей стали появляться западноевропейские и американские артисты. Также на манер фестиваля «Woodstock» фестивали стали проводиться более одного дня, а локациями для них стали открытые площадки, где посетители могли разбить палаточный городок. Однако процесс организации украинских рок-фестивалей происходит как правило без привлечения иностранных партнёров.

Фестиваль «Червона Рута» дал начало большому количеству фестивалей, которые ежегодно проводились и проводятся до сих пор. Например, в г. Дубно Ровненской области с 1990 г. ежегодно проходит фестиваль «Тарас Бульба», характерной особенностью которого являются выступления на украинском языке.

В то же время стоит отметить, что большинство современных украинских фестивалей несут в большей степени развлекательный характер, нежели идеологический. Это объясняется наличием, помимо музыкальной сцены, различных фудкортов и других развлекательных локаций. Например, в 2015 г. на базе фестиваля «Схидрок» в г. Тростянець Сумской области проводились уроки игры на перкуссионных барабанах, а в 2018 г. было организовано полёты на воздушном шаре.

Составляющие фестивалей, учитывая гонорары музыкантов и внемузыкальные развлечения, требуют значительного финансирования, поэтому организация фестиваля – достаточно сложный процесс. Следовательно, современные рок-культурные мероприятия можно охарактеризовать как коммерческий проект. Тем не менее, фестивали являются и важным фактором развития и популяризации рок-музыки. В последние пять лет появилась традиция поиска в качестве участников фестивалей молодых, начинающих групп. Для всех желающих коллективов проводятся различные отборы, включая интернет-голосование в социальных сетях, а также живые выступления, где жюри выбирает понравившиеся группы.

Подводя итог, стоит отметить, что рок-фестивали в Украине – сложное культурное явление, несущее в себе опыт предыдущих десятилетий. Несмотря на то, что рок-фестивали имеют коммерческий характер, часть из них ориентирована на развитие украинской культуры. Поэтому данный феномен стоит рассматривать как фактор создания современной украинской массовой культуры.

Діяльність жінок у Тетянинському комітеті в 1914-1917 рр.

Гук Марія

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

marihuk2014@gmail.com

У 2018 р. Європа відзначила століття закінчення Першої світової війни, яка стала однією з найбільших катастроф людства, а також змінила його соціальні устої. Війна відкрила для «прекрасної половини» можливості довести, що вони здатні зробити свій внесок на користь суспільства. Жінки ставали сестрами милосердя на фронті і членами благодійних товариств, організовували «дамські комітети». Одним із найпотужніших в Російській імперії був «Комітет її імператорської високоності великої княжни Тетяни Миколаївни з надання тимчасової допомоги постраждалим від воєнних дій». Це була найбільша благодійна організація, що займалася проблемами біженців, яка діяла під егідою великої княжни Тетяни Миколаївни, і жінки по всіх губерніях включилися до роботи в організації.

Активних діячок Тетянинського комітету називає і Л. М. Жванко. Так, членами Волинського губернського відділення були Н. Оржевська, П. Вяхирева; Катеринославського – К. Колобова, Л. Бровцина, О. Солодовська; Київського – О. Букреева, княжна О. Друцька-Соколинська, А. Жекуліна, графиня М. Ігнат'єва, Е. Левіна, В. Булгакова, Н. Довнар-Запольська; Одеського – М. Станишевська; Полтавського – Н. Сердюкова, Т. Чарторижська; Херсонського – баронеса А. Гревениць; Чернігівського – О. Матвеева, М. Лавриновська; Харківського – О. Акішева, Г. Левицька та О. Стрельникова.

Інформація про діяльність жінок подана і в друкованих звітах самого комітету. У Катеринославі діяли «Слов'янський комітет» на чолі з В. А. Колобовою та «Общество защиты женщин и бюро трудовой помощи семьям запасных»; в Бахмуті – «Дамський комітет»; в Маріуполі – «Дамский кружок»; у Новомосковську – «Дамський комітет», у Харкові – «Дамський комітет», очолюваний Є. М. Акішевою. У Києві був створений окремий відділ Тетянинського комітету, який співпрацював з такими давно існуючими організаціями як «Лига защиты детей», «Фрѣбелевское общество», «Общество защиты женщин». У звітах детально розписано чим безпосередньо займалися дамські гуртки: шили одяг, опікувалися дітьми, допомагали жінкам, які втратили годувальника і були вимушені залишити власний дім. Катеринославський і Бахмутський комітети виготовляли білизну. У Києві було організовано низку швацьких майстерень, де працювали біженки. «Общество защиты женщин» разом із Тетянинським комітетом організували притулки для біженок із немовлятами, дитячі садочки. Фотографували дітей для розшуку їхніх батьків. В Одесі відкривали жіночі й чоловічі гуртожитки, на чолі яких стояли дами-патронеси. Вони завідували харчуванням, контролювали постачання продуктів, роздачу їжі, а також вели бухгалтерський облік.

У Чернігівській губернії також діяв відділ Тетянинського комітету. У звіті організації відзначено О. А. Матвееву, дружину віце-губернатора. На початку війни вона організувала видачу грошової допомоги біженцям. У складі комітету звіт називає також дружину губернатора М.С. Лавриновську і вдову Головнокомандуючого закладами відомства Марії Федорівни М. А. Олив.

Л. М. Жванко у своїй публікації про Харківський губернський відділ Тетянинського комітету відзначила енергійну діяльність О. М. Акішевої (дружина губернатора В. В. Акішева), яка була головою дамського комітету, збирала кошти на потреби біженців і опікувалася дітьми-сиротами.

Діяльність Тетянинського комітету на Катеринославщині розглянули С. І. Світленко і В. Д. Мирончук. Вони зосередили увагу на питаннях освіти для біженців. Дослідники відмітили, що саме за сприяння губерньського відділу Тетянинського комітету в 1916 р. було відкрито жіночу семінарію, директором якої стала Л. Жуківич.

З допомогою загальнонаукових та спеціально-історичних методів логічного та історіографічного аналізу проведений нами пошук дозволив репрезентувати, як дамські комітети намагалися допомагати біженцям. Було з'ясовано, що жінки мали бажання і можливість займатися громадською роботою. Але питання допомоги жіночих організацій і конкретних діячок вивчено недостатньо, залишається відкритим і потребує детальних досліджень.

Одеський інститут шляхетних дівчат (1828-1920 рр.):

еволюція правил прийому

Коробчук Анна

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

korobchukanna@gmail.com

Одеський інститут шляхетних дівчат (далі – Інститут) – закритий привілейований заклад освіти на півдні Російської імперії, який належав до першого розряду відомства установ імператриці Марії Федорівни. Два десятиліття до його виникнення існував заклад освіти під назвою «Дівочий пансіон», який знаходився під єдиним керівництвом з «чоловічим пансіоном», але їхня неефективність призвела до їх трансформації і утворення Інституту шляхетних дівчат. До подібних станових закладів, як і до всіх інших, існували правила прийому. На тлі змін цих правил спробуємо побачити окремі риси еволюції самого закладу, адже критерії відбору мали власну специфіку та зазнавали змін протягом усього часу існування цієї інституції.

Актуальність теми обумовлена тим, що проблематика гендеру сьогодні вимагає глибшого вивчення питання жіночої емансипації, у тому числі і у сфері освіти, яка віддзеркалює характерні риси духовного, культурного і суспільно-політичного життя будь-якої країни. Серед дослідницької літератури на особливу увагу заслуговує видання «Краткий исторический очерк 50-летия Одесского института благородных девиц» (1879 р.), який розкриває ключові моменти діяльності установи і має комплексний характер, але не містить інформації за понад 40-річний проміжок часу. Сучасні історики (В. А. Добровольська, В. В. Левченко та ін.) у своїх дослідженнях характеризували окремі моменти діяльності Інституту, але питання прийому до нього окремо не розглядалися.

Мета: простежити зміни правил вступу до Одеського інституту шляхетних дівчат у зв'язку із суспільними змінами. Хронологічні рамки існування Інституту охоплюють майже столітній період – від заснування у 1828 р. і до закриття у 1920 р. Можна виділити два етапи його історії:

- 1) 1828-1869 рр. – монопольне домінування у сфері жіночої освіти у краї;
- 2) 1869-1920 рр. – паралельне існування з вищими жіночими курсами.

Основними історичними джерелами для вивчення зазначеного питання є «Начертание правил воспитания в обоих одесских благородных институтах» (упорядник – абат Ніколь) (1814 р.); відповідні статті із «Полного собрания законов Российской империи»; «Сведения для желающих поместить детей в Одесский институт благородных девиц» за 1866, 1870, 1873, 1874, 1881, 1890, 1899 рр. Допоміжне значення мають матеріали періодичних видань та мемуари.

У добу «дівочого пансіону» на момент вступу до закладу дівчина мала бути віком 8-10 років. Регламентувалися виплати не лише за навчання, але за одяг та підручники, а також інші предмети побуту. На момент занепаду цього закладу у 1820 р. було прийнято вісім пансіонерок з бідних дворян та 16 доньок грецьких мігрантів за рахунок скарбниці і у подальшому квоту зменшено до дев'ятох. На першому етапі діяльності Інституту ключовим критерієм відбору до закладу ставала приналежність дівчини до знатного роду.

Прослідковується тенденція конкуренції між дівчатами, яка фактично зводилася до суперечок між представниками свого регіону, а враховуючи замкненість тодішньої еліти, то в окремих випадках це ставало об'єктом міжособистісної батьківської боротьби. На другому етапі функціонування закладу більше уваги було приділено розумовим здібностям дівчат. Вимоги до знань з кожного курсу регламентувалися письмово, а також визначались рекомендовані до підготовки підручники. Дівчата, які вступали за власний рахунок, могли бути на пару років старшими, аніж «казеннокошті». З 1890-х рр. виникає нова категорія панянок – напівпансіонерки (5 % від загальної кількості), які після навчання поверталися до батьків.

Отже, за час існування Одеського інституту шляхетних дівчат у правилах прийому до нього можна простежити певні суспільні зміни. У дореформений час у середовищі еліти важливим був сам факт наявності освіти у дівчини. Однак в умовах демократизації освіти і лібералізації щодо доступу до неї (з 1860-х рр.) першочерговими стають вимоги до знань, а не лише до станової чи регіональної приналежності. Таким чином, нові віяння виявляли себе і у такому для консервативному закладі освіти як Одеський інститут шляхетних дівчат.

Інститут членів-кореспондентів, почесних членів та докторів у Харківському університеті: становлення і розвиток (1804-1917 рр.)

Лаврик Дмитро

*Харківська загальноосвітня школа I-III ступенів № 138
dimal777.dd@gmail.com*

З огляду на те, що на разі вищі навчальні заклади активно використовують почесні звання («honoris causa») для налагодження контакту з різними видатними особистостями або організаціями, які вони представляють, розгляд інституту членів-кореспондентів, почесних членів та докторів у Харківському університеті в дореволюційний час є вельми актуальним

Новизна роботи полягає у тому, що вперше розглянуто становлення та функціонування інституту «honoris causa» в історії вищої України та, зокрема, вперше створено колективний портрет членів-кореспондентів, почесних членів та докторів Харківського університету.

Об'єктом дослідження є інститут «honoris causa» в Харківському університеті у дореволюційний час, зокрема його члени-кореспонденти, почесні члени та доктори. Предметом дослідження є особливості становлення та розвитку інституту «honoris causa» Харківського університету у 1804-1917 рр.

Мета дослідження полягає у визначенні історії інституту «honoris causa» в Харківському університеті та дослідженні колективного портрету його членів-кореспондентів, почесних членів та докторів.

Основу джерельної бази становлять біографічні статті, що містяться у довідковому виданні «Почесні члени Харківського університету». Окрім цього були залучені звіти про стан і діяльність Імператорського Харківського університету, університетські статuti Російської імперії, періодичні видання та джерела особового походження (спогади професорів та вихованців Харківського університету).

Щодо історіографії питання варто зазначити, що вперше питання про почесних членів та докторів було розібрано в статті Плохинського. Ця тема також частково розглядалася у загальних працях з історії університету, проте спеціального дослідження зазначеного питання не було.

Для вирішення поставлених завдань була побудована реляційна система управління базами даних (РСУБД) у програмному забезпеченні Microsoft Office Access 2013. На її основі, опираючись на просопографічний метод, ми створили колективну біографію членів-кореспондентів, почесних членів та докторів Харківського університету. До бази було занесено відомості щодо 334-х членів-кореспондентів, почесних членів та докторів Харківського університету, 255 з яких обрані саме у дореволюційний час.

Опрацювавши отримані дані ми прийшли до наступних висновків. Номінантами на ці звання частіше ставали чоловіки (99.2 %) віком 40-70 років, які здебільшого були зайняті науковою діяльністю (80 % почесних від загальної кількості). Переважна кількість обраних у 1804-1917 рр. займалися гуманітарними науками – 44.3 % проти 29.8 % зайнятих у природничих науках. Університет у виборі «honoris causa» надавав перевагу особам, які не працювали та не вчилися в університеті. 67 % «honoris causa» Харківського університету були вихідцями з Російської імперії, друге та третє місце за цим показником з великим відривом займають Пруссія та Австрійський історичний регіон – країни, наука яких високо котувалася в світі.

У виборі «honoris causa» університет орієнтувався на діячів, які не походили з його середовища: 75 % обраних не навчалися і не працювали в університеті. Однак частіше обиралися діячі, які сприяли розвитку університету. Також враховувався чинник зайнятості здобувача у науковій роботі (переважаюча більшість обраних займалися роботою, пов'язаною з наукою) і його суспільно-політичний статус (37.6 % почесних були державними діячами). Політичні діячі у сфері «honoris causa» Харківського університету є переважно закордонними вихідцями.

Отже, на основі дослідження можна сказати, що на ряду з широкою автономією університету у виборі «honoris causa» існувала доволі стійка і помітна залежність від курсу урядової політики.

Іменні аудиторії як складова символічного простору Головного корпусу Харківського університету

Пасько Анастасія

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
nastasiapasko@gmail.com*

В останні десятиріччя спостерігається певний «бум пам'яті». У межах Головного корпусу Харківського університету простежується активізація реалізації політики пам'яті, увіковічення та меморалізації імен видатних вихованців та викладачів університету. Політика пам'яті є актуальною в межах відтворення колективної пам'яті та створення певного асоціативного образу (ідентичності), який локалізується у відповідному символічному просторі.

У роботі використовувалися праці, присвячені проблемам історичної пам'яті та політики пам'яті (П. Нора, Л. П. Нагорної, М. Маколи, Н. В. Романовського). Основу джерельної бази склали інтерв'ю (зокрема особисто автором було проведено 11 інтерв'ю з професорами, випускниками та працівниками університету), а також фотографії іменних аудиторій. На основі відповідних джерел було створено базу даних, яка дозволила прослідкувати динаміку та локалізацію створення іменних аудиторій; процес формування факультетського символічного простору; з'ясування його змістовного навантаження (зокрема, проаналізувати склад постатей, яким присвячені аудиторії); варіативність оздоблення іменних аудиторій; комеморативні практики, пов'язані із цими аудиторіями; вплив факультетської політики пам'яті на формування загальноуніверситетського символічного простору.

У межах Головного корпусу створення іменних аудиторій розпочалося 1958 р., ще до офіційного відкриття відновленої будівлі університету. Так, аудиторію 7-26 (біологічний факультет) було присвячено лауреату Нобелівської премії, вихованцю Харківського університету І. І. Мечнікову. Щодо тенденцій у створенні іменних аудиторій, можна виділити

3 основні періоди:

- 1) 1958-1991 рр. – поява перших аудиторій у головному корпусі. Впродовж цього періоду було відкрито 6 іменних аудиторій. З'ясовано, що дві з них на сучасному етапі були ліквідовані: імені Лялі Убийовок (фізичний факультет) та М. Н. Покровського (історичний).
- 2) У 1991-2004 рр. відбулось зростання кількості іменних аудиторій, яке гальмувалося складною фінансовою ситуацією в університеті та країні в цілому; у цей час було створено 10 іменних аудиторій, серед яких переважна частина на факультеті математики та інформатики.

3) 2004-2018 рр. – період активізації процесу створення іменних аудиторій, що пов'язано з загальною політикою пам'яті в університеті. Саме в цей період значну частину бюджету університету відводить на облаштування символічного простору, зокрема було створено 21-у іменну аудиторію.

Таким чином, на даний момент у Головному корпусі Харківського університету існує 37 іменних аудиторій, які становлять 1,5 % від його загального аудиторного фонду. При цьому всі факультети Головного корпусу Харківського університету мають імені аудиторії. Найбільша їх кількість на біологічному факультеті, найменша – на факультеті радіофізики, біомедичної електроніки і комп'ютерних систем, а також факультеті іноземних мов.

Постаті, імена яких носять аудиторії, мали різне відношення до університету. Випускниками університету було близько 21,5 %. Особи, які займалися науковою діяльністю в університеті – 28,5%. Окремо можна виділити особистостей, які провели значну частину свого життя у стінах університету, були його випускниками, а згодом працювали на користь університету – 50 %. 63 % аудиторій присвячено представникам природничих спеціальностей, 21 % – гуманітарного спрямування та 16 % представникам точних наук. Відзначимо, що на даному етапі 100 % іменних аудиторій присвячено особам чоловічої статі.

Ініціатива відкриття аудиторій у 78 % належить вченій раді факультету, у 22 % ініціаторами виступають учні відповідних науковців.

Від загальної кількості іменних аудиторій пам'ятні елементи наявні у 98 %, зовсім відсутні елементи пам'яті лише в аудиторії ім. Д. А. Рожанського. Серед них переважають фотопортрети, стенди. Утім, подекуди зустрічаються художні портрети (історичний факультет), особисті речі вчених (факультет математики та інформатики), бюсти (факультет математики та інформатики, філологічний факультет), меморіальні дошки (хімічний факультет). Комеморативні практики реалізуються у вигляді конференцій (історичний, філологічний факультети), зустрічей з першокурсниками, випускниками (на усіх факультетах).

Отже, іменні аудиторії, вшановуючи пам'ять про визначних людей університету, створюють його символічний простір. На даному етапі цей процес є неоднорідним: частина факультетів обмежуються відкриттям іменних аудиторій (від назви іменної аудиторії до особистих речей на різних факультетах), інші створюють відповідні комеморативні практики, що свідчить про наявність продуманої політики пам'яті. Так само на особливості політики пам'яті вказує облаштування аудиторій, яке в одних випадках обмежується окремими елементами, в інших – створенням музейних зон.

Концепція «свій-чужий» в жіночих текстах 1812 р.

Резник Дарія

Український Католицький Університет

reznyk@ucu.edu.ua

Підставним аспектом формування будь-якого наративу є образ ворога, адже війна, як явище соціальної культури, пов'язана з існуванням протиріч між двома (або більше) сторонами. Те, як одна з них уявляє собі іншу, є важливим з точки зору усвідомлення нею цих самих протиріч, їх значущості і загального сприйняття характеру цієї війни. Метою цієї розвідки є з'ясування обставин формування уявлень про «свого» і «чужого» російськими жінками під час війни 1812 р. Жіночий погляд є особливо цікавим, адже абсолютна більшість жінок не мали досвіду безпосередньої участі у військових діях – їх уявлення та образи ворога склалися дещо інакше, ніж у вояків.

«Свій-чужий» як одна з фемінологічних концепцій набула розвитку в кін. XIX ст. Вона є спробою пояснити формування національної ідентичності як такої, що вирізняє представника однієї нації з-поміж інших. Концепція не зачіпає впливу військових дій на усвідомлення «чужого», вона радше розглядає соціокультурне тло цього мисленевого

явища. Однак під час війни подібний поділ видається апріорним, адже, наприклад, окупація за своєю сутністю має розділити суспільство на тих, що є «своїми» (солдати власної держави) і «чужими» (окупанти).

Таким чином, метою цієї статті є визначити, як нараторки окреслювали позиції «свого» та «чужого» під час війни 1812 р, що впливало на формування цих уявлень, і за допомогою яких лексичних засобів жінки окреслювали ці дві центральні дефініції («свій» та «чужий»).

Розглянемо питання означення ворога на прикладі двох жінок з різним соціальним статусом – монахині Антоніни та дворянки Апполони Волкової. Варто зазначити, що у першому випадку маємо приклад так званої ранньої усної історії – розповіді про війну, зібрані Тетяною Толичевою; у другому ж це листи, опубліковані в «Русском архиве». Монахиня Антоніна на момент війни перебувала у монастирі, в якому знаходилося французьке військо, тому мала безпосередній контакт з солдатами. Дворянка Волкова ж навпаки – особисто не бачила французів, на неї впливали перекази з театру бойових дій, чутки і особисті переживання.

Наратив, якій пасує до концепції «свій-чужий», представлений досить яскраво на початку споминів монахині, але ближче до кінця зазнає досить цікавої трансформації. Завдяки міжособистісним впливам Антоніна визнає, фактично, що французи не були тією «брутальною силою», про яку вона зазначила на початку. Виходячи з концепції «свій-чужий», чи можна застосувати до ворога конотацію «наш» у якості приналежності до «свого»? Це видається паралогізмом, однак демонструє умовність застосування згаданої концепції до умов окупації, де образ «свій» і «чужий» перелаштовується відповідно до конкретних умов. На прикладі проаналізованого джерела «чужий», себто «ворог», трансформується під впливом вимушених особистісних відносин, викликаних окупацією. Однак, в кінці, коли окупація завершилася, образ «ворога» знову стає домінуючим під впливом пропаганди військового часу.

Подібна ситуація і з листами дворянки Апполони Волкової, однак дихотомічний образ «свій-чужий» у її нараці розвивається більше до кінця листів, і, на відміну від Антоніни, не зазнає трансформації. Апполона, як представниця дворянського стану XIX ст., знаходилась під впливом французької культури, однак її образи «свого-чужого» є більш чіткими, ніж в Антоніни. Апполона досить різко протиставляє Росію уявному Заходові, а відображений у її епістоляріях образ «чужого» є доволі міфологізованим через відсутність безпосереднього контакту, поширення чуток, впливу офіційної пропаганди тощо.

Книга в житті козацької старшини Гетьманщини та Слобожанщини в XVIII ст.

Сірик Тетяна

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

t.siryk.thg@gmail.com

Вивчення книжкових зібрань козацької старшини XVIII ст., незважаючи на появу численних наукових праць з історії культури, освіти, побуту козацтва, залишається актуальним завданням. У суспільстві зростає інтерес до духовного життя та особливостей розвитку вітчизняної культури. Необхідно розуміти, що інтелектуальні орієнтири козацької старшини багато в чому впливали на формування ментальності українського народу. Історія бібліотек приватних осіб, церковних і світських установ тісно пов'язана з історією українського книговидання і книгарства.

Мета дослідження полягає у вивченні книжкової культури козацької старшини Гетьманщини та Слобожанщини XVIII ст., впливу книги на інтелектуальні орієнтири та духовну сферу життя козацької верхівки.

Дослідження спирається на широку історіографічну базу. У працях О. Дзюби, П. Зленка, Я. Ісаєвича, І. Лісової представлені окремі аспекти стану книжкових зібрань. Важливі праці О. Апанович та І. Каганова, які працювали над дослідженням читачських інтересів представників козацької старшини. Були задіяні праці відомих дослідників Т. Гусарової, І. Курас, Л. Посохової, Т. Таїрової-Яковлевої.

Джерельною базою дослідження є документи особового походження – листи, щоденники, мемуари, автобіографічні записи, заповіти та ін. Це передусім «Щоденник» генерального підскарбія Я. Марковича, «Щоденник» М. Ханенка, «Записки» І. Тимковського, опис подорожей академіка І. Гольденштедта, листи Ф. Прокоповича, Я. Марковича, Г. Сковороди та М. Ковалинського, а також листування родин Полетик, Войцеховичів, Милорадовичів.

Певне уявлення про вибір книг та їх різноманіття може нам відкрити бібліотека політичного та військового діяча, гетьмана Івана Самойловича. У ній можна побачити молитвослови, Псалтирі, Патерики, богословські твори – як православні, так і католицькі: «Апология християнська», збірник проповідей Фабіана Бірковського «Kazania na niedziele I swieta dogoszne». Зауважимо, що у бібліотеці було чимало праць польською мовою, а саме «Меч духовний» Л. Барановича, «Труби словес праведних», «Лютня Аполлонова», «Вінець Пресвятої Богородиці», «Нова міра старої віри».

Характерним явищем у XVIII ст. стає поява дитячих книжок у старшинських родинах. Наприклад, згадуючи про дитинство, автори мемуарів називають і ці книги (першість належить «Пригодам Телемака», «Робінзону Крузо»). Слід зауважити, що у приватних (особистих) бібліотеках представників козацької старшини знаходилися книги, які були присвячені вихованню дітей. Наприклад, у особистій бібліотеці судді Погарського земського повіту С. Лашкевича, яка для нас є показовою для встановлення дитячих книг, було кілька праць педагогічного спрямування для батьків. Лашкевич збирав ці книги, тому їх було чимало в його бібліотеці. Це передусім казки (французької письменниці та педагога Л. де Бомон, арабські), також налічуються книги для дітей повчального та розважального характеру. Купівля-продаж дитячих книг вже є звичним явищем для цього часу, переконавшись в цьому можна на прикладі купівлі дитячої книги в 1750-ті рр. лубенським полковником П. Кулябкою. Така інформація зустрічається доволі часто.

У ході дослідження було з'ясовано, що книга увійшла в побут козацької старшини і функції її в досліджувану добу були досить різноманітні. Важливим є те, що формування та розповсюдження особистих книгозбірень було істотним чинником у розвитку книговидання. Світська книга поступово, протягом др. пол. XVIII ст., усе більше ставала невід'ємною частиною приватних книжкових збірень, зокрема книжкових збірень представників козацької старшини.

Формування образу жінки на сторінках періодичних видань УСРР у 1920-ті рр. **Хабарова Анна**

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
ann.khabarova1@gmail.com

В умовах радянської державної політики, яка сприймала «нову жінку» як частину ідеологічного проекту «нової радянської людини», періодична преса розглядалася партійними органами як один з ефективних засобів комунікативного впливу на різні групи населення. На сторінках періодичних видань СРСР 1920-1930-х рр., окреслено основні складові унормованого образу «нової жінки» (Ю. Терещенко) та розглянуто різні описи ідентичності, що склали соціальний конструкт «радянської жінки» (Ю. Градскова).

Тема формування образу жінки в періодіці не була предметом окремого дослідження. Між тим, в останнє десятиліття з'явилися ряд важливих для розкриття даної теми праць (Т. Дашкової, О. Лабур), в яких висвітлено напрямки формування візуального канону на сторінках періодичних видань СРСР 1920-1930-х рр., окреслено основні складові унормованого образу «нової жінки» (Ю. Терещенко) та розглянуто різні описи ідентичності, що склали соціальний конструкт «радянської жінки» (Ю. Градскова).

Над створенням образу «нової жінки» працювали різні видання, зокрема центральні видання радянських державних органів влади та Комуністичної партії. Редакції журналів «Комунарка України» зосереджували увагу на образі суспільно активної жінки, делегатки, жительки міста і подавали зразки поведінки виключно властиві жінці «нового типу». У свою чергу «Робітниця» та «Селянка України» відповідно були орієнтовані на

жінку-трудівницю міста та села, домогосподарку, матір. Окрім цих періодичних видань до дослідження залучені публіцистичні праці (О. М. Коллонтай «Труд женщины в эволюции хозяйства»; В. І. Ленін «Очередные задачи советской власти», «О характере наших газет»).

На сторінках періодичних видань 1920-х рр. можна виділити три основні складові образу жінки: жінка-трудівниця, делегатка, домогосподарка. У формуванні образу жінки-трудівниці варто визначити кілька акцентів. Перший полягає в показі жінки-трудівниці, яка стає помічницею робітнику в його праці і бере разом з ним участь у вирішенні питань заводського життя («робітниця від станка», а пізніше – «робітниця від станка та плуга»). Разом із цим розповсюджувалося негативне бачення домашньої праці («некваліфікована робоча сила»), яка концентрує увагу на індивідуалізмі, а не колективізмі та наданні ключової ролі виключно виробничій діяльності жінок-трудівниць. Інший акцент образу жінки-трудівниці дає змогу визначити основні сфери діяльності на шляху фемінізації робочої сили, які здійснювалися у важкій промисловості («основний спосіб перебудови побуту»), а сама жінка сприймалась лише як «опановувачка маскулінного виробництва».

У періодиці цього часу відчутна невизначеність в оцінці значимості жіночої трудової діяльності, паралельному існуванні трьох протилежних за суттю і значенням, але близьких за способом їх формування образів. Образ домогосподарки на шпальтах журналів набуває негативного контексту. Домашня праця сприймається як «отупляюча і дріб'язкова», направлена на індивідуальне, а не колективне господарство. Відповідно до цього дружини робітників, які не працювали на виробництві, вважались «некваліфікованою робочою силою», дещо нижчими поряд з «робітницею від станка», і потребували організації з боку останніх. У цьому ключі і з'являється новий образ – жінки-делегатки. Активізація політичної участі жінок мислилась як закономірний перехід від досягнення елементарної загальноосвітньої грамотності і уявлень про гігієну до політичної грамотності, а від грамотності – до активності. Така жінка стає вірним товаришем вчорашньої господарки. А сама делегатка стає наділеною новими психологічними характеристиками, котрі були властиві лише політично активним чоловікам. Такі зміни сприяють появі на сторінках журналів цілком унікальних жіночих зображень та характеристик.

У 1920-ті рр. жіночі образи в періодичній пресі формувалися різними способами: через теорію, політичну практику і за допомогою художніх засобів. Силами редакцій партійні ідеологи створювали на сторінках видань нормативні візуальні образи, які вбудовувалися в загальну ідеологічну концепцію «радянської людини» і диктували зразки суспільної поведінки безпосередньо для жінок. Більшовицьке керівництво вбачало у цих кроках свого роду стратегію, яка виявилась дієвою і вплинула на формування свідомості читача та репрезентацію бажаного образу. Водночас політика українізації дозволила редакціям журналів УСРР зосередитись на національних рисах, які знайшли вираження не тільки у зображенні жінки в одязі з традиційними національними рисами. Офіційно трансльований образ відображав не тільки бажані, але і справжні риси радянської жінки-трудівниці. Усі ці фактори вплинули на створення цілком унікального жіночого образу на сторінках періодици.

Роль Харківського університету у виданні «Памятной книжки Харьковской губернии» (1862-1868 рр.)

Янкул Олексій

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
ayankul93@gmail.com*

У 1805 р. в Харкові відбулась визначна подія – було відкрито університет. Цього ж року в ньому почала функціонувати друкарня. Саме тут були видані перші газети на теренах Наддніпрянської України: «Харьковский еженедельник» (1812 р.), «Харьковские известия» (1817 р.), журнали «Украинский вестник» (1816 р.), «Харьковский Демокрит» (1816 р.) та ін. Проте Харківський університет і його друкарня стояли не лише біля витоків місцевих газет і журналів, але й статистико-інформаційних видань на цих землях, доступних широкому

колу читачів. Першим таким збірником була «Памятная книжка Харьковской губернии», яка видавалася раз на рік в період з 1862 по 1868 рр. Тому метою нашого дослідження є з'ясування того, яке відношення до цього видання мав університет.

Актуальність даної теми пов'язана з тим, що в наш час підвищився інтерес дослідників до вивчення періодичних видань різного характеру. І в цьому контексті дослідження зв'язків між різними установами, що мали відношення до їхнього друку, є важливою складовою. До того ж, «Памятная книжка Харьковской губернии» як джерело ще не була комплексно досліджена фахівцями.

Джерельну базу роботи складають 7 випусків «Памятной книжки Харьковской губернии», а також документи, що відносяться до діяльності Харківського губернського статистичного комітету, які зберігаються в Державному архіві Харківської області (фонд 51).

При підготовці роботи використовувалися загальні методи аналізу та синтезу, а також спеціальні історико-порівняльний та історико-генетичний.

У 1862 р. Харківський губернський статистичний комітет розпочав видавництво першого на території губернії статистико-інформаційного збірника «Памятной книжки Харьковской губернии», який не лише розсилався до різних установ, а й знаходився у вільному продажі. Видання містило як статистичні дані з багатьох аспектів губернського життя, так і оглядові статті з історії краю, його природи тощо. Укладачем всіх номерів був випускник Харківського університету Я. Я. Голяховський, який на той час обіймав посаду секретаря комітету. Також слід зазначити, що «Памятная книжка...» протягом свого існування друкувалася в університетській друкарні. Одним з традиційних розділів у ній були відомості різноманітного характеру про Харківський університет.

Університетські професори активно долучилися до роботи Харківського губернського статистичного комітету. Так, наприклад, відомо, що його членами були професори Н. Д. Борисяк, О. С. Чернай, В. А. Кочетов (ректор університету в 1862-1872 рр.), А. С. Пітра та ін. Вони брали безпосередню участь і в виданні «Памятной книжки...». На зборах комітету вони обговорювали черговий випуск, вносили пропозиції щодо його покращення. Дехто з них писав статті для видання. Так, наприклад, у випуску на 1868 р. надрукована стаття професора Н. Д. Борисяка «Местонахождения железных руд в Харьковской губернии».

Студенти університету також мали відношення до роботи комітету та «Памятной книжки...». Відомо, що вони брали участь в обробці статистичних таблиць, які друкувалися в збірнику. Також їх долучали до збору інформації про кількість населення, яка також розміщувалася на сторінках видання.

Таким чином, випускники, професори, та студенти Харківського університету мали безпосереднє відношення до видання першого на Харківщині щорічного статистико-інформаційного збірника «Памятная книжка Харьковской губернии», який є одним з цінних джерел місцевої історії. Він був «першою сторінкою» славнозвісного «Харьковского календаря» – своєрідного літопису життя губернії.

РОЗДІЛ V
**ІСТОРИЯ РЕЛІГІЇ
ТА ЦЕРКВИ**

Євреї, які змінили віру: до питання класифікації термінологічної бази**Буланий Микола**

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

nbulanyi@gmail.com

Зміна віросповідання в традиційному суспільстві – явище екстраординарне. Проте, починаючи з середньовіччя, воно ставало все більш розповсюдженим, особливо по відношенню до юдейської громади. Примусовий перехід до пануючої релігії в країнах ісламу чи християнства ставав вигіднішим аніж примусове виселення, яке чинили королі Англії, Франції чи Іспанії. У зв'язку з цим постає проблема термінологічної класифікації нових статусів таких євреїв. В історіографії увага переважно приділяється Західній Європі, тоді як нівелюються простори Східної Європи, Америки, та оминається проблема ісламізації євреїв. Тож відсутність сталої класифікації спричиняє труднощі аналізу ідентифікації цих євреїв, що й зумовило актуальність даного дослідження.

Історіографія включає монографії Д. Гітліца, Г. Камена, Й. Фора, статті Є. Векслера та Н. Переферковича, які переважно стосуються християнізації громад в Західній Європі; щодо євреїв Східної Європи варто зазначити праці А. Казімерчика, М. Тетера, Ш. Гінцбурга, В. Герасимової; проблему євреїв Нового Світу досліджували Дж. Джейкобс, С. Кунін, М. Хаммер; питання ісламізації євреїв вивчали Г. Леновіч, Г. Шолем, Ш. Євгі, І. Зорлу та ін.

Джерельна база включає матеріали, які охоплюють термінологічні особливості переходу в іншу віру й виникли в самій юдейській громаді. Серед джерел варто виділити хроніки («Хроніка» Соломона бар Шимшона, «Хроніка» рабина Еліезера бар Натана, «Сефер Зехіра» рабина Єфраїма з Бонну). Важливими є такі праці: трактат «Авода зара», «Седер а-дойрос» Нахманіда, «Мішне Тора» Маймоніда, «Шульхан Арух» Й. Каро, що теоретично обґрунтовували положення таких євреїв. Більш практичними постають респонси рабинів Якова ібн Хабіба, Шломо бар Шимона Дюрана, А. Соловейчика та ін.

Євреїв, які змінили віросповідання, можна умовно поділити на християнізованих та ісламізованих. Натомість кожна з груп поділяється на окремі види та роди. Так, християнізованих євреїв («нових християн») можна поділити на види залежно від територій: в Іспанії – конверсос чи маррани, на Майорці – чуєтас, на Сицилії – неофіті, в Росії – вихрести та «вчені євреї». Ісламізовані євреї або «джадід аль іслам» («нові мусульмани») також в науковій літературі поділяються за територіальним принципом: чала (Середня Азія), даггатуни (Сахара), денме (Туреччина).

Згідно юдейської традиції існує класифікація за характером зміни віри – добровільний (мешумад) і примусовий (анус). Так, «добровільні» поділяються на коферів чи мівів («який заперечує Бога»), апікоросів (еретиків, на кшталт послідовників Я. Франка чи Шабтая Цві) та мумарів («тих, хто змінив віру»). Всі євреї, які добровільно перейшли в іншу віру, вважаються «пошеа Ізраель», тобто «злочинцями проти Ізраїля». Показово, що такі євреї здебільшого ставали ревними гонителями юдаїзму. Прикладом є Й. Пфеферкорн, С. Романо, Х. Герсон, які робили доноси проти юдейських традицій та літератури. Іншою групою є анусім. Найбільш показовими виступають маррани та «вихрести». Анус зберігає юдейський закон у відповідності до своїх здібностей чи можливостей. Аналогом йому вважається сучасний термін в історіографії – «криптоєврей». Проте, якщо такий єврей починає асимілюватися, то він стає мешумадом. Часто ці мешумадім сприяли діалогу між владою та євреями. Показовим прикладом є М. Позен, який радив призначати цензорами єврейських книг вихрестів, які знають іврит та їдиш й розбираються в єврейській літературі. Дітей мешумадім можна вважати анусім, оскільки вони народилися за умов «авода зара», й якщо їх мати ануса, то вони вважаються членами громади та в перспективі можуть повернутися до юдаїзму.

Варто визнати, що неповність таких класифікацій надає можливість їх поєднати та отримати узагальнений образ євреїв, що змінили віру. Відштовхуючись від юдейської схеми поділу на види за характером навернення (примусові, добровільні), цілком ймовірним видається використання в якості підвидів анусім християнізованих та ісламізованих євреїв, родами яких можуть бути територіальні назви. В межах категорії мешумадім можна виокремити за характером зміни віросповідання підвиди койферів / мінів, апікоросів (роди за характером віри – юдейські, ісламізовані, християнізовані секти, які поділяються за територіальними назвами) та мумарів (роди – ісламізовані, християнізовані, що також поділяються територіально).

Выступление павловских крестьян в сентябре 1901 г.

Гламазда Владимир

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

vovavladimirov31@gmail.com

В 1901 г. в селе Павловка Сумского уезда Харьковской губернии произошло событие, которое стало предметом для споров и обсуждений. Речь идет о разграблении павловскими крестьянами местной церкви и школы. Дискуссионным остается вопрос о характере выступления: был ли это фанатизм местных религиозных диссидентов или провокация со стороны властей? Данный вопрос обуславливает научную актуальность выбранной темы. Научная новизна исследования заключается в применении новых источников, которые позволяют уточнить наши представления о характере выступления крестьян в Павловке.

Павловское дело 1901 г. стало объектом исследования в работах специалистов по истории религиозных движений Российской империи вт. пол. XIX – нач. XX вв.: Е. В. Агарина, Д. В. Кудинова, В. П. Потоцкого. Также на это событие обращали внимание исследователи, изучавшие жизненный путь князя Д. А. Хилкова, поскольку именно он был распространителем идей Л. Н. Толстого среди Павловских крестьян. Впрочем, до сих пор причины, приведшие к такому поведению крестьян, не получили достаточного освещения в историографии.

Основным источником темы являются материалы судебного дела «О беспорядках в с. Павловка, произведенных местными сектантами штундистами», которое хранится в Государственном архиве Харьковской области. Также источниками данной проблемы являются публицистические статьи современников тех событий – Д. А. Хилкова и М. Гусева, пытающихся оправдать действия сектантов. В статьях православных миссионеров И. Г. Айвазова и В. С. Терлецкого критикуются действия мятежных крестьян.

Решая поставленную проблему, автор опирался на методы социокультурного анализа и микроистории.

В результате исследования был сделан вывод, что имел место целый комплекс факторов и проблем, которые привели к павловской трагедии. В частности, это полицейский надзор, давление на сектантов со стороны РПЦ и информационный вакуум среди крестьян, который возник в результате длительного отсутствия Д. А. Хилкова. Накануне восстания в Павловке появился Моисей Тодосиенко, который начал вести проповедь. В его речах звучал призыв собираться на улицах толпами и также распространять весть о том, что приблизилось Царство Божье.

Можно утверждать, что погром местной церкви и школы был преднамеренным со стороны крестьян. Характер Павловского дела дает больше оснований характеризовать его как проявление фанатизма местных крестьян. На это указывают показания некоторых осужденных крестьян, которые утверждали, что были под влиянием учения Тодосиенка. Д. А. Хилков в конце жизни признал свою вину за судьбу осужденных крестьян и отмечал, что у них был хаос в голове, который привел к таким событиям.

**Обновленческое движение: религиозный модернизм или фундаментализм
(на материалах харьковской группы обновленцев)****Соляник Дмитрий***Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина**solyanikdmitri@gmail.com*

На сегодняшний день в историографии сложилась традиция, в соответствии с которой обновленческое движение рассматривается в контексте модернистских течений в христианской религии. Однако стоит отметить, что такого рода модернизм был всегда сопряжен с фундаменталистскими идеями в среде обновленцев. Новизной работы является то, что было рассмотрено взаимодействие этих двух тенденций в рамках харьковской группы обновленцев. Отсутствие специальных работ, посвященных изучению обновленческого движения города Харькова, обусловило актуальность данной темы.

В ходе исследования использованы микроаналитический и контекстуальный подходы в рамках интеллектуальной истории.

Источниковую базу исследования составляют документация обновленческих съездов, работы идеологов обновленчества А. Введенского и Б. Титлинова, периодические издания «Живая Церковь», «Пролетарий», «Церковная газета». В историографии развитие обновленчества в Украине осветили А. Киридон, В. Пашенко, А. Тригуб. В работах священника Михаила (Матвиенко), архиепископа Онуфрия (Легкого) изучались отдельные вопросы, касающиеся харьковской группы обновленцев. Теоретические основы обновленческого движения в своих работах рассмотрели Д. Головушкин, М. Шилкина, А. Тригуб.

Обновленческое движение в Харькове появилось в годы Первой российской революции на волне изменений во всех сферах жизни государства и под влиянием либеральных священнослужителей из Санкт-Петербурга. Термин «обновленцы» по отношению к этому периоду употреблен условно, потому как сами себя священники, стремившиеся реформировать церковную жизнь, так не идентифицировали. Это понятие здесь употреблено намеренно, для связи двух периодов существования этого движения – Первая российская революция и 20-40-е гг. XX в. Под фундаментализмом мы подразумеваем идейное направление, основанное на принципе возвращения к основам веры – священным текстам или богословской основе вероучения, под модернизмом – одну из форм адаптации религии и теологии к новым историческим условиям и изменившемуся сознанию современного верующего.

При анализе обновленческих публикаций в «Церковной газете» (1906 г.) прослеживаются явные элементы религиозного модернизма, потому как Церковь для авторов этого периодического издания представляется чем-то таким, что должно следовать духу времени и меняться под его воздействием. Они делают акцент на том, что церковная институция находится в кризисе, в том числе и из-за своей консервативности, она вовремя не реагировала на изменения, которые происходят вокруг нее. При этом авторы «Церковной газеты» настаивают на необходимости возвращения к истокам, к «апостольским временам» и «соборности», отказу от возобновления титула патриарха. Таким образом проявляются тенденции религиозного фундаментализма, обычно неразрывные с модернистскими идеями.

Эти же явления можно наблюдать и когда обновленчество захватило власть в Российской православной церкви и институционально оформилось. Согласно программе основной группы обновленцев «Живая церковь», которая была подавляющей в Харькове, она стремилась к изменениям внешних церковных атрибутов, при этом продолжала настаивать на возвращении к тому, что сами обновленцы считали истоками христианства. Ими предлагалось ввести белый епископат, ликвидировать монашество, пересмотреть взаимоотношения Церкви и государства; но порядок церковной службы

по их планам если и менялся бы, то незначительно. В то же время стоит отметить, что обновленцы в рамках модернистских идей отстаивали необходимость взаимодействия со советской властью и приспособления к реалиям нового режима.

Таким образом, можно говорить, что харьковское обновленчество было проявлением религиозного модернизма, но при том неразрывно было связано и с религиозным фундаментализмом. Такое явление обусловлено двойственностью религиозного модернизма и его активным взаимодействием с идеями фундаментализма.

**Критика идей Л. Н. Толстого в русской православной мысли
кон. XIX – пер. пол. XX вв.**

Стороженко Ирина

*Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
lady.storozhenko@ukr.net*

Религиозно-философские идеи Л. Н. Толстого, в основу которых было положено христианское учение, вызвало множество дискуссий среди русской православной интеллигенции.

Актуальность данной темы определяется тем, что критика идей Л. Н. Толстого занимала особое место в интеллектуальной жизни кон. XIX – нач. XX вв. Интересно проследить специфику критики этих идей, ведь много внимания в ней было сосредоточено именно на проблемах добра и зла, сопротивления насилию, а также защиты православного вероучения. Таким образом, критика идей Л. Н. Толстого является отражением реакции на интеллектуальные вызовы в российском богословии и в православной мысли в целом.

Основное внимание исследователей было уделено мировоззрению Л. Н. Толстого, при этом специфика критики взглядов мыслителя со стороны православных интеллектуалов не была освещена в полной мере. Историография представлена работами Е. Н. Трубецкого, Н. О. Лосского, Ф. А. Степуна, С. И. Гессена, Е. Д. Мелешко, А. А. Гусейнова.

Источники по данной тематике можно разделить на художественные произведения, философские и публицистические трактаты, дневники, письма. Среди критиков, выступивших против учения Л. Н. Толстого, стоит отметить Иоанна Кронштадского, Николая Бердяева, Тимофея Буткевича, Николая Михайловского, Владимира Соловьева, Иоанна Филевского, Ивана Ильина и др.

По мнению Тимофея Буткевича, Л. Н. Толстой отвергнул канонические и рационалистические толкования Евангелий. Исходя из толкования второй Нагорной проповеди блаженства Л. Н. Толстым можно проследить, что он признавал только нищих и угнетенных, которые жаловались на свое бедственное положение, в то время как плач последователей Иисуса Христа, который в дальнейшем обращался блаженством, носил временный, случайный характер.

Интересна также формулировка Владимира Соловьева о том, что нужно бороться со злом, однако при этом использовать целесообразные методы борьбы, и только тогда это будет считаться служением добру, а не способствовать распространению зла.

С точки зрения Ивана Ильина Л. Н. Толстой не просто искажает сущность зла, а игнорирует его, таким образом убегая от него. «Бегство от зла» Иван Ильин сравнивает с бегством от жизни, ведь зло и благо равноценно неотъемлемые её части.

Критикуя Л. Н. Толстого, Иоанн Филевский отметил, что христианское знание и религиозная вера имеют особенное самобытное историческое происхождение, независимое от чьих-либо религиозно-философских представлений. Таким образом, истина, выраженная в общецерковном сознании, не может быть чем-то новым или иным по отношению к вере.

Можно сделать вывод, что учение Л. Н. Толстого в работах русских православных мыслителей характеризовалось резко негативно. Часть критиков обратили внимание на отдельные идеи Л. Н. Толстого. Например, Владимир Соловьев и Иван Ильин отметили, что насилие является неотъемлемой частью жизни, выполняя функции обеспечения

безопасности, контроля и поддержания порядка в обществе. Более того, идеи Л. Толстого являлись отражением индифферентности, что противоречит требованиям сохранения нравственности. Такие критики как Иоанн Филевский и Тимофей Буткович утверждали, что учение Л. Н. Толстого не представляет ничего нового для религиозного знания, однако противоречит ему. Особенностью критики православных мыслителей являлись канонические толкования Евангелия, обращение к истокам религиозного знания, убеждение в достоинстве авторитета.

Соціально-психологічний характер поховально-поминальних голосінь українців Півдня України наприкінці XIX – на поч. XX ст.

Фокіна Людмила

Запорізький національний університет

fokinaljuda@ukr.net

Поховально-поминальна обрядовість у кожного народу проводиться за допомогою різних елементів та атрибутів. Так, поширеним засобом в українських селах XIX-XX ст. є використання поховальних голосінь, які є жанром поховально-поминальної фольклористики. Поховальне голосіння часто привертало увагу дослідників, так як вони вбачали в цьому явищі залишки дохристиянських традицій, які в подальшому змінювалися під впливом соціальних, релігійних та культурних традицій. Для українського народу поховально-поминальне голосіння давало можливість емоційно виразити своє ставлення до процесу похорону та поминання покійників.

Метою роботи є розгляд соціально-психологічних ознак, які були поширені під час використання поховально-поминальних голосінь українського народу Півдня України на межі XIX-XX ст. на основі аналізу усної історичної джерел даного регіону.

Історіографія та джерельна база питання поховально-поминального голосіння представлена науковими працями українських та російських істориків, етнографів і фольклористів кін. XIX – поч. XXI ст., які здійснювали етнографічні експедиції по теренах України, записуючи поховальні голосіння, і на основі отриманих матеріалів систематизували теоретичне походження, виконання та роль поховально-поминального голосіння в житті українського народу. Серед таких науковців були І. Свенціцький, В. Данилов, С. Брайловський, В. Петров, Ф. Колесса, О. Веселовський, А. Байбурін, О. Мурзина, І. Коваль-Фучило та ін.

Саме поняття голосіння (або іноді зустрічається поняття «плач») науковці розглядали як жанр усної народної творчості, яким супроводжуються ритуальні дії. Крім того, голосіння мало різновиди: серед них відомі поховально-поминальні, рекрутські, весільні та суто побутові голосіння, які пов'язані з стихійними лихами, бідністю і т. д. У питанні про походження та роль поховально-поминальних голосінь історики схилилися до думки, що голосіння як таке спочатку було відокремлено від самого поховально-поминального обряду і виконувалося окремо як ліричне оплакування покійника через спів. Вже пізніше ці два елементи – поховальне голосіння і поховально-поминальний обряд – стали одним цілим.

В українській народній традиції XIX-XX ст. поховальне голосіння виконувало психологічну функцію, яка давала змогу виразити людський біль, горе, смуток через «вिकрикування», голосячи під час прощання з небіжчиком. Так, В. Данилов розглядав голосіння як «безпосередній рефлекс певного психологічного стану», як «продукт сильного почуття скорботи й горя». Окрім того, поховальне голосіння було обов'язком кожної родини, родичів, односельчан. Це діяло символізувало шанобливе ставлення до померлої людини, яке супроводжувалося спогадами про її життєвий шлях, вчинки по відношенню до родичів та знайомих. Крім того, в українців формувалося усвідомлення, що поховальне голосіння може допомогти померлому віднайти легкий шлях до потойбічного світу. При цьому панувала думка про те, що велика кількість цих пісень може зашкодити небіжчику і тим самим наврочити долю живим.

Якщо померлого не оплакували, то це вважалося зневагою та ганьбою, і замість родичів починали голосити знайомі. Таку думку було зафіксовано у працях В. Гнатюка, який писав, що «Як є родина, а не голосить, тоді чужі поучують їх, як треба голосити, і що голосити треба, бо може си туск під серцем сперти, то не дай Боже мож заслабнути». Роль голосильниць могли виконувати присутні на похороні або спеціально наймані жінки, так звані «голосильниці». Дуже рідко в Україні зустрічалися чоловіки, які виконували поховальне голосіння. Крім того, на Півдні України зазвичай цю роль виконували родичі (дружина або чоловік, батьки або діти померлого, брати, сестри і т. п.) або жінки, які приходили на похорон і задля традиції починали голосити. Такі приклади поховального голосіння можна зустріти в працях історика та етнографа Південної України Я. Новицького, який зафіксував пісню поминального характеру про долю сироти: «...Там у полі долина,/ Там у полі могила,/ Там я ляжу пріпаду,/ Свою неньку спомину./ Ой встань, ненько, до мене,/ Горе мені жити без тебе./ Ой, не встану, не піду – /Голівоньки не звезду,/ Насипано землиці/ На білії ручиці» (Маріупольський повіт, 1875 р.). В цій поминальній пісні ми можемо простежити розмову сироти з померлою матір'ю у діалоговій формі, де дитина задає питання до померлої матері і за неї ж одразу дає відповідь про свою смерть. Також з цього тексту видно емоційне вираження суму та горя дитини-сироти, яка оплакує відсутність родичів.

Таким чином, ми розглянули питання соціально-психологічного впливу поховально-поминальних голосінь на життя українського народу в цілому та Південного регіону на межі ХІХ-ХХ ст. зокрема. Слід відзначити, що поховальне голосіння мало здатність впливати на формування світоглядного ставлення живих людей до померлих. Тим самим впливали на формування взаємовідносин між поколіннями, тобто поховальні голосіння виконували комунікативну функцію спілкування між світом живих і мертвих, хоча за покійників відповідали родичі або інші присутні під час поховально-поминального обряду. Окрім того, поховальні голосіння формували психологічне вираження внутрішньо-емоційного стану живих людей під час поховально-поминального обряду по відношенню до покійників.

РОЗДІЛ VI

ІСТОРИЯ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

**Позднеантичная церковь глазами латинских хронистов
(Марцеллин Комит и Виктор Тонненский)**

Балаціук Єлизавета

*Белгородский государственный национальный исследовательский университет
dyingophelia31@gmail.com*

В современном византиноведении одним из важных направлений является изучение позднеантичного периода, который представляет собой этап качественных изменений античных институтов общества, в т. ч. церковного. В этой связи представляет особый интерес рассмотреть сведения о развитии церкви, представленные в позднеантичных латинских хрониках VI в., отразивших существовавшие противоречия позднеантичной церкви. Это и составляет актуальность данного исследования.

Объектом данной работы являются позднеантичные латинские хроники Марцеллина Комита и Виктора Тонненского, составленные полностью или частично в Константинополе. Предметом же исследования выступает церковная история в данных хрониках.

Целью исследования является выявление особенностей развития позднеантичной церкви, представленных латинскими хронистами. Данная цель предполагает решение задач: дать оценку представлениям Марцеллина Комита о развитии церкви; охарактеризовать взгляды Виктора Тонненского на процесс становления церковного института; дать сравнительный анализ представлениям хронистов о церковной истории.

Исходя из цели и задач работы, нами был произведён отбор источников, которые составили две позднеантичные столичные латинские хроники VI в.: «Хроника» Марцеллина Комита, охватывающая период с 379 по 534 г., и «Хроникон» Виктора Тонненского, где представлена история от Сотворения мира до 566 г.

Также был задействован ряд научно-исследовательских работ. Их можно разделить на несколько групп. К первой группе отнесены работы, посвящённые церковной политике ранней Византии, – это исследования Г. Е. Захарова (2011 г.), Г. Л. Курбатова (1988 г.), М. В. Грацианского (2016 г.). Вторая же группа исследований освещает вопросы, связанные с личностями самих хронистов и их трудами – монография Б. Кроука о Марцеллине Комите (2001 г.) и работа У. Тредголда о ранневизантийских историках (2007 г.).

Новизна авторского подхода состоит в анализе сведений из хроник с помощью сравнительно-исторического метода, при котором выявлялись общие и различные сюжетные мотивы, связанные с церковью. С учётом идейной позиции авторов, это позволит определить причины таких различий в трактовке событий.

В ходе работы проведено изучение отобранных статей хроник, связанных с состоянием и развитием церкви. Касательно «Хроники» Марцеллина Комита было определено, что церковная история здесь тесно взаимосвязана с другими сюжетными мотивами хроники – имперским, столичным, иллирийским. Церковь для Марцеллина играет важную роль в становлении сильной единой империи, отсюда его отрицательное отношение к ересям и правителям, поддерживающим их. Можно также увидеть, как всё большее значение церковь приобретает для городского самоуправления. Отдельно хронистом выделялись иллирийские священнослужители, что отражает связь хрониста со своей родиной.

Совсем иной характер носит «Хроникон» Виктора Тонненского. Если имперская риторика сохраняется в его хронике, то в остальном «Хроникон» даёт иной взгляд на историю церкви. Ключевым здесь выступает взаимодействие событий и исторических деятелей с Халкидонским собором. И если у Марцеллина церковная история органично дополняла историю общеимперскую, то у Виктора Тонненского церковь становится сюжетообразующей составляющей хроники.

Таким образом, на историческую концепцию Марцеллина Комита повлияла его идея о создании сильной империи, оплоте христианства. Исходя из этого, Марцеллин осуждал религиозные течения, раскалывающие церковь. Виктор Тонненский же исходил из позиции церковного деятеля, приверженца Халкидонского собора, и оценивал

исторические события с данной позиции. Центральное место в труде Виктора Тонненского занимает оценка событий и персоналий в их отношении к Халкидонскому собору, тогда как Марцеллин Комит описывал развитие церковного института в контексте становления единой христианской империи.

«Тому духи ті... до скіфів цю заздрість вчиняють»: метафори та ментальний погляд Йордана на походження гунів

Бандура Юрій

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

bandura.yurij@gmail.com

«Хроніка – суть образи історій та найкоротше поминання часів», як колись писав у своїх «Установленнях...» сер. VI ст. латинянин Кассіодор. Своєрідна показова метафора. Як відомо, від Євсевія, Ієроніма, й до моменту творчого етапу життя Йордана, хроніки, звісна річ, не цуралися наративної форми викладу: себто не завжди складалися з сухої хронографічної оповіді. У цьому жанрі писалися й твори Йордана – людини «кассіодорової» та «юстиніанової» доби. Точність визначення цього жанру зсередини, в якій бачив себе сам Йордан, пояснюється ним не тільки, як *chronica*, а й головним чином метафорично. Беручи за основу біблійний та історичний рух часу, – перелічуючи роки правлєнь владарів, дати олімпіад і т. д., – він ставиться, насправді, до обох своїх праць (скорочено «*Getica*» та «*Romana*» 551-552 pp.) як до «висця зібраного з квітів найширших лугів». Так, він творить різнобарвне оповідне сплетіння, насичене власними «історійками» (*storiunculae*), ментальними поглядами чи обмовками віруючого християнина. Метафоричне осягнення тексту відстежує спосіб, яким Йордану звично описувати й розуміти світ та й значною мірою сприяти конструюванню нарративів, лишаячи за межами «діянь» та «вчинків» легендарних / історичних осіб власні мовні форми. Як бачимо, це може стати висхідною точкою у напрямку метафоричного мислення Йордана та бути певним «містком» відносно священних, авторитетних, «безпечних» текстів. В даному випадку мова про те, що услід за авторськими зворотами трапляється можливість їх уточнення (змісту, сенсу, інформативності, прагматики), завдяки чому й розкривається потенціал вірогідних «темних місць» твору.

Істориографічна доля творів Йордана достатньо тривала. Позаяк відлік наукового її осягнення можна починати принаймні вже з Т. Моммзена, й долаючи шлях повз такі імена, як Ч. Міроу, Ф. Джунта, А. Момільяно, О. Скржинська, Х. Вольфрам та ін. За останні десятиліття до істориографічного спадку щодо проблематики творчості Йордана долучилися спеціально присвячені і надзвичайно корисні доробки та статті таких дослідників як Дж. О'Доннелл, У. Гоффарт, О. Анфертьєв, О. Л. В. Пінт.

Звертаючись до «*Getica*», нам конче необхідно виділити поки що довільні, проте принципово важливі місця тексту, що спроможні відобразити поставлене нами запитання: місце гунської навали в уявленні Йордана. Передовсім зробимо акцент на 121-124 абзацах «*Getica*»: мова йде про обставини переселення готів з острова Скандзи (*Scandzae insulae*). З роком, коли плем'я дійшло п'ятого покоління, владар готів (*rex Gothorum*) Філімер рушив до земель скіфів. І з цього часу трапляються доволі містичні події. У племені з'являються якісь чаклунки (*magae mulierae*), – рідною мовою буцім «галіуруни», – яких, згідно з Йорданом, Філімер відправляє у вигнання. Далі розповідь раптово відсилає нас до пустелі, де й блукають галіуруни. На своєму шляху зі зустрічають блукаючих нечистих духів, з якими «обійнявшись у зляганні змішалися». Народжений від того гунський рід по-звірячому годувався та між болотами бігав. Кульмінацію розповіді помічаємо в античній легенді про оленя, що відкрив гунам шлях до Скіфії через Меотиду, в якій оселилися готські племена. Особливо не стримуючись, Йордан завершує оповідь власним коментарем: «Тому, вірю я, духи ті, – звідки покоління протягують, – до «скіфів» заздрість цю вчиняють». Він пише про «містичне» походження гунів і початок бідувань готів.

Не зовсім зрозуміло, як цей епізод символічно й метафорично вкладався б у сферу міркувань і хвилювань як автора, так і його спільноти. Які християнські звороти, ідеї можуть пояснювати ці рядки? Зазначимо, що Йордан спирався не тільки на історичні праці, але й оздоблював їх античною та християнською літературою. Традиційно для тих часів слід було звертатись до «авторитету священних писань», на чому й наголошує автор. Тож «*Getica*», наприклад, стосовно чуми 542 р. містить згадку про працю мученика Кіпріана Карфагенського; «*Romana*» ж містить щонайменше дві фактичні цитати зі Святого Писання – з «Листа Павла римлянам» та «Перший лист від Йоана», біблійна хронологія від Адама узята з перших книг Старого Завіту; також текст зберігає згадку про заключний твір Нового Завіту, т. зв. «Апокаліпсис».

Повертаючись до тлумачення 121-124 абзаців, слід зазначити, що сутність їх змісту цілком рефлексує з читаністю Йордана у християнських книгах. До прикладу, у «Посланні римлянам» ми зустрічаємо такий рядок: (1:26) «Тому і віддав їх Бог ганебним хітям, їх жінки замінили природні злягання на неприродні...». Доречно, що ця цитата охоплює загальний контекст як висловлювань апостола Павла, так і одну з ідей обох творів – «любов до Творця, а не до створеного». Показово, що подібна цитата з Листа Павла може відноситися до Йордана не лише стосовно сюжету з ґотськими відьмами, а й відображати його світогляд. Незайвим буде сказати, що зі сфери інтуїтивно очікуваного осяяння («віддав їх Бог») вказує на конкретну дію (Воло) того, хто є Творцем буття. У такому разі чергова паралель між умовно історичною подією та Святим Писанням для Йордана продовжує утворювати нічим необмежений семіозис.

По той бік творів Йордана простягаються пласти біблійних історій, алюзій, образів. Утім, порівняння з смислами святих текстів (особливо «Одкровенням», пророцтвами та циклом апокаліптичної літератури), які або читав, або слухав Йордан, дають зворотній погляд в межах герменевтичного аналізу. Тому походження гунів з позиції християнського дискурсу і зворотів можна розглядати і як «кару Господню», і як «спокутування гріхів» ґотами та римлянами, що часто й ілюструють висловлювання Йордана, а історичні описи зовнішності (наприклад, шрами на обличчі гунів у порівнянні зі знаком Антихриста в «Одкровенні») докладали б особливої фізіогномічної прикметності, що впливало на характер, зміст та емоційність наративу.

«Клавишная прогулка по всему кругозору античности»: к вопросу о месте античных сюжетов и образов в «Божественной комедии» Данте

Закатилова Екатерина

*Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
katzakatilova@gmail.com*

«Божественная комедия» Данте Алигьери (1265-1321 г.) – уникальное поэтическое произведение, являющее собой синтез средневековой и античной культур. Именно Данте стоит у истоков возрождения былого величия античного наследия. В поэтических образах Данте открывает перед читателем целый мир греко-римской истории и мифологии. Обращение к «Божественной комедии» позволяет проследить не только влияние античности на литературное творчество поэта, но и обозначить исследовательское поле в рамках рецепции античности, и этим определяется несомненная актуальность темы исследования. Основными источниками по теме исследования являются произведения Данте, а также сочинения античных авторов, в которых уделяется внимание сюжетам и образам, интересовавшим поэта в процессе его литературной деятельности.

В научной литературе отдельных моментов, связанных с обращением Данте к античности, касались Ф. Ф. Зелинский, И. Н. Голенищев-Кутузов, Н. И. Балашов и ряд других авторов. Тем не менее, вопрос о роли античности в наследии Данте остается недостаточно изученным, т. к. его творчество обычно рассматривается лишь с

позицій середньовіччя. В більшості робіт найбільше увагу приділяється опису образу древнеримського поета Вергілія – провідника Данте по загробному миру, а античні сюжети вивчаються лише вибірково.

Научна новизна дослідження полягає в тому, що в ньому здійснено спробу комплексного аналізу античних образів і сюжетів «Божественної комедії» Данте, а також в виявленні впливу греко-римського спадку на світогляд поета. Для вивчення цієї проблеми були використані наступні методи: історико-типологічний, історико-сравнительний, прозографічний, а також метод ретроспекції.

Греко-римський світ відкривається читачеві з першої частини поеми «Ад». Як відомо, саме Ад є основним середоточчям героїв античності, т. к. Данте писав в епоху панування християнського світогляду. Але разом з тим Данте здійснює, здавалося б, практично неможливе, – він поміщає античних персонажів в Чистилище і навіть в Рай. Так, в Чистилищі поет зустрічає «величезного старця» – римлянина Катона Утичного, а також великого поета Стация, який, як і Вергілій, стає провідником Данте. Однак найбільший інтерес викликає перебування античних героїв в Раю. Сюди поет визначає лише двох – імператора Траяна і троянца Рифея. Такий вибір не випадковий – Данте робить його повністю свідомо, ретельно обґрунтовуючи цей крок. С образом Траяна в поемі походять наступні метафоры: «Одна з Ада, де замкнутий поріг / Раскаянню, в свій прах знову вступила... На короткий термін в своє повернувшись тіло / увірвався в того, хто багатьох спас; / І вірую, зажегся стіль всеціло / Огнем любові, що в новий смертний миг / був гідний цього межі.» (Рай, XX, 106-107, 113-117). Після за цим своє обґрунтування знаходить у Данте і перебування в Раю Рифея: «...Направив к правді все свої стремління / і бог, за світлом світ, йому відкрив / Грядущую годину іскушення; / і з тій пори он в цій вірі жив...» (Рай, XX, 121-124). Розташування цих персонажів в Чистилищі і в Раю свідчить про те, що світ античності викликає у Данте почуття глибокого шанування. В цьому він безсумнівно був новатором, т. к. для середньовічного суспільства захоплення античністю не було характерним. Як зазначав Я. Бурхардт, світ класическої давнини для середньовічного людини був відносно невідомим, багатобачним і пробуджуючим уяву. Таким чином, античні сюжети і образи є важливою складовою творчості Данте. Підражаючи давнім авторам, поет створює унікальний світ, в якому герої античної епохи займають не менш важливе місце, ніж персонажі середньовічної християнської Європи.

Проблема легітимації влади у концепції ідеального правителя

Євсевія Памфіла

Івлєв Кирило

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

yvlev231@gmail.com

Завдяки аналізу джерел ранньовізантійської суспільно-політичної думки можна виявити зв'язок між поглядами їхніх авторів на природу імператорської влади та процесом її легітимації, потреба в якій виникла на поч. IV ст. зі зміною імператором Константином I орієнтації релігійної політики, в результаті чого функцію обґрунтування законності влади, що раніше належала язичництву, перебрало на себе християнство. Актуальність теми спричинена спробою визначити окремі аспекти механізму легітимації влади, створені на межі античної та ранньосередньовічної доби.

Дотична до теми проблематика висвітлена у працях В. Є. Вальденберга, Г. Л. Курбатова, О. О. Новікова; комплексний аналіз вчення мислителя здійснено у дослідженнях І. В. Кривушина, І. Ю. Ващевої; окремо слід звернути увагу на історико-культурні розвідки С. С. Аверінцева, В. В. Бібіхіна, де прослідковано політичні погляди Євсевія Памфіла на тлі історичних процесів його доби.

Новизна дослідження полягає у постановці проблеми: чи слід вважати концепцію ідеального правителя, створену Євсевієм Памфілом, спробою легітимувати імператорську владу?

Було з'ясовано, що протягом IV ст. провідні діячі суспільно-політичної думки брали активну участь у процесі легітимації імператорської влади, послуговуючись для цього християнською ідеологією. У зв'язку з цим вони створили концепції ідеального правителя, в яких головне місце відводилося питанню, яким критеріям має відповідати влада та її найвищий носій – імператор. При цьому перед авторами постала проблема, яким чином узгодити ідеальні уявлення щодо носія вищої влади з наявним політичним режимом та його очільником. Показовою в цьому плані стала концепція історика церкви, єпископа Євсевія Памфіла (260-339 рр.), сформована ним у працях «Про життя блаженного василевса Константина» та «Слово Константину на честь тридцятиліття його правління». Обидва твори присвячені імператору Константину I (307-337 рр.), успішному полководцю, реформатору армії та державного культу.

Аналіз творів мислителя показав, що наріжним принципом його концепції ідеального правителя стала ідея, згідно з якою земна влада є проєкцією небесної, тому закономірно, що василевс має правити, імітуючи в своїх діях Бога – пантократора. Сакральність імператорської влади Євсевій обґрунтовує на підставі християнської монотеїстичної догми. Так, він проголошує універсальним принцип улаштування Всесвіту, відповідно до якого істинними визнаються тільки один християнський Бог – пантократор, один візантійський василевс – космократор, та один закон, установлений з волі Всевишнього. Наслідком цього є те, що у відносинах між церковним та світським інститутами влади керівне місце належить останньому. Але необмеженість влади правителя не звільняє його від обов'язків перед підданцями. Василевса Євсевій порівнює з чабаном, який повинен всіляко дбати про ввірене йому Всевишнім стадо – громадян своєї держави.

Варто зазначити, що концепція ідеального імператора Євсевія Памфіла пов'язана з його філософсько-історичними поглядами, стрижнем яких була ідея лінійного розвитку історичного процесу (рух якого здійснюється від створення світу через втілення Христа до Страшного суду). Одне з ключових місць на цьому шляху Євсевій Памфіл відводив Константину I. Його політична діяльність, на думку Євсевія, скеровувалась самим Богом, який особу уподобаного ним імператора, захисника християнства, протиставив юрбі ворогів істинної релігії.

Таким чином, можна дійти висновку, що Євсевій Памфіл розробив свою концепцію ідеального правителя з метою легітимувати політичний режим. Задля узгодженості концепції з ідеєю монотеїзму, що лежить в основі християнської догматики, він виходить з принципу, згідно з яким основу порядку всесвіту утворює тріада – один Бог, один василевс та один закон. Іншою важливою засадою його концепції стає принцип імітації: земна влада має уподібнюватися небесній, причому Євсевій проводить межу між небесним царством пантократора та земною державою, на чолі якої стоїть космократор.

***Всемирный потоп в средневековых иллюстрациях XI-XVII вв.:
второстепенные компоненты сюжета***

Панин Максим

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
ptaxim08@rambler.ru*

Актуальность обусловлена недостаточной изученностью темы систочниковедческой перспективы. Ранее исследованием сюжета занимались теологи и библейские критики, чьё внимание было сфокусировано на проверке парадигмы реалистичности мифологемы о всемирном потопе: Ф. Вигуру, А. Лопухин, Дж. Дж. Фрезер, Г. Лившиц, И. Крывелев.

Наши задачи: рассмотреть библейский сюжет о потопе с приложенными к нему иллюстрациями, разбить последние на структурные единицы и дать им интерпретацию. Для этого мы будем использовать историко-генетический и сравнительный методы. В качестве источников привлекались византийские, западноевропейские и древнерусские иллюстрированные Библии, хроники, летописи и хронографы, христианские топографии (начиная с XI и заканчивая XVII вв.).

Библия была авторитетным историческим «справочником» для христианских авторов, ведших свою историю от «первых людей», как следствие органично включавших ветхозаветное сказание о всемирном потопе в своё повествование. Сюжетная структура сказания следующая: избрание праведника, строительство ковчега, сбор животных, потоп, эпизод с выпуском птиц во время потопа, благая весть и выход животных, жертвоприношение Богу, завет, опьянение Ноя, проклятье Ханаана / пророчество, смерть Ноя.

Главным объектом изучения стал иллюстративный материал. Широкая и поликультурная выборка источников позволяет сделать некоторые наблюдения как общего, так и локального характера.

Сам ковчег рисуют в виде обыкновенного корабля, часто с крышей, напоминающего по архитектуре дом (таковым он и являлся на протяжении нескольких месяцев, судя по тексту легенды), с XV в. становится популярным изображение ковчега, похожего на крытую корзинку или ореховую скорлупу с окном, из которого Ной выпускает птиц – особенно в русской миниатюрной традиции. Предполагаем, что таким образом художник упрощал себе работу: ему не нужно было тратить время и краски на детализацию декора ковчега и спасшихся. В этом контексте особое внимание следует уделить животному миру: кроме реальной фауны, художники изображают разного рода мифических зверей – гарпий, грифонов, единорогов, представления о существовании которых бытовали в Европе со времён античности. Интересен эпизод с птицами, представленный в миниатюрах практически всех источников: древнеиудейский апокриф о вороне-трупоеде, отсутствующий в каноническом библейском варианте легенды, говорит о живости данного предания в умах средневековых христиан. На славянских иллюстрациях можем заметить наличие и другого апокрифического элемента – било – специального сигнального инструмента, которым, согласно фольклорной традиции, воспользовался Ной, чтобы призвать животных на ковчег. На наш взгляд, тут присутствует попытка объяснить и рационализировать сюжет: на Руси било было широко распространено и служило для созыва на службу либо предупреждения об опасности. В этом ключе важно заметить, что некоторые иллюстративные элементы свидетельствуют об отсутствии чувства историзма у средневекового человека – это архитектура зданий и городов, одежда. В верхней части миниатюр можно заметить руку Господа, либо цельные ипостаси как Бога-Отца, так и Сына, т. е. Христа, символизирующих божественное присутствие и благословение в христианской иконографической традиции.

Подводя итоги, следует отметить, что мы выполнили структурную разбивку сюжета, проследили и проинтерпретировали эволюцию иллюстративного содержания легенды. Нами выявлены изменения в образе ковчега от обыкновенного дома до ореховой скорлупы; обнаружена богатая мифологическая составляющая представлений художников в виде изображений разного рода чудищ. Также мы замечаем отсылки к древнеиудейскому апокрифу про ворона-трупоеда и славянскому про било, которые отчётливо зафиксированы в миниатюрах. Кроме того, мы отметили отсутствие чувства историзма у книжников, рисовавших «осовремененный» ветхозаветный сюжет.

Потенциальным продолжением научной работы может быть палеографическая работа с использованием контент-анализа.

Вирішення «єврейського питання» в Англії XII ст.**Петренко Олександр***Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
petrenkoa597@gmail.com*

Прояви антисемітизму можна прослідкувати не тільки в новітній історії, а навіть у стародавньому світі та в пізньому середньовіччі, зокрема в Англії XIII ст.

Наукова новизна та актуальність роботи: на підставі аналізу широкого кола різноманітних джерел ми спробували розкрити зміст та сутність едикту Едуарда I як спробу вирішити «єврейське питання» в Англії XIII ст.

Джерельна база дослідження складається з тексту самого едикту, трактатів єврейських релігійних діячів: рабина Яакова бен Юда з Лондона і Меїра з Норвіча, авторів трактату «Ец Хаїм», який висвітлює причини антисемітської політики англійської корони щодо єврейства. Історіографічний доробок як вітчизняних, так і закордонних дослідників проблематики відкриває широку панораму поглядів. Особливий інтерес викликає дослідження американського історика, громадського діяча Дж. Паркса, який аналізує ставлення до єврейства з боку англійського плебсу.

Серед використаних загальнонаукових методів чільне місце посіли аналітичний, системний, узагальнюючий.

Перші письмові загадки про заселення Англії євреями відносяться до 1066 р. Прибувши з військом Вільгельма Завойовника, вони почали займатися комерційною діяльністю, чим сприяли економічній могутності Англії. Пізніше євреї почали прибувати до Англії з Північної Франції, Німеччини, Італії, Іспанії та мусульманських країн. В кінці XI ст. згадуються перші єврейські громади. Так 1115 р. з'являються єврейські квартали в Лондоні, а на 1180 р. в Англії проживало вже до 5 тис. євреїв, які вважалися підданцями короля.

Король Генріх I надав євреям захист, позаяк вони були джерелом гарантованого доходу. За законами католицької церкви християни не могли позичати у одновірців гроші під відсотки, тому дворяни і королі користувалися послугами євреїв-лихварів. Щоб мати можливість сплачувати податки королю, євреї були змушені брати високий відсоток. Це викликало вороже ставлення до них з боку простих англійців. До розпалювання ворожнечі також долучилася католицька церква.

Перші зміни у векторі відносин англійської корони з євреями відбулися під час правління Річарда I, коли були винищені єврейські громади Лондона та Йорка через відмову надати гроші королю для організації хрестового походу. Апогеєм антисемітської політики в Англії слід вважати правління Іоанна Безземельного, який ув'язнював євреїв і звільняв їх тільки за викуп. За правління Генріха III вперше було спровоковано так званий «кривавий наклеп» 1132 р., після якого церква присудила єврейській громаді Норвіча сплатити великий штраф.

Едуард I призначив місця проживання євреїв, наказав носити відмітний знак «ганьби» (білу смугу розміром два на чотири пальці), заборонив позичати гроші під відсотки. За безпідставними звинуваченнями у виготовленні фальшивих грошей близько 300 євреїв було страчено. Англійська церква підтвердила всі старі канонічні закони проти євреїв: заборону отримувати державні посади, тримати християнську прислугу і показуватися на вулиці під час свята Пасхи, будувати нові синагоги, а християнам – користуватися послугами єврейських лікарів.

Початок депортації Едуард I розпочав з Гасконі 1289 р., а 1290 р. він підписує едикт про вигнання євреїв з усієї Англії. Заборона була скасована лише через 365 років Олівером Кромвелем. Республіканський уряд запрошував підприємливих єврейських купців до Англії, що сприяло поживленню господарського життя понівеченої революцією країни.

Таким чином, вигнання 1290 р. закарбувалось у свідомості єврейського народу як одна з національних катастроф доби середньовіччя, яка поклала кінець розвитку єврейської культури на території Англії і призвела до переміщення центру єврейського духовного та економічного життя до країн Східної Європи, переважно до Польщі, де діяв сприятливий для них Калішський статут.

**Емоційні аспекти протистояння Григорія VII та Генріха IV
Яровий Ігор**

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
igorspring1996@gmail.com*

Актуальність теми визначається важливістю різнобічного дослідження взаємовідносин між Папою Римським Григорієм VII та імператором Генріхом IV на фоні боротьби за інвеституру. Метою дослідження є виявлення емоційного фону відносин, його характеристики та впливу на поведінку обох сторін конфлікту. Наукова новизна роботи визначається новим підходом до дослідження взаємовідносин між Папою Римським Григорієм VII та імператором Генріхом IV, а саме застосуванням методів історії емоцій.

Специфіка дослідження передбачає використання джерел особистого походження, тому перш за все була використана кореспонденція Папи та імператора, як одне одному, так і третім сторонам. Це такі джерела, як «Послання Генріха IV до Римської церкви» та «Послання Генріха IV до Гільдебранда», «Послання Генріха IV до єпископів Німеччини», «Лист Гільдебранда до всього люду Німеччини». Окреме місце займають джерела, що відображають настрої третіх сторін з приводу протистояння Папи та імператора. Це свідчення Ламберта Герсфельдського та Кардинала Бенно.

Незважаючи на те, що протистояння Генріха IV та Григорія VII стосується більше політичних та релігійних аспектів, певною мірою до нього можна застосувати методи та засоби досліджень з історії емоцій. Не дивлячись на те, що обидві історичні персони були очільниками найбільших політичного та релігійного осередків, в їхній діяльності знаходилося місце емоціям. Генріху IV як політику притаманні такі риси як жорсткість та твердість характеру. Але, у той же час, саме у ставленні до Григорія Генріх проявляє себе живою людиною з людськими емоціями, що, можливо, йде наперекір холодному розрахунку. Що стосується особи Григорія VII, то тут треба сказати, що в своєму ставленні до Генріха саме Папа проявляє ті емоції, які більш притаманні більше політичним фігурам, аніж церковним діячам.

Цей факт прослідковується у джерелах, перш за все у приватній кореспонденції Папи та імператора. Саме в листах Генріх IV проявляє себе більш емоційно, ніж Григорій VII. Імператор називає себе «Божою милістю королем», а понтифіка – «брехливим монахом», та звинувачує того у багатьох гріхах. Це демонструє різкий та негативний настрій Генріха, що впливає на тон його листів та на відношення до Гільдебранда. Але, якщо мета та сенс листів імператора доволі чіткі, то його емоції, що відображаються у листах, можна інтерпретувати по-різному. У своєму посланні до Римської церкви він згадує Папу більш стримано, в той час як у прямому листі до нього, серед іншого, пише, що Гільдебранд прийшов до влади силою, і що той не боїться Бога. Це демонструє неврівноваженість імператора, та, без сумніву, його страх перед Папою. В цей же час сам Григорій VII утримувався від прямої відповіді імператору. Натомість у листі до кардиналів Німеччини він демонструє стриманий тон і пише, що навіть згоден вибачити Генріха. Він називає себе «раб рабів Божих», але це була цілком нормативна самоназва для того часу.

Ще ширший спектр емоцій викликало «Ходження у Каноссу» 1077 р. Цей епізод взаємовідносин між Папою та імператором є багато в чому показним, адже він наочно демонструє вплив різних емоцій на суто традиційний ритуал. Для Генріха IV перш за все це був сором, адже він, будучи імператором, був змушений просити пробачення у Григорія VII, та ще й у такий принизливий спосіб. Він повинен був проявити покірність, в той час як Папа, зважаючи на ситуацію, що склалася, відчував ейфорію, хоча цей ритуал мав лише символічний характер. Генріх виступає більш емоційним, що не властиво йому як імператору, як людині політики. В той же час, більшість дослідників вважають, що Генріх не був щирим у своєму покаянні. Папа Григорій VII під час «Ходження в Каноссу» проявив себе жорсткою та непохитною людиною, що не зупиниться перед

труднощами заради своєї мети (в даному контексті – у боротьбі за інвеституру). Саме епізод у Каносі став найбільш яскравим моментом з точки зору емоційного забарвлення у протистоянні між Папою та імператором. Він на прикладі своїх учасників ще раз показав суперечливість так званих нормативних емоцій, важливого поняття історії емоцій.

Зважаючи на це, слід наголосити, що неможливо точно відтворити емоційну картину протистояння Григорія VII та Генріха IV, адже вони нерідко проявляли зовсім не ті нормативні емоції, які мали б бути у контексті ситуації. Це перш за все пояснюється їхніми власними характерами та цілями, що відображається на емоціях. Водночас, подібний підхід до дослідження взаємовідносин дає змогу більш широко розкрити особливості характеру обох діячів, виявити справжні мотиви та мету їхнього протистояння та підбити загальні підсумки конфлікту.

РОЗДІЛ VII

**ІСТОРІЯ СТАРОДАВНІХ
ГРЕЦІЇ ТА РИМУ**

**Законодавчі норми та суспільний осуд як форми оцінювання
недоброчесної поведінки громадян у Стародавніх Афінах****Вар'ян Оксана***Запорізький національний університет**melita16@ukr.net*

Порушення правових та морально-етичних норм, що становили основу функціонування громадянської общини у Стародавніх Афінах, регулювались законом та суспільним осудом. Рівень суворості покарань, передбачених за окремі види вчинків, та форми поведінки, на яких акцентують увагу оратори для створення негативних образів своїх опонентів, демонструють провідні цінності полісу та сформоване у суспільстві уявлення про громадянську доброчесність, що обумовлює актуальність дослідження законодавчих норм та суспільного осуду як форм оцінювання недоброчесної поведінки громадян у Стародавніх Афінах.

Джерельна база дослідження представлена працями Аристотеля, Ксенофонта, Платона, Фукидіда, промовами Гіперіда, Демосфена, Ісократата, Лікурга, Лісія. Історіографія проблеми включає роботи Дж. Бреммера, В. П. Бузескула, Т. В. Кудрявцевої, О. В. Нікітук, Дж. Обера.

Метою роботи є аналіз форм оцінювання недоброчесної поведінки громадян у Стародавніх Афінах класичного періоду.

Новизна роботи полягає у спробі розгляду законодавчих норм та суспільного осуду у афінському полісі як форм оцінювання недоброчесної поведінки громадян, що відображали полісні цінності та морально-етичні норми, у відповідності до яких формувався образ ідеального громадянина.

Наявність практики звернення до суду з приватних та суспільних або державних питань покладала на громадянина особисту відповідальність за збереження засад полісу та піклування про його благо. Якщо забезпечені законом Солона право кожного громадянина бути учасником народних зборів та суду відображали базову рівність членів громадянської общини, то право ісангелії – невідкладного звинувачення про здійснення злочину проти держави, та запроваджене близько 415 р. до н. е. право звертатись з графе параномон – скаргою на протизаконність, ставили під особисту громадянську відповідальність кожного афінянина питання збереження держави з її політичним ладом, дотримання законів, на яких ґрунтується функціонування общини. Значним порушенням основ полісного життя розглядалось релігійне нечестя – асебія. Громадянина, який здійснив донос по такій справі, у випадку його підтвердження давалась винагорода як рятівнику держави. Аристотель трактував асебію як вчинки проти богів, померлих, батьків, проти Батьківщини.

Високий статус колективу громадян в системі полісних цінностей доводить наявність покарання за приниження величі афінського народу, яке передбачало смертну кару та конфіскацію майна. Засудженого за зраду або викрадення предметів, присвячених богам, заборонялось ховати в Афінах, а його майно передавалось державі.

Відображенням цінності індивідуальної свободи як права, гарантованого державою, стало те, що особиста недоторканість громадянина, повага до нього регулювались законодавчо та прирівнювались до державно важливих справ. Афінські закони регулювали морально-етичну сторону суспільного життя. Декілька таких законодавчих норм наведені Есхіном в промові про розпусту Тімарха.

Альтернативою судових тяжб виступала суспільна думка. Для громадян виступ перед судом часто був питанням боротьби за повагу і схвалення. Порушення полісних норм або звичаїв предків викликало суспільний осуд, особливо відчутний в умовах тісного зв'язку людини з колективом громадян.

Отже, афінський поліс покладав на громадянина персональну відповідальність за збереження держави, суспільно-політичного ладу. Афінське законодавство класичного періоду свідчить про те, що питання необхідності дотримання громадянином основних

полісних цінностей, до яких ми відносимо визнання вищості блага полісу, шанування богів, предків та батьків, патріотизм, свободу та справедливість, регулювалось законом. Зазначені цінності належали до основ полісного життя, порушення яких передбачало покарання у вигляді смертної кари, атімії, вигнання з полісу, конфіскації майна, накладення штрафу, тюремного ув'язнення. До одного з найбільших покарань належала заборона ховати громадянина в межах полісу, суворість якої базувалась на релігійних уявленнях про необхідність надання посмертних почесностей померлому. Закон регулював не лише громадянську, політичну та релігійну добродесність людини, а й її морально-етичну відповідність суспільним нормам. Порушення громадянином засад полісного життя засуджувалось суспільною думкою, що також виступало вагомим чинником регулювання відповідності людини загальноновизнаному образу.

Нравственный идеал древних греков в поэмах Гомера

Коваль Максим

*Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
koval.m.v1@gmail.com*

Ценностные ориентации играют важнейшую роль как в жизни каждого отдельного человека, так и общества в целом. Они концентрируют вокруг себя потребности, интересы, идеалы и убеждения человека. Поэмы Гомера – это древнейший дошедший до наших дней образец древнегреческого эпоса. Их анализ позволяет обратиться к истокам нравственного идеала, ставшего впоследствии неотъемлемой частью древнегреческой культуры. Мироззрение современного человека существенно отличается от мироззрения древних греков. Без учета специфики их жизненных ценностей и ориентиров наши представления об античной цивилизации будут поверхностными. Поэтому обращение к вопросу о нравственном идеале гомеровской поры представляется весьма актуальным.

Источниками данной работы послужили поэмы Гомера «Илиада» и «Одиссея». Важнейшее значение для исследования нравственного идеала древних греков имеют работы А. Боннара, Х. Туманса, Э. Д. Фролова, Ю. В. Андреева, Р. Г. Апресяна, А. И. Зайцева. Литература, посвященная гомеровским поэмам, включает в себя много статей и монографий. Однако рассмотрению ценностных ориентаций гомеровских героев уделяется сравнительно небольшое внимание, что обуславливает научную новизну данной работы. В ходе исследования использовались историко-генетический, сравнительный, типологический, структурный, системный и описательно-обобщающий методы.

В основе «Илиады» и «Одиссеи» лежит героический эпос периода Тёмных веков, который выражал ценности и идеалы первобытного общества. Привычным явлением для этого времени были непрерывные войны между многочисленными греческими племенами. В подобных условиях воинская доблесть, храбрость и самоотверженность играли ведущую роль в социальной системе ценностей. Героический нравственный идеал основывался на таких понятиях, как благородство, слава и честь. Главная жизненная цель героя – остаться бессмертным в памяти потомков, снискать добрую славу. В случае нарушения героического «кодекса чести» он рискует подвергнуться «позору». Наградой за героические подвиги является воздаяние «чести», которое выражается как в материальных дарах, так и в общественном признании. Традиционный героический идеал преобладает в гомеровском эпосе, но не исчерпывает его. Характеры гомеровских героев далеки от фольклорной однозначности и прямолинейности. В них присутствуют как ценностные ориентиры греков периода Тёмных веков, так и архаического периода, современником которого был поэт.

Образ Ахиллеса демонстрирует нам возможность проявления героических добродетелей в различных сферах жизни. С одной стороны, это храбрейший ахейский воин, ввергающий в ужас противников. Но, выходя из сражения, он вспоминает

о том, что у него есть семья, задумывается о ценности собственной жизни. Не менее противоречив образ Гектора. Это такой же грозный воин, как Ахиллес, типичный образец архаичного героя, но, в то же время – это любящий муж и отец, патриот своего города, оставший на его защиту.

Иной вариант проявления героических добродетелей демонстрирует нам Одиссей. Этот герой выделяется не за счет физической силы, а за счет своей хитрости и ловкости. Альтернативой воинским подвигам для него является преодоление жизненных трудностей. Одиссей идет наперекор судьбе и воле богов, а его главным свершением является возвращение на родину.

Таким образом, мы видим, что нравственный идеал, представленный в гомеровском эпосе, не является однозначным и не укладывается в рамки героического идеала эпохи Тёмных веков. В нем присутствуют как обращение к легендарному прошлому и его жизненным ценностям и ориентирам, так и постепенное формирование нового нравственного идеала, который в меньшей степени связан с героическим самопожертвованием с целью обретения бессмертной славы.

Асимметричные конфликты периода войн диадохов Крамской Владимир

*Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
kramskoyvladimir@gmail.com*

Ранний эллинистический период ознаменовался стремительным ростом нового типа государства – эллинистических монархий Антигона, Лисимаха, Селевка, Птолемея и их наследников, которые по своему политическому, экономическому и военному могуществу далеко превосходили многих своих соседей. Столкновения их интересов нередко выливались в попытку прямого военного подчинения эллинистической монархией отдельных полисов или других политических единиц. Цель данной работы – анализ специфики тех асимметричных конфликтов, которые в области военной истории указанного периода остаются еще мало затронутыми.

Различные аспекты стратегии и тактики военных кампаний периода эллинизма затрагивают в своих работах У. Тарн, Н. Хаммонд, А. Босворт, И. Гарлан, Д. Рот, Ф. Сабин, П. Хардинг, А. Лоуренс. Интересные концепции, касающиеся объяснения природы асимметричных конфликтов, выдвинули Э. Мак, И. Аррегун-Тофт. Исследования, посвященные асимметричным противостояниям периода эллинизма на сегодня крайне немногочисленны, к ним можно отнести работы У. Адамса, Т. Хоу, Ф. Холта.

Основным нарративным источником для восстановления военных событий периода войн диадохов является «Историческая библиотека» Диодора Сицилийского. Отдельные сведения можно найти в работах Юстина, Плутарха, Павсания, Полиэна и Фронтиня. Ограниченное количество уцелевших трудов античных авторов придает особенное значение папирологическим и эпиграфическим данным, однако они редко содержат подробности той или иной военной кампании. Так как анализ и систематизация массива этих материалов довольно трудоемки, на сегодняшний день они остаются наименее разработанным типом источников.

Протекание асимметричного конфликта и его исход в значительной степени определяется не только соотношением сил сторон, но также их политическим устройством и еще в большей степени – стратегиями, используемыми обоими сторонами.

Войны Филиппа II, Александра III, а затем Лисимаха во Фракии представляют собой яркий пример противостояния эллинистической монархии политическим образованиям со слаборазвитой или иначе выраженной формой государственности. Другим примером такого вида вооруженного столкновения является конфронтация Антигона I с набатеями. Этот вид противостояния характеризуется стремлением

более слабой стороны (негосударственного образования) к использованию непрямым методов воздействия на противника, высокой степени приспособленности тактики к условиям местности, а также привязанностью тактики и стратегии к использованию укрытий (фортификации, труднодоступная местность). Отдельным случаем является вторжение галатов в Грецию. В этом противостоянии греческие полисы попеременно использовали прямой и непрямой стратегические подходы, знание местности и тактическая гибкость позволила им одержать победу над численно превосходящими силами галатов.

Примечательным типом асимметричных конфликтов являются попытки завоевания эллинистическими монархиями отдельных полисов либо навязывания им своей политической воли. К таким конфликтам могут быть отнесены кампании в Греции Антипатра, Полиперхонта, Кассандра, а также отдельных полководцев Птолемея и Антигона, осады Деметрия Полиоркета, нападение Пирра на Аргос. Эти конфликты содержат особый интерес с точки зрения изучения последующего процесса включения полисных единиц во внутреннее устройство эллинистической монархии.

Рассмотрение разного рода вооруженных столкновений показывает, что асимметричные конфликты являются неотъемлемой составляющей военной истории раннего эллинистического периода. Среди качеств стратегии, имеющих решающее значение для достижения военной победы, следует отметить степень контроля ресурсов (прежде всего – провианта), надежность используемых укрытий и их преодоление, а также уровень инициативы, который обеспечивает применение данной стратегии. Так, стратегии, которые обеспечивают достижение превосходства в этих аспектах при наименьших расходах времени, как правило являются более успешными.

Образи Анахарсіса і Токсаріса у творах Лукіана Самосатського Кумінова Катерина

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка
kuminova_96@ukr.net*

За часів античності людина вперше стикається зі стереотипами. Приклади зображення образів мудрих варварів в античній літературі цікаві для нас тим, що є витоками упередженого ставлення до іншої людини. Вивчення античного досвіду дозволить нам глибше зрозуміти принципи формування і розвитку сучасних стереотипів. У дослідженні використані роботи з історії античної культури і літератури (Белох, Кнабе, Алі та ін.), образу варварів в давньогрецькій і давньоримській літературі (Козулін, Шуберт і ін.). Джерельна база представлена новелами Лукіана Самосатського «Скіф, або Друг на чужині», «Токсаріс, або Дружба» і «Анахарсіс, чи Про гартування тіла».

Новизна роботи полягає в тому, що вперше було здійснено спробу уточнити питання авторства сюжету про знайомство Солона з Анахарсісом, який дійшов до нас у творах Лукіана Самосатського.

Мета роботи: розглянути образи Анахарсіса та Токсаріса у творах Лукіана Самосатського.

У роботі використані історико-порівняльний метод, а також методи аналізу та синтезу. Лукіан Самосатський – античний автор II ст. Його короткі новели висміювали недоліки тогочасного суспільства. Часто Лукіан робив героями своєї сатири відомих давньогрецьких чи давньоримських героїв. Так, одним з персонажів новел Лукіана був Анахарсіс. Образ цього мудрого скіфа стає популярним в античній літературі від часів Ефора. Часто автори доносили до читача свою думку саме через Анахарсіса. II ст. було періодом значних змін у житті Римської імперії. Відповіді на усі кризові ситуації античні автори, як це часто буває, шукали у минулому. Образ Анахарсіса став складовою еллініського спадку, яку отримала римська культура і почала використовувати зі своєю метою: засудження надмірного багатства, заклику до простоти у побуті і повернення до старих добрих традицій.

Та Лукіан не обмежився лише одним «благородним варваром». У його новелах фігурував і мудрий скіф Токсаріс. Оскільки цей персонаж зустрічається лише у двох новелах Лукіана, дослідники вважають, що автор його вигадав. У новелі «Скіф» Лукіан приводить новий сценарій знайомства Анахарсіса з Солоном, який зовсім не схожий на версію Плутарха і Діогена Лаертського. За Лукіаном, саме Токсаріс стає покровителем свого земляка Анахарсіса і знайомить його з афінським філософом. Ми припускаємо, що образ Токсаріса і був вигаданий для цієї мети: «познайомити» Анахарсіса з Солоном. Це може слугувати доказом, що ця версія зустрічі мудреців є вигадкою самого автора, а не запозиченням з іншого джерела. Цікаво, що Токсаріс, на відміну від Анахарсіса, не царського роду, а рядовий скіф, який став відомий на Батьківщині завдяки своїй подорожі до Еллади. Цю колоритну постать Лукіан використовує і в іншій новелі «Токсаріс», яка теж демонструватиме пороки сучасного йому суспільства.

Твір «Скіф, або Друг на чужині» цікавий тим, що Лукіан проводить чітку паралель між самим собою і Анахарсісом – юнаком, який опинився у багатолюдному місті після життя на окраїні елліністичного світу. Ця деталь говорить про неприховану симпатію Лукіана до скіфського філософа. Саме у цій новелі образ Анахарсіса виходить найлюдянішим, адже тут ми бачимо не відстороненого від усіх людських пороків мислителя, яким його звикли зображувати античні автори, а людину, що здатна переживати притаманні звичайному смертному емоцію: страх перед чужим і невідомим.

Отже, використання образу Анахарсіса було типовим для літератури II ст. Лукіан використав відомого персонажа у своїх новелах для засудження пороків тогочасного суспільства. Для повноти сюжету йому потрібен був ще один мудрий скіф, яким і став Токсаріс. Автор припускає, що він був типажем популярного тоді «мудрого варвара», який мав виконати свою функцію у новелі – познайомити Солоні з Анахарсісом і при цьому не затьмарити образ останнього.

Книга й бібліотеки в житті стародавніх римлян

Олійник Альона

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

light.up23456@gmail.com

Книга була досить важливим атрибутом життя римлянина, а бібліотеки – одним із популярних і важливих місць в Стародавньому Римі. Античність була словнена книг, яких ставало все більше і більше з завоюванням нових територій. Актуальність даної роботи зумовлена тим, що без уявлення про роль книги в житті стародавнього римлянина неповним буде і наше розуміння рівня культурного розвитку римського суспільства, його уявленнях про світ, етичні норми та ціннісні орієнтири.

Основними джерелами з даної теми є праці Плінія Старшого, Плутарха, Лукіана, Светонія та Марціала. В історіографії цю проблему вивчали П. Гіро, Ж. Каркопіно, О. Неміровський, О. Глухов, Ж. Робер, М. Харріс, К. Дікс. Досліджуючи побутове життя римлян, вони торкаються й теми книги. Але ґрунтовних досліджень, що були б спеціально присвячені історії римської книги, досі фактично немає, і це зумовлює наукову новизну роботи. Для вивчення цієї проблеми були використані історико-порівняльний, історико-системний, морфологічний, історико-функціональний, історико-типологічний та історико-генетичний методи дослідження.

Книга прийшла в Рим з Греції, і читали на початку лише грецькою, але згодом почала розвиватися й римська література. Заняття літературною справою ставало професією, яка дозволяла зайняти певне становище у суспільстві. Розквіт літератури приводить до розвитку багатьох сфер суспільного життя: філології, літературної критики, видавничої справи. Книги, як і в наш час, були різних типів – розкішні видання, розраховані на заможних римлян, а також дешеві – для небагатих читачів. Виникають «гуртки», де поети виступали зі своїми творами, бо римський письменник-любитель не обмежувався лише написанням творів, а й виносив їх на широкий загал. Існували

суворі правила, які стосувалися як манери декламатора, так і поведінки аудиторії. Але з часом публічна декламація власних творів перетворилася на настільки поширене явище, що вже стала набридати римлянам. У подальшому такі відкриті літературні дискусії майже зникли, а на рецитатції приходили просто із звичливості.

Перші зібрання книг у римлян представляли собою лише військові трофеї, які згодом стали базисом для створення в Римі приватних бібліотек. Колекціонування цінних книг було однією з пристрастей багатого римлянина. Але не завжди такі бібліотеки були для їх власників джерелом знань – іноді вони були просто свого роду прикрасою римських маєтків. Мати власну бібліотеку було розкішшю, доступною лише багатим громадянам. Врешті-решт, аристократія побачила, що публічна бібліотека має бути доступна і нижчим прошаркам населення, тому в місті почали засновувати публічні бібліотеки. Перша публічна бібліотека в Римі була створена Асінієм Полліоном в I ст. до н. е. У цій бібліотеці збирались філософи, щоб поговорити про літературу, поети, щоб почитати свої вірші та блиснути красномовством. Римські бібліотеки представляли собою високі зали, в яких зазвичай розміщувалося книгозховище, і галереї з колонами, де був читальний зал. На кінець III ст. н. е. тільки в Римі налічувалося 28 публічних бібліотек, і в кожній знаходилося десь по 30 тис. томів.

Таким чином, книги стали важливим засобом комунікації у римському суспільстві, а бібліотеки були важливим центром обміну інформації. У I ст. до н. е. – I ст. н. е. збирання книг стало одним із символів престижу й багатства. Чимало римських бібліотек у своїх колекціях містили тисячі рукописних сувоїв, і майже на кожній віллі, у кожному маєтку була своя бібліотека. Бібліотеки виконували інформаційну та комунікативну функції, були одним з місць, де збиралися римляни незалежно від їх статусу, що, в свою чергу, сприяло встановленню і зміцненню соціальних зв'язків. Книга впливала також на розвиток багатьох суміжних сфер життя. Вивчення проблеми впливу книги на життя римлян дозволяє проникнути у світ, який в чомусь схожий до нашого, але в той же час багато в чому від нього відмінний.

Епиклезы Диониса и функции божества

Панкратова Наташа

*Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
natagarf25@gmail.com*

Епikleза божества отражает особенность древнегреческой религии – регионализм, так как каждый греческий полис имеет свое собственное прочтение каждого определенного культа.

Актуальность данной темы исследования определяется важностью и необходимостью изучения эпиклез Диониса, так как через их призму можно проанализировать основные и второстепенные функции, места почитания и соответствующие празднества в честь этого бога. С помощью эпиклез можно проследить эволюцию Диониса от божества виноделия до бога умирающей и воскресающей природы.

Цель исследования: проследить функции Диониса через призму существующих эпиклез.

Хронологические рамки работы охватывают классический период истории Древней Греции – кон. VI – пер. пол. IV вв. до н. э.

Данное исследование основывается на нарративных источниках: Аполлодор «Мифологическая библиотека», Павсаний «Описание Эллады», Плутарх «Застольные беседы», Еврипид «Вакханки», Орфические гимны. Также были использованы эпиграфические источники.

Епikleзы в честь Диониса и их функции рассматривались немецкими (В. Буркерт, К. Кереньи, Э. Роде), французскими (К. Калам, Р. Менар) и английскими (Дж. Харрисон, Р. Тейлор-Перри) исследователями.

При дослідженні використовувалися методи порівняльно-історичного аналізу, історико-генетичський, типологічний, історико-системний методи.

Наукова новизна дослідження заключається в тому, що в даній роботі, взятій за основу єдиної бази епіклез давньогрецьких богів, створеної сучасними французькими дослідниками П. Брюле і С. Лебертена, були доповнені і класифіковані епітети Діоніса, де було розграничено літературні епітети і самі епіклези.

Епіклези, теофании і іпостаси Діоніса показують, з однієї сторони, божественне походження божества, навіть з зооморфними рисами; з іншої сторони, Діоніс виступає як богочоловік, народжений від смертної жінки. Практично в усіх наративних свідченнях Діоніса називають Δίϋονος – «дважды народженим», так як, згідно міфам, Зевс зашиває в бедро Діоніса, щоб він окреп і таким чином знову народився. Часто зустрічається і епітет Διμήτωρ – «іменючий двох матерей», так як Діоніс має божественне походження (зв'язок Зевса і Персефони), але в той же час є людиною (зв'язок Зевса і смертної жінки Семели).

Згідно міфам, саме Діоніса спас від смерті плющ, і з цим подією пов'язані ряд епітетів: Κισσόν, що і означає плющ; Κισσοφόρος – «той, хто носить плющ»; Βρβύλος Εἰϋος – Евій (плющеносний). С іменем критського Діоніса – Загрія, пов'язані ряд епітетів. Ωμίσης означає «сирорада», «кровожадний», «жаждущий людських жертвоприношень». Діоніс часто отождествлявся з рослинами, так як він вирощував виноградні лози. В відповідності з цим його часто позиціонували як покровителя рослинності, квіток і плодів. Його називали Ἀνθίου – бог Весняного квітання; Φλοῖος – «Ізобильний» або «Розкриваючийся», «знаходившийся в повній розквітці, в расцветі»; Δενδρίτης – «деревний».

Діоніс олицетворявся не тільки як бог рослинності і даруючого звільнення, але і як бог землеробства і хліба. Згідно міфам, Діоніс-Сабазій був першим, хто запряг биків в плуг, тому його часто зображали в вигляді бика. До нього застосовували такий епітет Ταύρος – «народжений від бика», «тавр»; Βουεῖνης – «двурогої».

Таким чином, функції Діоніса не обмежуються тільки лише покровительством над вином, Діоніс також бог рослинності, плодючості, землеробства, радості і звільнення. Е. Роде і інші дослідники трактує Діоніса як владку підземного світу, тому як в культі Діоніса стирається грань між життям і смертю. Почти на кожному святкуванні на честь Діоніса ця тема фігурує в обрядах, ритуалах, а також в етіологічних міфах.

Статус храмових общин у складі держави Мітрідата VI Євпатора на прикладі Комани Понтіської

Протасова Альона

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
alyonaprotasova1998@gmail.com*

Понтіське царство протягом усього періоду свого існування об'єднувало різноманітні за своїм устроєм міста, що підкорялися царській владі, поліси, автономність яких залежала від внутрішньої політики кожного з царів династії Мітрідатів, військово-господарські поселення катойкії та храмові колективи, які були священними місцями царства та відігравали значну роль в історії періоду еллінізму.

Вивчення статусу та структури храмових общин, а саме Комани Понтіської, у складі держави Мітрідата VI Євпатора дозволить отримати більш детальну картину адміністративного устрою держави Мітрідата Євпатора та загальну характеристику пантеону богів Понтіського царства.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 113 – по 63 рр. до н.е. Нижня межа обумовлена роком приходу до влади Мітрідата VI Євпатора; верхня – роком смерті понтіського царя.

Джерела дослідження можна розділити на наративні, нумізматичні та епіграфічні, які взаємодоповнюють один одного. Варто зазначити, що наративні джерела у значній мірі надають інформацію про військові дії Мітрідата Євпатора та лише частково описують його адміністративну діяльність. Так, для вивчення ролі Комани Понтійської у складі держави Мітрідата Євпатора були використані роботи таких авторів – Аппіана Александрійського, Страбона та Цицерона, що доповнювалися свідченнями, які надає нумізматика періоду правління цього понтійського царя та ряд написів з Комани, де згадуються полісні магістратури.

Проблема ролі Комани Понтійської та храмових общин загалом у складі держави Мітрідата Євпатора досліджено у неповному обсязі, що пов'язано з орієнтацією істориків на політичну та військову історію держави. Серед дослідників, які частково вивчали це питання: С. Ю. Сапжикін, М. І. Максимова, І. С. Свенцицька, Є. О. Молев, О. Ю. Клімов, Т. Рейнак та Дж. Хойт.

Враховуючи той факт, що в історіографії достатньо розкритий лише політичний аспект існування держави Мітрідата VI Євпатора, наукова новизна полягає у спробі комплексного аналізу джерел, що стосуються ролі та місця Комани Понтійської в адміністративній структурі Понтійського царства.

У дослідженні використані наступні методи: історико-порівняльний, історико-генетичний, типологічний та історико-системний.

За описами Страбона Комана Понтійська була типовим полісом. Комана мала священну ділянку богині Ма-Енню та хору, які управлялися головним жерцем культу, який одночасно був правителем священного центру та царським намісником округу Дазимонтіди, до складу якого входив цей поліс. Згідно свідчень, що надає у своїй роботі Страбон та написи періоду перебування Комани у складі держави Мітрідата Євпатора населення храмової общини управлялося жерцем богині Ма-Еню та стратегом Катаонії. У такому випадку, жрець-стратег зосереджував у своїх руках не лише священну, але й адміністративну владу на значних територіях, які виходили за межі відповідного святилища, яка знаходилася під владою царя. Разом з адміністративною та священною владою жерці-діюкети мали і військову, що було можливим через військово-адміністративний принцип управління округами Понтійського царства.

Не дивлячись на певний тиск зі сторони царської влади, Комана мала права самоуправління та автономії, про що свідчать мідні монети з назвою міста та монограми царських та міських монетних магістратів. Крім нумізматичних джерел підтвердження цієї гіпотези можна знайти у ряді написів з Понтійської Комани, де згадуються полісні магістратури.

Тобто, можна зробити висновок, що у місті існував своєрідний дуалізм влади. Проявлявся він у тому, що Комана, маючи на своїх територіях священну ділянку богині Ма-Енню, по суті, була полісом, до того ж головний жрець поєднував релігійну владу з адміністративною та військовою. Специфіка статусу цього храмового колективу зумовила підвищення його ролі та значення серед міст Понтійського царства, адже він відіграв роль однієї з суттєвих ланок в адміністративній системі держави Мітрідата VI Євпатора.

Особливості мусичного виховання в античних державах Північного Причорномор'я

Рябко Андрій

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
pidzemellya@gmail.com*

Фрагментарність і різноманітність джерел з історії освіти в грецьких містах Північного Причорномор'я не дозволяють сформувати цілісного уявлення про мусичне виховання як систему, однак за умови комплексного використання епіграфічних, археологічних, іконографічних та літературних даних можливо дати відповіді на окремі мало вивчені

питання. Наразі необхідно звернути увагу на ті проблемні питання, з вирішенням яких у недавній літературі ми не можемо погодитись. До таких належать питання про організаційні форми мусичного виховання, предмети і методи навчання, його мету і завдання.

У монографіях В. І. Кадеєва та Е. Б. Петрової є розділи, присвячені освіті і вихованню в Херсонесі і Феодосії відповідно. Музика, театр, громадські свята в контексті соціокультурного розвитку Північного Причорномор'я є предметом уваги О. А. Ручинської. Багато питань, пов'язаних з освітою і вихованням, розглядає у своїх працях М. В. Скржинська. Наприклад, монографія «Освіта і дозвілля в античних державах Північного Причорномор'я» має узагальнюючий характер, однак не можна погодитися з цілим рядом висновків, зроблених у цій праці, що спонукало нас провести самостійне дослідження.

Важко погодитися зі спробами показати наявність у Північному Причорномор'ї системи обов'язкової початкової освіти, забезпеченої контролем держави за аналогією з Афінами. Загальноприйнятою є думка про те, що на відміну від гімнасія, мусична школа була приватною і навчання в ній не обов'язковим. Також додаткової уваги потребує питання про організацію мусичної школи. Відсутність археологічно виявлених шкільних приміщень приводить М. В. Скржинську до припущення про навчальні заняття на відкритому просторі, принаймні влітку. Однак практика проведення занять просто неба не характерна для інших грецьких полісів і знову таки не підтверджується місцевими джерелами.

Цінним джерелом з історії освіти у Північному Причорномор'ї є графіті, які можна тлумачити як граматичні вправи. Спеціальну увагу цим графіті приділяли В. П. Яйленко й А. С. Русяєва. Не викликає сумніву знання мешканцями регіону класичної літератури, зокрема Гомера, про що недвозначно свідчить Борисфенітська промова Діона Хрисостома і численні віршовані епітафії. Навчання музиці відображено більш опосередкованими джерелами, такими як сюжети на керамічних виробах, згадуванням про велику любов до музики боспорян Поліеном, археологічно виявленими деталями музичних інструментів. Таким чином, є достатньо даних про існування в Північному Причорномор'ї навчання граматиці, поезії та музиці. Однак навряд чи є підстави говорити про окремі школи граматиста і кіфариста, і тим паче про поділ мусичної освіти на початкову і середню. Скоріше існувала єдина мусична школа, у якій викладали, можливо, різні вчителі граматики, літератури і музики.

З семи років дітей у містах Північного Причорномор'я, як і в інших грецьких містах, починали навчати грамоті, лічбі, знайомити з міфами та літературою. Ці предмети разом із заняттями музикою склали систему мусичного виховання, а доповнені гімнастичною підготовкою формували систему освіти вільного повноправного громадянина – пайдейю. Хоча у нас немає безпосередніх свідчень про існування мусичних шкіл у містах Північного Причорномор'я, вони мали тут бути. Опосередковано про це свідчить поширеність грамотності серед населення, використання чисел і рахунку жителями міст. На наявність мусичних шкіл вказують також виявлені залишки гімнасій, навчання в яких починалося після закінчення мусичної школи.

Теорії походження і особливості коринфського ордеру **Савченко Татьяна**

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
tania121198@gmail.com

Характерной чертой греческой архитектуры являлась система ордеров. Именно ордерная система давала возможность решать практически любые художественные задачи и воплощать различные образы, которые полностью отражали идеалы эллинов. Среди трех основных греческих ордеров особое внимание привлекает коринфский ордер, который характеризуется совершенством форм, вниманием к деталям, утонченностью.

Цель исследования заключается в установлении авторства создания ордера, выявлении присутствия элементов антропоморфизма, определении структурообразующих элементов, а также выявлении самостоятельности коринфского ордера.

Новизна исследования состоит в постановке дискуссионных вопросов, связанных с изучением коринфского ордера, а также их разрешении с учетом взаимосвязи каждой из них. При этом рассмотрение происходит как со стороны исторической науки, так и архитектуры, что характерно для междисциплинарного подхода. В работе использованы сравнительно-исторический и типологический методы исследования.

Основу исследования составляют нарративные источники, труды греческих и римских авторов (Гесиод «Каталог женщин», Павсаний «Описание Эллады», Страбон «География», Геродот «История», Плиний Старший «Естественная история», Витрувий «Десять книг об архитектуре»).

Среди исследований, связанных с изучением коринфского архитектурного стиля, следует выделить труды Г. Г. Павлуцкого и Ш. Шипье.

Основными исследуемыми проблемами являются определение авторства, выявление теорий происхождения коринфского ордера: натуралистическая теория (О. В. Седельникова и Н. О. Булгакова), ориентир на ювелирное искусство (Ш. Шипье), египетская теория (Б. Ф. Флетчер, Г. Г. Павлуцкий). В данном исследовании развенчивается стереотипное представление об антропоморфизме греческих ордерах на примере сопоставления храма Аполлона в Бассах с «девичьим» образом; приводятся аргументы в пользу самостоятельности коринфского ордера, главным из которых выступает использование в колоннаде исключительно данного стиля.

Происхождение образа богини Афины Семибратская Анастасия

*Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
anastasiasemibratskaya@gmail.com*

Данная работа посвящена исследованию происхождения образа богини Афины, одной из богинь женского олимпийского пантеона. Исследование образа Афины начинается с микенского периода, а заканчивается классической эпохой.

Актуальность данной темы обусловлена пробуждением интереса в современной исторической науке к женским образам в древних религиях. Образ Афины интересен, поскольку сочетает в себе влияние как индоевропейской, так и минойской религии.

Целью работы является реконструкция образа богини Афины, изучение истоков происхождения её образа и его трансформация на последующих этапах, а также исследование на основе архетипной характеристики женского и мужского начала в её образе.

Новизна анализа проблемы заключается в том, что в ходе данного исследования была предпринята попытка изучить истоки происхождения образа Афины, в то время как в историографии большее внимание уделяется непосредственно функциям богини. В соответствии с этим, было проведено изучение архетипов Афины. Был исследован вопрос связи её образа с минойским женским божеством на Крите.

В ходе исследования использовались такие методы: историко-генетический, сравнительный, типологический и системный.

Письменными источниками для написания работы являлись произведения Гомера «Илиада» и «Одиссея», Аполлодора «Мифологическая библиотека», Гесиода «Теогония». В качестве эпиграфических источников использовались таблички, написанные при помощи линейной письма Б.

К ранней историографии проблемы относятся труды В. П. Бузескула «Введение в историю Греции» и П. Гиро «Частная и общественная жизнь греков». К современной

літературе относятся произведения: «Богини в каждой женщине» Дж. Ш. Болен, Р. Паркера «Myths of Early Athens. Interpretations of Greek Mythology» и Н. Робертсона «The Origin of the Panathenaean».

Анализ источников позволяет утверждать, что образ Афины достаточно древний и его можно отнести ещё к эпохе крито-минойской цивилизации. Можно предположить, что культ Афины древнее микенской эпохи, а имя Афина – догреческое, что подтверждают найденные на Крите глиняные таблички, содержащие надпись *atana potinija*.

Для исследования была проведена архетипная характеристика богини. Патриархальный образ Афины формирует архетип воительницы. Афина была защитницей укрепленных дворцов микенских царей. Многие из ее названий свидетельствуют о ее воинственном характере: Защитница, Могучая, Воительница.

Архетип мудрости Афины предполагает, что она одна из немногих женщин обладает мудростью мужской, даже скорее мудростью старца. Данный взгляд на Афины, как архетип логического мышления, высокой мудрости и проницательности в данной трактовке позволяет ей предстать уже не мудрой воительницей, а покровительницей ремесел, городов и добродетельной девой. С этой точки зрения Афина является женским архетипом; с именем богини связывали те виды деятельности, которые требуют тщательного планирования и четкого исполнения задуманного, не боясь упреков в её мнимой андрогинности.

Необходимо отметить, что мудрость Афины не противопоставлялась жизни, а отражала её. Мудрость Афины периода классики есть мудрость, но не в смысле оторванной от жизни философской теории, а мудрость греков, переходивших к победе науки и искусства и цветущему состоянию Греции в период наибольшей славы.

Следующий архетип: Афина – покровительница ремесел. Здесь стоит отметить, что богиня покровительствовала как героям-мужчинам, так и женщинам. Она раскрывает сакральный характер происхождения определенных ремесел и занятий, которые требуют не только ума, технических навыков, а и практической изобретательности.

Таким образом, зародившийся в крито-микенском периоде, о чем свидетельствуют сохранившиеся зооморфные рудименты в образе богини и эпиграфические источники, образ Афины стал мостом к патриархальному укладу античности, воплотив в себе архетипы воительницы, ремесленницы, мудрости. Она является женским архетипом, однако, содержащим мужские качества без излишнего уподобления мужчинам.

Дворцовый переворот в Персидской империи 522 г. до н. э.: приход Дария I к власти

Хижняк Игорь

*Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
kurtkacobeina@gmail.com*

Изучение особенностей государственного переворота 522 г. до н. э. в Персидской империи позволяет определить причины, предпосылки и правомерность прихода к власти Дария I, правление которого определило судьбу государства Ахеменидов на многие столетия. Выявление некоторых обстоятельств и особенностей этого переворота открывают определённые факторы, влиявшие на дальнейшую внутреннюю политику Дария I.

Временные рамки охватывают время с марта по конец сентября 522 г. до н. э. Нижняя хронологическая граница определена смертью Камбиса II, верхняя – убийством Гауматы-Бардии.

Главными источниками в данном вопросе являются нарративные, прежде всего «История» Геродота, и эпиграфические свидетельства, в частности Бехистунская надпись Дария I.

Среди исследователей, занимавшихся данной тематикой, следует выделить американских востоковедов А. Олмстеда, Р. Фрая, австралийского исследователя У. Куликана и советских учёных М. Дандамаева, И. Алиева и И. Дьяконова.

Целью нашего исследования является определение причин, предпосылок и правомерности прихода к власти Дария I, а также выяснение обстоятельств переворота, повлиявшего на дальнейшую политику царя.

В ходе исследования были использованы историко-генетический, ретроспективный и историко-системный методы.

Новизна данного исследования заключается в попытке комплексного рассмотрения всех особенностей переворота для определения факторов, оказывавших влияние на внутреннюю политику Дария I в будущем.

Дарий I сумел прийти к власти при не до конца выясненных обстоятельствах, поскольку мы не можем однозначно говорить о личности человека, свергнутого Дарием. Являлся ли он законным преемником трона – Бардией, то ли самозванцем-магом Гауматой из источников сказать нельзя. Однако с уверенностью можно говорить об идущей в Персии того периода ожесточённой борьбе царской власти и родовой знати. Первая стремилась превратить государство в централизованную монархию, вторая же отстаивала своё привилегированное положение. Данная борьба имела как религиозные, так и социальные аспекты. Политика Гауматы-Бардии очевидно была направлена на уничтожение привилегированного положения родовой знати посредством лишения её недвижимого имущества, рабов, разрушения храмов. В конечном счёте противостояние вылилось в дворцовый переворот, возглавляемый членами наиболее знатных родов Персидской державы. В ходе переворота Гаумата-Бардия был убит. Новым царём знать избрала Дария I, который также участвовал в заговоре. Его кандидатура больше других подходила для персидского трона, поскольку Дарий являлся Ахеменидом, хоть и по побочной ветви. Теперь царь попадал в определённую зависимость от знати, благодаря которой он смог занять престол и в которой имел опору, в обмен на восстановление и неприкосновенность привилегий в дальнейшем.

***Культы восточных богинь Кибелы и Исида в Римском государстве:
особенности проникновения и трансформации
Чудаева Дарья***

*Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
chudaeva.darya@gmail.com*

Особое место среди восточных культов, которые были распространены в Риме, занимали культы богинь Кибелы и Исида. Оба культа оказали большое влияние на дальнейшее формирование религиозных представлений римского общества, а также, вероятно, являлись неким переходным этапом от языческой религии к христианству. Именно поэтому актуальным остается вопрос об особенностях проникновения и распространения культов восточных богинь Кибелы и Исида в Риме.

В историографии вопрос о сравнении особенностей функционирования культов двух восточных богинь в Риме в комплексе не рассматривается, однако можно выделить ряд фундаментальных исследований, в которых анализируются отдельные аспекты развития культов этих богинь. Интерес к особенностям восприятия культов богинь Кибелы и Исида можно наблюдать как среди представителей русскоязычной историографии (Ф. Ф. Зелинский., В. В. Иванов, С. Ю. Сапрыкин, Е. М. Штаерман), так и иностранной (J. Alvar, G. Dumèzil, J. Ferguson, J. G. Frazer).

В ходе исследования с помощью комплексного использования ряда методов (нарративного, историко-генетического, системного компаративистского методов, метода герменевтики) был проведен сравнительный анализ культов восточных богинь Кибелы и Исида в аспекте их проникновения в римскую религию и особенностей их трансформации.

В вопросе об особенностях распространения культов богинь Кибелы и Исида в Риме, можно выделить как общие, так и различные моменты. Культы обеих богинь, хотя и были широко распространены на территории Римской империи, однако время

их проникновения в Рим и пути распространения отличаются. Так, культ богини Кибелы был привезен в Рим из Малой Азии и официально утвержден в 204 г. до н.э. Особое внимание уделялось торжественному принятию восточной богини в Риме, которое сопровождалось различными церемониями и празднествами. В отличие от культа Кибелы, распространения культа египетской богини Исиды изначально всячески запрещалось римскими властями. Кроме того, никакого торжественного принятия этой богини в Риме не было. Культ богини Исиды был официально утвержден в Риме только в I в. н. э.

Особый интерес вызывает проблема ипостасей богинь, которые получили распространение в Риме. Культ богини Кибелы, хотя и был ранее известен в античном мире, однако в римскую религию вошел именно малоазийский образ Великой Матери. В ходе своего развития в Риме культ богини Кибелы лишь незначительно поддался изменениям. Усилились некоторые ее первоначальные функции.

Обращаясь к культу богини Исиды, в сравнении с первоначально египетским образом, ее римский образ значительно отличался. Если в египетской культуре Исида неразрывно почиталась в паре со своим мужем – Осирисом, то в ходе своего развития культ богини постепенно приобретает самостоятельность и уже в римский период она достаточно воспринимается как независимая богиня. Культ богини Исиды развивался под влиянием религиозного синкретизма, что отразилась в изменении составляющих ее культа. Почитание культа богини Исиды в Риме стало новым этапом его развития.

Таким образом, культ богини Кибелы, утвержденный в Риме, практически не претерпел изменения за несколько столетий своего развития, чего нельзя сказать о культе богини Исиды, который значительно изменился под влиянием религиозного синкретизма. Подобные изменения в римской культуре продемонстрировали лояльное отношение власти к различным религиозным течениям и культам, которые были распространены на присоединенных территориях. Религиозная политика римлян по отношению к этим верованиям соответствовала их общей политике по отношению к подчиненным территориям. Так, союзникам было предоставлено право на относительно самостоятельное управление, однако оно контролировалось Римом и требовало почитания определенных римских традиций. Именно проведение религиозной политики такого формата позволило восточным культам постепенно проникнуть в римскую религию и укрепиться среди населения.

РОЗДІЛ VIII
ІСТОРІЯ УКРАЇНИ
(З ДАВНІХ ЧАСІВ ДО ПОЧАТКУ XX СТ.)

**До питання толерантності у Кримському ханаті: релігія, етноси, гендер
Богдяж Крістіна**

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка
bohdiash.k.a@gmail.com*

Наукове дослідження історії зародження та розвитку толерантності на теренах України є необхідним для розуміння вже здобутого досвіду побудови толерантного суспільства та пошуку можливих шляхів для досягнення цієї мети. Актуальність теми полягає у тому, що останнім часом як в Україні, так і закордоном, зростає зацікавленість наукової спільноти у дослідженнях явища толерантності, що проявляється у збільшенні кількості відповідних конференцій, публікацій, круглих столів тощо.

Станом на 2018 р. наукових розвідок, які б мали аналіз витоків та історичного розвитку цього явища, не так багато. Ця тема стала привертати увагу вчених зовсім нещодавно, оскільки проблема суспільної толерантності стала дійсно актуальною у перші десятиліття XXI ст. Водночас для України вона є дуже важливою у контексті інтеграційних процесів з Європою, які полягають не тільки у політичній та економічній співпраці, а й у побудові суспільства зі схожими світоглядними цінностями.

Для комплексного розкриття теми дослідження автор керувався принципом історизму та компаративним підходом для висвітлення особливостей толерантності у середньовічному Криму у інших країнах того часу, а також критичним методом під час опрацювання джерел.

Аналіз історичних тверджень не дає змоги стверджувати про сильні прояви ксенофобії з боку влади по відношенню до певних етнічних чи релігійних груп в середньовічному Криму. Так, іновірці служили в дипломатичному корпусі ханату, де зустрічаються італійські (Фряжін, Гарібальді, Зугульф і ін.) та іудейські (Хозя Кокос) імена. На рубежі XVI і XVII ст. в джерелах час від часу з'являється ім'я ханського посла з особливо важливих доручень – Антоніо Спінолі. Православні християни Криму нерідко були посередниками при дипломатичних та торгових контактах кримських ханів з Московською державою.

Італійці, вірмени і греки грали важливу роль і в культурному житті ханства в епоху Менглі-Герая. Архітектор московського Кремля – італієць Альовіза Новий провів в Криму при дворі Менглі-Герая два роки (1502-1503), протягом яких будував на замовлення хана в його резиденції.

Останні представники католицької громади Фоті-Сали проживали у Криму до кінця XVII ст. В урочищі Аян-Су, неподалік від Фоті-Сали, розташовувалося старе кладовище, де у 1914 р. було знайдено чотири надгробних плити з монограмами Ісуса Христа і висіченими датами: 1613, 1631, 1635 і 1685 рр. За часів Хаджі Герая дарабхане – монетний двір і одночасно головна скарбниця країни – знаходився в управлінні караїмів, що продовжувалося до кінця XVIII ст.

На відміну від багатьох країн Західної Європи, де ще у 1487 р. було видано «Молот Відьом», у Кримському ханаті становище жінки було доволі високим. За правління сина Тахт Алга Девлета Гірая – Бора Газі Гірая (1588-1608 рр.), його старша сестра – Кутлу-Султан-хани – мала дуже сильний вплив на володаря. Важливим аспектом, який підкріплював статус жінки в суспільстві, була можливість мати власні кошти та розпоряджатися ними за своїм бажанням. Так, заможні кримські татарки на власні гроші зводили мечеті: наприклад, за наказом дочки Ельхадж Селіма Гірая хана – Бек-Султан-ханім – в 1707 р. в Бахчисараї була побудована мечеть Тахтали Джамі.

Наведені вище історичні твердження є свідченням відсутності яскраво вираженої ксенофобії у середньовічному Криму. Той факт, що кримські хани довіряли католикам та караїмам значну частину найважливіших державних сфер, є доказом високого рівня толерантності протягом зазначеного періоду. Прикладом відсутності ксенофобії серед пересічного населення є чудова збереженість християнських, юдейських та караїмських храмів, кладовищ, суспільних будівель у різних кутках півострову. Окремим аспектом толерантності середньовічного Криму було ставлення до жінок. Останні мали доволі значний вплив на політику держави, могли мати рухоме та нерухоме майно й вільно розпоряджатися ним.

Склад і структура родин посполитих в др. пол. XVIII ст. (на матеріалах сповідних розписів села Повстин Пирятинської протопопії)**Дудка Світлана***Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка**Svetlana1993poltava@gmail.com*

Поступово в сучасній Україні все більшої популярності набирають історико-демографічні дослідження. Однак, незважаючи на це, проблема еволюції інституту сім'ї ще й досі залишається малодослідженою сторінкою української історії. Спробою доповнити її є пропонований аналіз родин посполитих, що мешкали в селі Повстин Пирятинської другої сотні Лубенського полку (з 1781 р. – Пирятинського повіту Київського намісництва), здійснений на основі облікових даних сповідних розписів Свято-Михайлівської церкви.

У дослідженому селі станом на 1766 р. у 21-му домогосподарстві проживало 173 особи (79 чоловіків, 94 жінки) посполитого стану. Кожен двір нараховував лише по одній селянській родині (групародичів, пов'язаних кривними зв'язками або свояцтвом, які мешкали разом). Отже, в середньому на одне домогосподарство припадало 8,2 особи. Найбільш залюднений двір і, відповідно, найчисельнішу родину мав Матвій Трофимов (18 людей). Найменш заселений двір і найменша родина були у Мойсея Голованенка (4 особи).

До 1786 р. чисельність посполитого населення Повстина помітно зростає. Так, зафіксовано 51-е селянське домогосподарство з населеністю 673 особи (356 чоловіків, 317 жінок). Збільшилася й середня чисельність господарств селян, що становила 13,2 особи. Найзалюдненішим був двір старости Данила Щипуна, у якому мешкало 27 осіб. Найменш заселеними були двори Якіма Нелиненка і Федора Троценка – по 5 осіб.

Значно зростає також кількість селянських родин – тепер їх нараховувалося аж 112 (з них троє одинаків). В одному дворі проживало від 1-ї до 5-ти сімей, а в середньому на господарство припадало по 2,1 родини. Найбільшою була сім'я Гната Мельниченка, що складалася з 22-х осіб, а найменшими – родини Пелагії Литовки, Йосипа Дяченка, Леонтія Вівчара, Михайла Чименка, Степана Попка, Іллі Єременка і Конона Зеленого, кожна з яких складалася лише з 2-х осіб. У середньому на одну селянську родину Повстина припадало по 6,1 особи.

Важливою характеристикою родини є її поколінний склад. Згідно з даними сповідного розпису 1766 р. в середовищі повстинського селянства переважали сім'ї, що складалися з представників трьох поколінь (батьки, діти, онуки) – 12 (57,1%). На другому місці опинилися родини з двопоколінним складом (батьки з дітьми) – 8 (38,1%). Останнє місце зайняла єдина в селі однопоколінна родина (4,8%). Складних чотирипоколінних родин (батьки, діти, онуки, правнуки) не виявлено.

Поколінна структура посполитих родин у 1786 р. виглядала дещо інакше: 59 двопоколінних (52,7%), 43 трипоколінних (38,4%), 10 однопоколінних (8,9%). Однопоколінні сім'ї представлені такими варіантами як шлюбні пари без дітей та одинаки (самотні люди). Чотирипоколінних родин в цьому році теж не зафіксовано.

Типологію родинних домогосподарств селян проведено на основі класифікації британського дослідника П. Ласлетта:

- 1) одинаки – вдівець / вдова чи особа, що не перебуває у шлюбі;
- 2) безструктурні – особи, що живуть разом, але не утворюють шлюбних пар (неодружені брати і сестри, дід / баба з онуками, дядько / тітка з племінниками);
- 3) прості або нуклеарні – шлюбна пара з дітьми чи без них, родина вдівця або вдови з дітьми;
- 4) розширені – сім'ї, у яких поряд з подружньою парою живе ще хтось із родичів;
- 5) мультифокальні – сім'ї, що складаються з кількох нуклеарних ядер. Останні два типи родин ще називають складними.

З усіх посполитих родин Повстина у 1766 р. більша частина належала до мультифокальних – 15 (71,4 %), а решта були нуклеарними – 6 (28,6 %). Через 20 років структура родинних домогосподарств повстинського селянства значно відрізнялася: нуклеарні – 49 (43,8 %), мультифокальні – 34 (30,3 %), розширені – 25 (22,3 %), одинаки – 3 (2,7 %), безструктурні – 1 (0,9 %). Так, несподівано лідерами стали нуклеарні сім'ї, хоча загалом вони й поступалися складним формам, адже розширені і мультифокальні родини разом становили більшість – 52,6 %.

Отримані результати підтверджують думку більшої сучасних науковців про те, що в др. пол. XVIII ст. на території усієї Центрально-Східної Європи в середовищі сільських жителів переважали родини зі складною структурою.

Діяльність Адама Киселя в сфері вирішення міжконфесійного конфлікту в Речі Посполитій

Ланько Дар'я

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
darya.lanko@gmail.com*

У XVII ст. в рамках процесу конфесіоналізації відбувалося чіткіше оформлення релігійної ідентичності представників різних конфесій. Саме це у майбутньому стало однією з основ національної ідентичності. Проте міжконфесійний конфлікт у Речі Посполитій призвів і до таких явищ, як зростання кількості релігійних конверсій, появи різноманітних модифікацій розмитої релігійної ідентичності у поєднанні з лояльністю до існуючого політичного режиму. Дослідження долі Адама Киселя та його політичної кар'єри, зокрема його участі у спробах вирішення міжконфесійного конфлікту, є актуальним саме в цьому вимірі, адже попри відому репутацію захисника православної церкви, власна релігійна приналежність Адама Киселя не була цілком зрозумілою навіть для його сучасників.

Нашою метою є дослідження участі Адама Киселя у конфесійній боротьбі між православною та уніатською церквами в Речі Посполитій у 1629-1647 рр. В ході дослідження було поставлено наступні завдання: прослідкувати процес формування релігійної ідентичності Адама Киселя; визначити, який вплив його діяльності мала на перебіг конфесійного конфлікту та значення цієї діяльності для кар'єри Адама Киселя.

Для дослідження проблеми була залучена широка історіографічна база. Основою роботи стали праці, присвячені дослідженням біографії Адама Киселя, його політичної та громадської діяльності, а саме праці українських та польських істориків кінця XIX ст. Ф. Пуласького, І. Новицького, І. Каманіна, Я. Любомирського, монографія сучасного американського історика Ф. Сисина. Особливості політичного життя Речі Посполитої в означений період та специфіку перебігу релігійного конфлікту було розглянуто у дослідженнях В. Беднова, І. Власовського, О. Крижанівського, С. Плохія.

Джерельною базою дослідження є передусім різноманітна діловодна документація. Діяльність Адама Киселя залишила по собі велику документальну спадщину, значна частина якої публікувалася у польських, радянських та сучасних українських виданнях. Передусім, це листування Адама Киселя з політичними та релігійними діячами Речі Посполитої; також важливою є різноманітна діловодна документація, представлена звітами, інструкціями для послів. Серед долучених до джерельної бази щоденників, що місять описи ходу сеймових засідань, є як офіційні записи, так і ті, які можна віднести до джерел особового походження, бо вони не є офіційними протоколами.

Завдяки використанню історико-біографічного методу вдалося прослідкувати становлення Адама Киселя як політичного діяча та визначити витоки його політичної позиції і релігійної ідентичності. За допомогою просопографічного підходу було розглянуто діяльність Киселя в контексті історичних подій, проаналізовано, яким чином розвивалася його кар'єра в залежності від зміни політичних обставин.

У ході дослідження було з'ясовано, що протягом 1629-1647 рр. питання, пов'язані з вирішенням конфлікту між католицизмом, уніатством та православ'ям в Речі Посполитій, були основними в діяльності Адама Киселя. Він отримав репутацію поборника прав православної церкви та вважався «авторитетом» в цьому питанні. Але це поєднувалося з тим, що у багатьох сучасників виникали сумніви щодо його щирості в прихильності до православ'я. Причиною цього було те, що Адам Кисіль свідомо змінював акценти в тому, як декларував свою позицію з релігійного питання в залежності від політичної ситуації, від того, з ким він вів розмову, і того, яку конкретну мету переслідувала його діяльність в різні моменти політичної кар'єри.

Антропонімичний портрет кравецького ремісничого середовища Львова в XVI-XVII ст.

Паславська Наталія

*Львівське відділення Інституту української археології та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України
natalia_hudz@ukr.net*

Львів періоду пізнього середньовіччя та ранньомодерного часу в силу свого географічного розташування, історичного розвитку та статусу у складі Польського Королівства, а згодом Речі Посполитої являв багатоетнічне місто, де поряд проживали та контактували представники різних етносів, релігій, мов та культур. Отож, в багатокультурному та багатонаціональному місті з одного боку, та за умов існування панівної польської громади і провідної католицької релігії з іншого, неможливо було уникнути взаємних контактів та асиміляційних процесів усіма представниками міського соціуму Львова.

Одним із проявів взаємовпливів чи їх відсутності є антропонімична картина міського простору та його мешканців, яку пропонуємо розглянути на прикладі кравецького ремісничого середовища. Кравці були однією з найбільших професійних груп в місті і представляли як автохтонних мешканців Львова (українців / русинів), так і провідну католицьку громаду – поляків і німців. Вивчення імен львівських кравців розкриє елементи їхнього мовно-культурного розвитку та етнічно-релігійного самоусвідомлення. Джерельною основою дослідження стали актові книги із фондів Центрального державного історичного архіву України у м. Львові. Ономастичні дослідження на львівському матеріалі ранньомодерного періоду представлені в роботах І. Крип'якевича, І. Єзерської, М. Капралія, тому ми не будемо оригінальними, однак спробуємо на основі наявного матеріалу виокремити найбільш та найменш поширені імена саме в кравецькому середовищі, встановити час та ступінь популярності того чи іншого імені, вплив різноманітних чинників на вибір та процес іменування тощо.

Аналізуючи записи актових книг, натрапляємо на імена кравців-українців, які у різному ступені представлені на сторінках джерел. Кравці іменувалися зазвичай біблійними іменами, серед яких найпоширенішими були Іван (з'являється, як не дивно, лише у др. пол. XVI ст.), Гриць-Грицько, Стецько, Яцентій-Яцько, Михайло-Мисько, Васько, Мартин, Пилип-Филип, Прокоп, Андрій (популярне в першій половині, натомість зникає в другій половині століття). Серед імен, які зустрічаються двічі – Данило, Микола, Сенько, Кузьма; в одиничному випадку – Левко, Федір, Наум, Лаврентій, Давид, Максим, Олекса, Роман, Дем'ян, Дмитро, Ігнат, Клим, Касьян, Хома, Петро, Ілько, Лука, Матвій, Омелян, Павло. Рівновагу в іменництві кравців зберігають імена Григорій-Гриць, Василій-Васько та Стецько. Таким чином, ономастичний набір представлений 34-ма іменами. Проте серед кравців не було носіїв імен Гарасим, Панас, Борис, Гліб, Богдан, Тарас, Волос, які нерідко за спостереженнями І. Крип'якевича та М. Капралія зустрічалися серед львівських русинів.

Репертуар жіночих імен русинок скромніший за чоловічих. Відтак, нам відомі згадки про понад 50 дружин та доньок кравців-українців, що представлені на сторінках опрацьованих актових книг і серед них впевнено лідирує Маргарита-Маруська,

Анна-Ганнушка, Анастасія-Настка, Катерина-Каська, Вівдя-Гвіда (особливо в першій половині XVI ст.). Згадуються також Параска, Палагна, Любка, Євфимія, Тетяна-Тача, Зоська, а також Ядвіга (дружина Дмитра Красовського, полька), Катажина (дружина кравця Павла), що свідчить про наявність мішаних шлюбів в кравецькому середовищі. Першість серед кравців-католиків протягом XVI-XVII ст. займають також біблійні імена, зокрема ім'я Ян-Іван (до 15 %), за ним ідуть Станіслав, Міхал, Альберт (Войцех). Вживаними залишаються Пйотр, Павел, Томаш, Мартін, Анджей, Шимон, Марк, Якуб, Бартоломей, Гжегож, Юзеф. Присутнєвзаписах XV–пер. пол. XVI ст. ім'я Блазіуснадалізнакає, натомість з'являється Кшиштош-Христофор, Константин, Валентин, Себастьян, Франциск, Лукаш, Даніель, Лаврентій, Казимир, Каспер, Адам. Записи доповнюють також український асортимент називництва: Макар, Олександр, Сидор, Захарій, Антоній, Онуфрій, Йосип. Загалом репертуар чоловічих імен за реєстрами прийняття міського громадянства налічує понад 60 різновидів. До маловживаних належать імена Едвард, Мельхіор, Венцеслав, Генрік, що зустрічаються впродовж XVII ст., а також Кароль, Людовік, Фрідерік, Базілій, Бенедикт, присутні в іменництві кравців у XVIII ст. Порівнявши дані М. Капрала по шевському цеху Львова, можемо стверджувати, що в ремісничому середовищі популярністю користувалися найбільш вживані імена – Ян-Іван, Станіслав, Войцех-Альберт. Дані збереженої цехової книги за період 1607-1717 рр., що містить 530 записів про навчання та 349 записів про визволення учнів підтверджують пріоритет вищеназваних імен; також слід додати, що серед учнів та підмайстрів були поширені імена Мартин, Стефан, Христофор, Марк, Томаш, Адам, Павел. Серед виняткових слід виокремити імена Діонісій, Константин, Фабіан.

Серед жіночих імен у католицькому середовищі кравецького цеху актуальними були Анна, Софія, Маргаритта, Катажина, Регіна, Гелена, Маріанна, Ядвіга, Анастасія, Тереза, Теодора. Репертуар жіночих імен був скромнішим і налічував до двох десятків.

Таким чином, антропонімічний репертуар імен кравецьких ремісників демонструє оригінальність та самоідентичність двох найбільших етноконфесійних громад Львова – православних та католиків, які попри спільність професійного життя і виняткових взаємовпливів залишалися самотніми носіями своїх культур.

Історія хору Михайлівського Золотоверхого чоловічого монастиря міста Києва

Перепелюк Ольга

*Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
perepelu4ka@gmail.com*

Церковний хор у XIX ст. мав важливе не тільки культове, але і культурне значення. У часи, коли держава і церква були єдиними, сакральне тісно перепліталось зі світським. Духовне мистецтво та освіта були найбільш поширеними та доступними. Участь у церковному хорі вважалася престижною, тому батьки намагалися віддати своїх дітей змалечку навчатися нотному співу. Це все доводить, що роль церковних хорів у XIX ст. була більшою, ніж ми уявляли, тому потребує детального вивчення.

Дослідження діяльності церковних хорів у XIX ст. дасть можливість поглянути на роль церкви у житті суспільства з іншого ракурсу, допоможе підійти по-новому до осмислення світогляду та історичної ситуації. Адже поява церковних хорів у XIX ст. стала масовим явищем, яке потягло за собою розвиток системи музичної освіти та підготовки відповідних кадрів (регентів, хористів, учителів церковного співу).

Не усі Київські храми на поч. XIX ст. могли похвалитися наявністю хору. При Михайлівському монастирі він був сформований одним із перших у місті, адже саме у цей час монастир був на вершині свого розвитку. Він вважався другою за значенням святинею та одним із головних освітніх осередків Київської та прилеглих єпархій. Уже тоді діяла бібліотека, церковно-учительська школа та школа церковного співу. Тому варто переглянути актуальність даного питання, адже білі плями в історії варто негайно заповнити сьогодні, щоб їх не замінили міфами завтра.

Вказана тема є доволі вузькою та специфічною, адже потребує додаткових знань з релігієзнавства та музикознавства, донині історики не розглядали її як науковий привід, тому історіографія не є обширною. За основу дослідження взято окремі справи 169 фонду ЦДІАК, а також праці протоієрея В. Клоса з історії Михайлівського Золотоверхого монастиря.

Методологічною основою роботи став комплексний підхід. Важливу роль у роботі відіграють принципи діалектики, історизму, логіко-аналітичного та логіко-критичного аналізу, системного (структурно-функціонального) підходу. Головними у вирішенні проблематики є історичний та культурологічний підходи, а також фахові мистецтвознавчі (музикознавчі) методи дослідження.

З 16 жовтня 1799 р. на зміну колишньому настоятелю Михайлівського монастиря архімандриту Ієроніму Святійшому Синод призначив архімандрита Феофана. Саме він, будучи першим настоятелем Михайлівського монастиря у чині єпископа та вікарія Київської митрополії, розпорядився зібрати хор півчих із духовенства. Дорослих півчих зараховували у число послушників монастиря, а малолітні займалися підготовкою до вступу у духовні училища. Подібні хори вже існували у Київському Братському та Єкатерининському (Грецькому) монастирях, а також у заможних громадян.

Утримання хористів відбувалося за рахунок Митрополичого дому: повний комплект одягу, харчування, житло і навіть зарплата. Регент отримував по 35 руб. на місяць, а хористи від 8 до 1 руб. З 1830 до 1832 рр. частину заробітку півчим видавали продовольством, взуттям та одягом. Настоятель монастиря преосвященний Володимир влаштував хористів у духовні училища для вивчення класичних наук, оскільки у дорослих півчих було багато вільного часу і більшість з них були бідними. Малолітні півчі ходили на навчання у повітові класи.

З 1899 по 1915 рр. регентом хору при Михайлівському Золотоверхому монастирі в Києві був Аполлонов Іван Іванович (1868-1915 рр.) – засновник, керівник і викладач курсів хорового співу й теорії музики та літніх курсів для вчителів церковно-парафіяльних шкіл при Києво-Михайлівській учительській школі, автор духовних композицій.

Отже, архієрейський хор при Київському Михайлівському монастирі був створений у 1800 р. за сприяння архімандрита Феофана й існує понині. З др. пол. XIX ст. існувала власна школа церковного співу для підготовки кваліфікованих кадрів, хористи були на повному матеріальному забезпеченні.

Еволюція «типового читача» у Харківській губернії (др. пол. XIX – поч. XX ст.)

Селегєєв Сильвестр

Комунальний заклад «Харківський вищий коледж мистецтв»

selegeev@ukr.net

У др. пол. XIX – на поч. XX ст. в Російській імперії відбувався складний, багатовекторний процес модернізації суспільства. Одним із чинників (і водночас складових) цього процесу була книжкова культура, зокрема культура читання.

Читацька аудиторія Російської імперії пореформеної доби у динаміці тією чи іншою мірою розглядалася науковцями неодноразово (М. О. Рубакін, А. І. Рейтблат та ін.). Однак власне для українських земель цей аспект історії читання залишається малодослідженим.

У даних тезах здійснено спробу простежити еволюцію «типового читача» на території Харківської губернії др. пол. XIX – поч. XX ст. Окремо проаналізовано міський простір (м. Харків) та сільську місцевість. Критеріями для реконструкції «портрету типового читача» стали: станова приналежність, рід занять, освіта, вік та гендерна ознака читачів регіону.

Основним джерелом для вивчення особливостей розвитку читання на Харківщині вказаного періоду є бібліотечна статистична звітність. Пропоноване дослідження базується на матеріалах Харківської громадської бібліотеки і народних бібліотек та читальень.

На початок Великих реформ 1860-1870-х рр. типовими читачами як у Харкові, так і в губернії були представники дворянства (інтелігенція, студентство, поміщики) та духовництво. Більшістю читачів були чоловіки з якісною (часто вищою) освітою віком у середньому близько 25-30-ти років. Довгий час подібна ситуація зберігалася. І тільки з 1890-х рр. у читацькій аудиторії краю почали відбуватися помітні зміни, що було пов'язано з підвищенням рівня грамотності населення, покращенням книжково-бібліотечної інфраструктури і т. д. На кінець дореволюційної епохи середньостатистичний читач у Харкові вже являв собою міщанина, учня чи студента різних навчальних закладів віком до 17-20 років. Трансформувалося і гендерне «обличчя типового читача»: поряд з чоловіками активними користувачами бібліотек були і жінки. У сільській місцевості основною категорією користувачів бібліотек стало селянство. Водночас, мусимо підкреслити, що частка читаючих селян відносно усіх представників цього стану залишалася незначною. Здебільшого, як і у містах, це була молодь до 17-20 років, яка здобувала чи вже здобула певний рівень грамотності та освіти.

Таким чином, якщо на сер. XIX ст. у Харкові та губернії читала книги і періодику виключно обмежена соціальна верхівка суспільства, то вже на поч. XX ст. «типовим читачем» став представник широких прошарків населення. Тобто читання перестало бути елітарним явищем, а почало перетворюватися в один із елементів масової культури. Проте, якщо у великих містах (зокрема у Харкові) станом на 1917 р. цей процес загалом відбувся, то у сільській місцевості він також безперечно мав значну позитивну динаміку, але так і не був завершений.

РОЗДІЛ ІХ

**НОВА ІСТОРІЯ
КРАЇН ЄВРОПИ ТА АМЕРИКИ**

Ідея «загального блага» у художній мові Ф. Гойї**Левченко Ілля, Котляр Олександра***Київський національний університет імені Тараса Шевченка
levchenko@knu.ua*

Ідеї Просвітництва (передовсім французького з найвідомішими його представниками – Ж.-Ж. Руссо, Ш.-Л. Монтеск'є та М. Ф. А. Вольтером) не лише запліднили політичну сферу тогочасного світу, але й знайшли своє відображення та взаємодію в мистецтві. Франсіско Хосе де Гойя-і-Лусьєнтенс (1746-1828 рр.) був безпосередньо перерахований цими ідеями: він брав пасивну участь у наполеонівських війнах і перебував у колі спілкування з видатними представниками іспанського Просвітництва.

Метою дослідження є аналіз взаємодії тексту й образу в серії офортів Ф. Гойї «Лихоліття війни» та з'ясування рецепції ідеї «загального блага» в офорті 71 «Проти загального блага».

Теоретико-методологічний інструментарій, необхідний для дослідження цієї теми, пов'язаний як із специфікою роботи з нарративним родом писемного типу джерел, так і зображальним (візуальним) типом джерел. Комплексний підхід зумовлений використанням Ф. Гойєю як позавербальних, так і вербальних (подвійні номери офортів та артионіми, екфразиси) засобів. Методологічну основу дослідження складають принципи комплексності, історизму та науковості. Основними методами стали іконографічний та іконологічний, емпіричний, просопографічний, метод синтетичної та аналітичної джерелознавчої критики, порівняльно-історичний метод.

На формування поглядів Ф. Гойї, який досить швидко зробив кар'єру в Мадриді та прославився в розбудованій Бурбонами столиці як автор портретів королівської родини, справили події Французької революції, які не могли не знайти відгуку на Піренейх. Незважаючи на роботу при королівському дворі, Ф. Гойя під впливом французьких ідеалів свободи намагався відійти від придворного церемоніалу, помпезності, академічних канонів у творчості. Проте чи був Ф. Гойя ознайомлений із філософією Ж.-Ж. Руссо дослідити, з методологічної точки зору, важко, адже прямих покликань на його ідеї в джерелах не міститься. Однак варто взяти до уваги факт близького спілкування художника з іспанським письменником, учасником війн з Наполеоном, юристом та економістом Г. де Ховельяносом (1744-1811). Відомий суспільний діяч здійснив переклад «Суспільного договору» іспанською мовою, будучи прихильником якісно нових перетворень у державі, яких вимагав час. Вірогідно, Ф. Гойя, який так само критикував тогочасний обскурантизм в Іспанії (що особливо віддзеркалено в серії офортів «Капрічос»), звертався до ідей Французького просвітництва, що породило, можливо, й несвідомі ремінісценції та алюзії в його роботах.

Таким чином, питання обізнаності Гойї з ідеями Ж.-Ж. Руссо не відіграє ключової ролі в даній проблемі (хоча й і є вкрай цікавою темою для дослідження). Найціннішим аспектом для нас є не пряме запозичення в автора, а саме експлікація просвітницьких ідей (у нашому випадку – у мистецтві), що контекстуально свідчить про їх стрімке поширення в Європі та активне впровадження в різноманітні сфери людської діяльності. Серія офортів «Лихоліття війни» якнайкраще підтверджує вислів англійського поета А. Поупа (1688-1744) – «Правильним вивченням людства є сама людина». Усім вищезазначеним і зумовлено мистецьке новаторство Ф. Гойї, його особлива художня мова, що поставила в центр уваги природу та сутність людини з її складною організацією, відкривши в «чорних» гравюрах чистий подих нової епохи.

**Час у почиті Джеймса I Стюарта: проблеми візуалізації
в гравюрі Джона Друшаута
Левченко Ілля, Кухарук Уляна**

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка
illechko.levchenko@gmail.com*

Електронний ресурс National Portrait Gallery містить 199 зображень Джеймса VI & I Стюарта. Ми звернемося до прижиттєвих портретів короля. Одним із таких є гравюра Джона Друшаута «King James I of England and VI of Scotland with Truth and Time, Memory and History» (1651 р.), яка містить цікавий для ранньомодерної доби символ – Час. В. Шекспір згадує про годинник у творах «Макбет» (дії відбуваються в XI ст.), «Король Джон» (поч. XIII ст.), трагедії «Юлій Цезар». Або він не знав, або це було не так важливо, що механічні годинники були невідомі в античному світі. Зміна візуального образу Часу свідчить про вироблення нової свідомості й може стати одним із критеріїв визначення часових рамок Ренесансу.

Втілення Часу в образі мужнього чоловіка та відтворення деяких символів, що традиційно супроводжують його в зображеннях XVI ст., з'являється в певних варіаціях і в наступному столітті. Зокрема, схожі засоби візуалізації Часу застосував Джон Друшаут у гравюрі «King James I of England and VI of Scotland with Truth and Time, Memory and History». Роботу гравер виконав на замовлення для ілюстрування книги Майкла Спарка «Truth Brought to light and discovered by time or A discourse and Historical Narration of the first XIV years of King James Reigne», у якій ідеться про вбивство сера Томаса Овербурі. Проте автори описують й інші придворні історії, наприклад, про фаворита Джеймса I – Роберта Карра, який брав участь в організації отруєння свого друга Томаса, чи про смерть Генрі Стюарта; також подані різноманітні листи, рахунки, документи тощо, які автори пропонують у якості доказів. Загалом книга складається з чотирьох частин, які поділені на короткі розділи.

Видання 1651 р. містить титульний аркуш із гравюрою Джона Друшаута. Її супроводжує коротке розшифрування зображених образів та цілісного задуму художника або замовника. Цей коментар написаний у поетичній формі на окремому аркуші, зліва від титульного. Він значно спрощує не лише іконологічний, а й іконографічний аналіз гравюри, оскільки чотири категорії (Час, Правда, Історія та Пам'ять) втілені в людських подобах. При цьому впізнати Час чи Правду завдяки специфіці символіки легше, на відміну від Історії та Пам'яті, адже атрибутами останніх є лише книги та пергаменти. Чотири персонажі розташовані симетрично по вертикалі. У центрі виведений заголовок, над ним – невеличка кімната, де сидить Джеймс I, під ним – дерево, що росте над труною. На ньому важкі, але свіжі плоди – нові пергаменти та книги; на домовині стоять свічник із запаленою свічкою та горщик із квіткою. Отож умовно композицію можна розділити на шість частин, які поєднані ідеєю, що з Часом Пам'ять поверне Правду в Історію.

Зосередимо увагу безпосередньо на візуалізації Часу. Він утілений в образі м'язистого, оголеного чоловіка з крилами. Правою рукою Час притримує завісу, за якою була прихована мініатюрна кімната Джеймса I. Цим рухом він неначе розкриває давні секрети й указує на те, що королі помирають так само, як інші люди. У лівій руці – коса Смерті, опущена гострим краєм донизу. Під ногами в нього лежить скелет, який уособлює саму Смерть. Таким чином, Час ототожнено зі Смертю й руйнацією чи то тіла, чи брехні.

Пісковий годинник у композиції відсутній. Натомість художник зображає відносно великий годинниковий циферблат, який ніби вріс у груди чоловікові-Часові. Цікаво, що циферблат зображено дзеркально або «задом наперед» (від числа XII направо йдуть XI..., а наліво – I...), тому стрілки мали би рухатися в протилежний бік, «відмотуючи» час

назад. Таким чином, важко сказати, чи був у цьому якийсь підтекст (наприклад, можна розглянути це як спробу підкреслити те, що Час усе поглине й залишиться лише тріумфуюча Правда), чи художник вдавня до цього ненавмисно, просто змальовуючи з когось конкретного «неправильного» годинника. Жодних зауваг щодо цього у вірші-коментарі до гравюри немає.

***До питання про значення колоніальної політики Німеччини у баченні
Отто фон Бісмарка: спроба контент-аналізу мемуарів канцлера
Лузанов Ілля***

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
iluzanov99@gmail.com*

Після об'єднання Німеччини у 1871 р. на європейській політичній арені з'явився новий гравець – Німецька імперія. Молода країна потребувала самоствердження на міжнародній арені, активізуючи власну колоніальну політику. Історія німецького колоніалізму мала певні етапи. За правління «залізного канцлера» Отто фон Бісмарка вона мала певні специфічні ознаки.

У сучасному світі тема колоніалізму представлена великою кількістю різноманітних досліджень. Проте завдяки тому, що відкриваються все нові і нові джерела з вказаної теми та формуються методологічні підходи, вказана проблематика залишається актуальною. Серед сучасних дослідників колоніальної політики Німеччини слід виділити У. ван дер Гейдена та С. Конрада. Українські автори – С. Троян та С. Луценко, також зробили вагомий вклад у дослідження різних аспектів представленої теми. В історіографії домінує твердження, що для уряду О. Бісмарка колоніальні питання мали другорядне значення і порівнянні з європейськими справами. Метою даної роботи є перевірка цієї тези.

Завдяки застосуванню методу контент-аналізу, що представляє собою спеціальне опрацювання тексту за допомогою кількісних показників, ми отримали змогу перевірити, наскільки усталені в історіографії уявлення про колоніальну політику уряду на чолі з Отто фон Бісмарком вивідають даним, представленим у мемуарах канцлера.

У своїх мемуарах канцлер 22 разів згадує вираз «колоніальна політика» Німеччини. В більшості випадків (14) – це згадки у контексті суперництва на міжнародній арені з іншими країнами, в першу чергу з Великобританією. Також 2 рази згадується колоніальна політика в контексті відносин з Францією (Бісмарк проводив політику підтримки французької держави в колоніальному питанні, задля відволікання уваги її громадян від проблеми Ельзасу та Лотарингії, які були втрачені внаслідок франко-пруської війни 1870-1871рр. Серед основних напрямків колоніальної політики згадуваних канцлером у своїх мемуарах є: Африка – 20 разів, та Азія – 2 рази.

Однак європейські справи згадуються значно частіше (159 разів), що у 6 разів перевищує показник згадки у мемуарах справ колоніальних. В основному – це згадки у контексті того ж суперництва у зовнішній політиці з іншими країнами Європи, боротьба за гегемонію у регіоні, втручання у справи інших європейських країн, а також спроби налагодити відносини з існуючими з різними державами та пошук нових союзників.

Отже, усталена оцінка в науковому середовищі щодо колоніальної політики, яку проводив уряд Бісмарка підтверджується контент-аналізом мемуарів Бісмарка. Канцлер не часто згадує зазначений напрям політики, приділяючи основну увагу європейським справам.

Античність та Джон Адамс: етика, естетика, політика**Морозова Анастасія***Київський національний університет імені Тараса Шевченка
aleiraan1811@gmail.com*

Проблематика дослідження пов'язана із вивченням впливу античної спадщини на американське суспільство періоду становлення США, зокрема крізь призму особистості Дж. Адамса (1735-1826). Увага до античних рецепцій в американській науковій спільноті протягом останніх двох десятиліть свідчить про актуальність питань ідентичності, соціокультурної когерентності американської цивілізації та її взаємозв'язку з античним спадком. На нашу думку, дослідження доробку другого президента США Дж. Адамса дозволить визначити додаткові аспекти впливу античності як на американську політичну парадигму, так і на інтелектуальний клімат кін. XVIII – поч. XIX ст., з огляду на її конструктивну роль у творенні етичних, естетичних та ціннісних орієнтирів.

Результати дослідження можуть мати прикладне значення у сферах інтелектуальної історії та культурної антропології.

Історіографічну базу з питання можна умовно поділити на три групи:

- 1) праці про місце античного спадку в американському культурному полі наприкінці XVIII – на поч. XIX ст. (М. Селлерс, Дж. Діггінс, М. Меклер та інші);
- 2) наукові біографії Дж. Адамса (Дж. Ферлінг, Д. Маккалоу);
- 3) монографії та публікації, присвячені окремим аспектам діяльності Дж. Адамса (Дж. Фаррел, М. Рейнольд, Г. Вуд та інші).

Серед використаних джерел основні твори Дж. Адамса («Думки про керування», «На захист Конституцій...», «Коментар до Давіла»), його особисті листування та «Автобіографія».

Окрім того, що дослідження претендує на систематизацію проявів античності в житті Дж. Адамса, воно вводить в науковий обіг комплексне розуміння запозичення та трансформації концептів античності, користуючись субдисциплінарною систематикою філософії. До методології залучені як загальні історичні методи (ретроспективний, порівняльний), так і методи культурної антропології.

У ході дослідження були реконструйовані референційні рамки античної спадщини в досліджуваній період: доступність творів античних авторів, наявність їх перекладів, можливість ознайомлення та сприйняття (освіта), зазначена її субстанційність для американської дійсності. Етичний аспект розглядається на прикладі античних категорій «фами» та «добродесності» (*virtus* або *arête*) та їх переосмислення Дж. Адамсом. Зазначається важливість демократизації «фами» та серцевинна роль її в політичній філософії Дж. Адамса, а також новий зміст «добродесності». Розглянута у розрізі класики (за визначенням Я. Ассмана) античність отримує ознаки естетичного критерію та мірила, а також ціннісного, орієнтуючого змісту, що виводиться безпосередньо з джерел та біографії Дж. Адамса. Квінтесенцією естетико-аксіологічної функції античної спадщини стає захопленість Дж. Адамса постаттю римського оратора Цицерона.

Розгляд політичної думки Дж. Адамса вибудовується навколо окресленої філософської платформи з оглядом на спадок античності в поєднанні з англійським та шотландським Просвітництвом. Приділено увагу таким аспектам, як динамічність функції античної спадщини в політичних поглядах Дж. Адамса, структурні та формальні запозичення з вкладанням нового змісту. *Idée fixe* Дж. Адамса – збалансована змішана форма правління – розглядається як формуюча вісь понятійної пари «добродесність-держава» та як ідейний продовжувач концепцій Платона, Аристотеля, Полібія та Цицерона.

Отже, античний спадок для діяльності Дж. Адамса став більшим ніж моделлю наслідування, наближаючись до життєвого кредо. Поза його увагою залишилися філософський та мистецький доробки, його бачення античності використовує суто

політичну оптику, яка, одначе, не виключає виникнення на її основі синкретичного уявлення про прекрасне і добре як пов'язане з державою. Поряд з цим, діапазон нагальних ідей та цінностей, які можна було вилучити з античної спадщини, задавали американські політична дійсність та ментальна культура, тож Дж. Адамс втілював власні конструкти античності в межах заданого можливого.

**Розвиток шкільної освіти Болгарії у пер. пол. XIX ст.
Нерознак Анастасія**

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
neroznak_s@ukr.net*

Актуальність дослідження обумовлена роллю, яку відіграє шкільна освіта в історії болгарського суспільства та держави, оскільки саме з розвитком освіти пов'язане й майбутнє країни. І недивно, що розбудова шкільної освіти у Болгарії почалася та йшла одночасно з боротьбою болгарського народу не тільки за політичне, але й духовне визволення від османського панування. Процес духовного визволення болгар супроводжувався звільненням свідомості від середньовічних традицій та формуванням гуманістичного світогляду. Це, звісно, позначилось й на розвитку шкільної освіти на болгарських землях, що нашло відображення, перш за все, у переході від церковної освіти до світської школи, а також становленні та розвитку світської освіти у XIX ст.

Наукова новизна полягає у спробі комплексного вивчення становища болгарської шкільної освіти у першій половині XIX ст. Проаналізовано вплив соціальних, економічних та культурних процесів на болгарську освіту в зазначений період. Вперше була здійснена спроба розкрити основні педагогічні та просвітницькі ідеї болгарської інтелігенції щодо освіти в період першої половини XIX ст., пояснена суть елліно-болгарських шкіл грецького зразку як перехідного етапу до світської болгарської освіти, дослідженні етапи створення перших болгарських шкіл зі світською програмою навчання. Продовжено дослідження впливу інтелігенції, поширення й розвитку ідей просвітництва та педагогічної думки на оформлення освітньої системи Болгарії.

Деякі питання історії становлення та розвитку шкільної освіти у Болгарії першої половини XIX ст. привертала увагу не тільки болгарських дослідників, але й радянських та сучасних російських авторів. Так, серед болгарських вчених, які займалися вивченням історичного процесу розвитку болгарської школи у різний час національного Відродження, слід зазначити Н. Ванкова, Н. Чакирова та Ж. Атаносова, Н. Генчева, І. Стоянова, К. Косева, Н. Бичварова, а також російських науковців Н. Данилевського, А. Робінсона та М. Макарову.

Джерельну базу дослідження становлять матеріали Національної бібліотеки Святих Кирила та Мефодія. Так, серед них були залучені мемуари або спогади, періодичні видання, епістолярні матеріали, а саме листи П. Берона, болгарських інтелігентів Н. Парушева та Д. Хрістова.

Мета дослідження полягає у розкритті становлення та розвитку шкільної освіти Болгарії першої половини XIX ст.

Під час дослідження було з'ясовано, що розвиток шкільної освіти в Болгарії пройшов непростий шлях, що характеризувався передусім переходом від релігійної середньовічної школи до світської освіти, а також початком формування національної шкільної системи. У XIX ст. світська освіта була єдиним вірним способом подолання багатовікової ізоляції болгар від європейської цивілізації внаслідок османського панування.

Вагомий внесок у переході від церковної школи до світської освіти зробила болгарська інтелігенція, яка прагнула до оновлення економічного та культурного життя болгарських земель, а тому потребувала створення шкіл світського зразку. Завдяки їхнім безпосереднім контактам із Західною Європою, саме болгарській інтелігенції належить проникнення та поширення у Болгарії просвітницьких ідей з їх гуманістичним

та раціоналістичним світоглядом, а також новим світосприйняттям, що позитивно позначилося й на розвитку шкільної освіти, зокрема у пробудженні інтересу до світської школи та створенні перших болгарських шкіл. Тому не можна казати, що система освіти в Болгарії була вже остаточно сформована. Оформлення болгарської освітньої системи в період Відродження не закінчується, воно тільки-но формується і набирає обертів. Кульмінація розвитку освітньої системи відбувається вже після визволення болгарського народу від османського гніту.

Таким чином, система шкільної освіти в Болгарії у першій половині XIX ст. була не остаточно сформована і це давало поштовх до становлення та розвитку вищої освіти вже після визволення болгарського народу від османського панування.

***Англо-іспанське морське протистояння пер. пол. XVIII ст.
та сучасні виклики міжнародної безпеки***

Откидач Олексій

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

otkidach.alejo@gmail.com

З огляду на виклики сучасної міжнародної безпеки, дослідження історії морських протистоянь має велику ступінь актуальності, свідченням чого є збільшення уваги до військових студій в Україні, відкриття тематичних кафедр і товариств, проведення конференцій тощо.

Станом на 2018 р. наукових розвідок, які б мали аналіз витоків та історичного розвитку цього явища, не так багато. У світовій історіографії проводився аналіз морської історії Англії переважно під кутом її протистояння з Голландією та Францією, у той час як аспект суперництва за дуже прибуткову іспанську океанську торгівлю залишався осторонь.

Для комплексного розкриття теми дослідження автор керувався методом історизму та компаративним підходом для порівняння впливів результатів війн Іспанії та Англії на розвиток морської торгівлі обох країн, а також критичним методом під час опрацювання джерел.

Внаслідок успішної колоніальної експансії протягом XVI ст. більша частина найважливіших портів на головних морських шляхах у Середземному морі та Атлантичному океані знаходилася в руках імперії Габсбургів. Торгівля з іспанськими колоніями в Новому Світі була обмеженою для іноземців. Тому право на трансокеанську комерцію з колоніями, яке назвалося асьєнто, надавалося або окремим торгівельним компаніям, або окремим державам.

Індикатором прибутковості цих торгівельних маршрутів, можуть бути наступні цифри: лише за 1700 р. з Гавани до Іспанії було направлено золота та срібла, яке було зібрано з усіх колоній, на суму близько 9 млрд. 500 млн. песо, що у сучасному еквіваленті дорівнює приблизно 1 млрд. 185 млн. доларів США. Варто пам'ятати і про розквіт работорівлі у цей час. Так, ціна одного раба складала до 150 фунтів, а лише за офіційним асьєнто 1715 р. англійці могли ввезти у іспанські колонії 4 800 рабів. Тому на початку XVIII ст. Англія починає систематично намагатися витіснити Іспанію з цієї сфери та зайняти її місце у трансатлантичних комерційних операціях. Протиірччя обох держав врешті-решт вилилося у групу збройних конфліктів, у яких наскрізною лінією є прагнення Британії захопити іспанські морські комунікації.

Протягом війни за іспанську спадщину 1701-1714 рр. англійці намагалися забезпечити собі надійний доступ до Середземного моря. Слід згадати про облогу Кадіса, Малаги та битву біля Віго у 1702 р. У 1704 р. Англія захопила Гібралтар. Через це торгівля в іспанській метрополії стала занепадати і в 1709 р. досягла свого мінімуму з часів початку трансокеанської торгівлі у XVI ст. Завдяки перемозі у війні, Лондон зміг вибороти собі асьєнто – право на ввіз рабів в іспанські колонії. Обсяги імпорту обмежувався кількістю у 4 800 осіб, але англійські комерсанти скористалися цим і розгорнули широку мережу контрабандної торгівлі.

Іспанія намагалася взяти реванш протягом війни Четвертого союзу 1718-1720 рр., проте успіху не досягла. Другою спробою Іспанії повернути свої володіння стала англо-іспанська війна 1727-1729 рр. Загальним результатом цієї війни було збереження статус-кво між обома країнами.

Півстоліття виснажливого для Іспанії протистояння, чисельні втрати як кораблів, так і їхніх екіпажів, розорення основних портових міст внаслідок блокад та бойових дій призвели до занепаду морської торгівлі у володіннях цієї держави.

Таким чином, проведений аналіз вище наведених фактів дозволяє дійти висновку, що англо-іспанське морське протистояння першої половини XVIII ст. виникло через прагнення Англії підпорядкувати собі трансокеанічну комерцію. Для досягнення своєї мети ця країна вдалася до низки конфліктів та збройних провокацій, внаслідок яких Іспанія втратила свої ключові володіння у Середземному та Карибському морях. Відсутність своєчасної реакції Іспанії на агресію такого типу призвела до втрати лідерства на океанських просторах та, врешті-решт, до довгої і глибокої економічної та політичної кризи.

Передумови Техаської революції 1835-1836 рр.: шлях до незалежності

Петрашкевич Олександр

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

alastar7531@gmail.com

Враховуючи останнє переобрання президента у США та пов'язані з цим протирядові мітинги, дедалі більшого значення набувають відверто сепаратистські рухи та організації, які діють на території Сполучених Штатів. Яскравим прикладом може слугувати організація «Республіка Техас», основною ціллю якої є утворення незалежної держави Техас шляхом від'єднання від США. Своє походження цей рух веде від Техаської республіки 1836-1845 рр. Власне, свою незалежність Техас здобув у результаті війни з Мексикою, одним зі штатів якої він тоді був.

Отже, актуальність теми даної роботи полягає у необхідності детального розгляду передумов та причин війни за незалежність Техасу, які можуть пояснити утворення сучасних сепаратистських рухів та напрями їх діяльності.

Щодо використаної літератури слід зазначити, що політичним та економічним передумовам даної події присвячені праці таких дослідників як Н. В. Потокова, Н. Х. Романова. Крім того, варто згадати й праці Г. Варда, А. В. Єфімова, Е. А. Іваняна, Г. Н. Севастьянова, які допомогли дослідити політичний аспект обраної теми через призму історії Сполучених Штатів. Переходячи до джерел, варто відзначити цінність таких документів як конституція штату Коауїла-і-Техас, мексиканська конституція 1824 р. та доповідь мексиканського інспектора Х. Альмонте.

Історія дослідження та заселення Техасу розпочалась майже на півтора століття до перших американських поселенців. Активне освоєння цих земель Іспанією розпочалось з 1690 р. Перший договір про колонізацію Техасу американці уклали у 1821 р., наприкінці іспанського панування в Мексиці. Підприємцем, який отримав дозвіл від ще іспанської влади, був М. Остін, колонізаційну діяльність якого продовжив його старший син, адвокат С. Ф. Остін, майбутній «батько Техасу».

Якщо напочатку колонізації мексиканський штат Техас-і-Коауїла мав лише один департамент Бехар, то станом на 1834 р. він уже містив два нових департаменти Бразос і Накогдочес, майже повністю населених американцями. Переселенці налагоджували нові дороги, створювали ферми, плантації та поселення. Колонізований американцями Техас все більше зближався із США у економічному плані. Практично безмежні можливості розвитку бавовняного господарства робили Техас невід'ємною частиною рабовласницького Півдня.

Зрозуміло, що мексиканську владу тривожила така ситуація. Тому, для того, щоб обмежити американську імміграцію до Техасу, президент Герреро у 1829 видав закон про ліквідацію рабства на території всієї країни. У 1830 р був прийнятий закон, що забороняв подальшу

імміграцію американців в Техас і вводив мита на всі види імпорту з метою припинення торгівлі колоністів з США. Починаючи з 1832 р. незадоволені мексиканськими законами колоністи почали збиратись на загальної тєхаськї асамблеї для боротьби за свої права. Свої надії вони покладали на ліберальну конституцію Мексики від 1824 р. Однак, коли в 1835 р. в Мексиці встановилась диктатура генерала А. Л. де Санта-Анни, конституцію 1824 року було скасовано. Примітно, що першими проти нього повстали саме мексиканці, а не тєхасці. Так, для придушення заворушень в Сакатекасї Санта-Анна стратив 2 500 мексиканських громадян.

Таким чином, можна дійти висновку, що Тєхаська революція – це не безпричинне та раптове повстання. Цій війні передувала низка подій, які й спричинили та вплинули на хід повстання. Дійсно, до 1821 р. в Тєхасї вже сотню років проходила іспанська колонізація, яка вплинула на розвиток місцевої культури та економіки. Однак майже усе це було перекреслено із заснуванням перших американських поселень, жителі яких завезли з собою власні звичаї, закони і навіть релігію. Тому й не дивно, що лише за 10 років Тєхас перетворився на «американську землю у складї Мексики». Коли ж мексиканська влада спробувала зупинити ці зміни, то лише погіршила ситуацію. Відмінивши конституцію 1824 року влада викликала обурення не лише тєхасів, а передусім мексиканців.

Этапы освоения Русской Америки через призму концепции фронта

Пугачёв Павел

*Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
artmsmk@gmail.com*

На сегодняшний день все большую популярность приобретают проблемы взаимоотношений колонизаторов с местным населением в период колониализма. Один из возможных подходов к данной проблеме предлагает теория фронта Ф. Тернера.

Научная новизна данной работы заключается в рассмотрении процессов освоения Русской Америки через призму теории фронта. Впервые к рассмотрению истории Русской Америки были применены этапы развития фронта, предложенные А. С. Хромых.

Историография по истории Русской Америки довольно обширна и включает в себя несколько подходов, выработанных советскими и американскими исследователями. Однако с точки зрения концепции фронта она лишь вскользь затрагивается в постсоветской и современной российской историографии в работах М. В. Шиловского и А. С. Хромых.

Основу источниковой базы данной работы составляют делопроизводственные и дипломатические материалы, а также документы личного происхождения.

В работе были использованы историко-генетический, историко-сравнительный и историко-системный методы.

Фронт рассматривается как зона контакта двух цивилизаций, одна из которых находится на значительно более высокой ступени развития. В результате процессов взаимодействия и взаимовлияния этих цивилизаций в зоне фронта возникает сообщество нового качества. Шиловский выделил виды фронта, которые были затем определены А. С. Хромых как стадии его развития:

1. внешний фронт – этап первых соприкосновений колонизаторов с аборигенами;
 2. внутренний фронт – формируется при включении государством-колониистом новых территорий в свой состав и оформлении подданических отношений с местным населением;
 3. внутрицивилизационный фронт – завершающий этап, связанный с появлением специфической местной культуры и ментальности.
- Русская Америка является нетипичным фронтом ввиду морского характера освоения и незавершенности самого процесса освоения, прерванного продажей колоний. Однако проследить основные стадии развития фронта представляется возможным.

Так, первый этап «внешнего фронта» начинается для Алеутских островов в 1740-1750-х гг. и заканчивается относительно быстро, так как уже к 1770-м гг. промышленники прочно обосновались в этом регионе, подавив сопротивление местного населения. К моменту основания Российско-американской компании (РАК) завершается второй этап, а в период существования РАК Алеутские острова находятся на последнем этапе с формированием специфической местной культуры.

На побережье Аляски первый этап фронта наступил в 1770-х гг. и завершился довольно быстро, так как уже в первой половине 1780-х там были основаны первые постоянные поселения промышленников. Второй этап продолжался здесь довольно долго, так как еще в 1820-х колонии испытывали постоянную опасность нападения местных индейских племен. О переходе к третьему этапу возможно говорить начиная с 1840-х гг., когда эпидемия оспы значительно ослабила аборигенов, а продажа Форта Росс и сотрудничество с Компанией Гудзонова залива позволили РАК сконцентрировать здесь все свои силы.

Что касается внутренних районов Аляски, то к их освоению приступили лишь во второй половине 1820-х гг. после подписания конвенций с Великобританией и США. Эти соглашения официально установили южную границу владений РАК на Аляске, что вкупе с истощением популяции морского зверя вынудило компанию сконцентрировать свои силы на продвижении вглубь материка. Ко второму этапу здесь удалось перейти лишь к концу 1830-х гг. с основанием значительного числа «одинок» для вымена пушнины у аборигенов на местах. Однако влияние РАК здесь оставалось крайне слабым, что не дает возможности утверждать о переходе к третьей стадии фронта.

Таким образом, несмотря на нетипичность Русской Америки, к ней все же можно применить концепцию фронта и рассматривать процесс ее освоения в рамках соответствующей методологии, что позволит по-новому взглянуть на отношения колонистов с местным населением.

РОЗДІЛ X

**НОВА ТА НОВІТНЯ ІСТОРІЯ
КРАЇН АЗІЇ ТА АФРИКИ**

Религиозная ситуация в Мэйдзийской Японии глазами православного миссионера (по дневникам свт. Николая (Касаткина))**Андреев Тимур***Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина**andreev.timofey.ru.1913@gmail.com*

Свт. Николай (Касаткин) считал, что залогом успешной миссионерской деятельности с целью популяризации православия в обществе является детальное изучение культуры и истории местного населения. Поэтому вопросы, связанные с религиозной жизнью японского общества, находили свое отражение на страницах дневников, в письмах и трудах миссионера.

Отец Николай, будучи православным миссионером, с уважением относился к религиозным чувствам японцев, почитавших буддистские и синтоистские традиции, поскольку считал, что религиозное сознание является универсальным явлением для всего населения планеты, а конфессиональные элементы в данной связи выступают лишь в роли взаимозаменяемых компонентов.

Японское население в плане религиозного создания он условно подразделил на четыре основные группы: к первой относились люди зачастую преклонного возраста, слеповерящие в учение синтоизма и буддизма; ко второй – молодые люди, которые позиционируют себя верующими людьми, однако не признают молитвенные и обрядовые практики, считая, что самой по себе веры в божества достаточно; третью группу представляют зачастую радикально настроенные правые, сторонники идей традиционного для Японии синтоизма, презирующие абсолютно все религии иностранного происхождения, при этом по факту верующими не являющиеся; последняя четвертая группа представлена образованной частью населения, которая разочаровалась в традиционной религиозной системе страны.

Данная структура общества, а вместе с тем и традиционная для японского народа система синкретизма синтоизма, буддизма и конфуцианства, воспринималась свт. Николаем как проявление «живого религиозного духа», как наиболее прогрессивная система политеистического мировоззрения, а вместе с тем и как наиболее подходящая почва для усвоения христианской проповеди. При этом он признавал уникальность и величие японской культуры и исторического прошлого народа, считал, что вмешательство иностранцев и их желание навязать собственные традиции в ущерб местным губительно для национальной культуры страны.

В эпоху Мэйдзи в Японии помимо православной действовали католические и протестантские миссии. Оценивая их деятельность о. Николай пишет следующее: «не нравится японцам гнет католицизма... Протестантство, давая лишь Библию в руки, но предоставляя каждому возможность понимать ее как угодно, не может удовлетворить их религиозной жажды...», указывая тем самым на основные ошибки их миссионерского пути: навязчивость и отказ от учета национальной специфики японского региона. Кроме того, на страницах дневников святитель неоднократно делает акцент на догматических расхождениях между различными христианскими конфессиями.

На основе вышеупомянутых принципов о. Николай построил Автокефальную Японскую Православную Церковь. В данной связи рассмотрение вопросов религиозной ситуации в Японии в эпоху Мэйдзи представляет собой актуальную проблему в рамках различных направлений социогуманитарного профиля.

Историография по данной проблеме в основном представлена работами общего характера как отечественных, так и зарубежных исследователей, посвященными истории Русской Духовной миссии и деятельности св. Николая Японского в частности. К ним можно отнести работы Г. Д. Ивановой, Н. А. Сухановой, Л. В. Зениной, О. В. Шаталова, Т. Моряса. Кроме того, автором были использованы исследования, посвященные характеристике религиозной ситуации в Японии, в частности работы Г. Бирона, Х. Кисимото, Ж. Китагавы, Е. Б. Васильевой, И. Г. Винаминова.

Источниковая база нашего исследования включает в себя материалы личного происхождения, в частности дневники и письма св. Николая Японского, а также воспоминания свт. Андроника (Никольского) и о. Сергия (Тихомирова). Важными для исследования являются также материалы, опубликованные на страницах периодических изданий (в частности, Иркутских и Владимирских Епархиальных ведомостей) относительно характеристики религиозной и политической ситуации в Японии и деятельности Русской Духовной миссии в эпоху Мэйдзи. Имеющаяся источниковая база позволяет обстоятельно изучить рассматриваемую проблему.

Научная новизна работы заключается в попытке всестороннего изучения религиозной ситуации в Японии в эпоху Мэйдзи сквозь призму православного мировосприятия.

По результатам исследования можно сделать вывод, что святитель Николай Японский рассматривает религиозную ситуацию в Стране восходящего солнца как сбалансированную систему религиозно-философских течений. При этом он делает акцент на том, что политеистический характер традиционных верований переживает кризисную ситуацию в условиях быстрой эволюции общества и государства в результате реформ императора Муцухито. Тем самым, по мнению свт. Николая, формируется благодатная почва для усвоения христианского учения. Благодаря своей веротерпимости, хорошему знанию языка, истории и культуры Японии, прогрессивным методам ведения миссионерской деятельности свт. Николай обрел большой авторитет в японском обществе, нашел друзей из числа и буддистских бонз, и англиканских священников. Именно поэтому святитель Николай Японский справедливо именуется величайшим миссионером, который когда-либо был в Японии.

Организация административного управления германской арендованной территории Циндао в Китае (1897-1914 гг.)

Деркач Ирина

*Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
frau.derkach248@gmail.com*

В конце XIX в. в колониальных планах Германии, активно включившейся в борьбу за «место под солнцем», важное место занял Китай. Еще в 1869-1870 гг. Ф. Рихтгофен, географ и путешественник, указывал на большую выгоду, которую принесло бы приобретение опорного пункта в Поднебесной. Однако практическое воплощение этой идеи стало возможным лишь благодаря немецкой оккупации 1897 г. порта Циндао и договору 1898 г., который передавал в аренду Германии порт с окрестностями на побережье бухты Цзяочжоу сроком на 99 лет. И хотя в результате Первой мировой войны Второй Рейх потерял эти территории, заслуживает внимания изучение специфики внутреннего устройства этих немецких владений, факт наличия которых еще больше усугублял положение Китая как «большого человека Азии» и стимулировал его раздел на «сферы влияния» западных держав.

Историография по данной проблематике в основном представлена работами общего характера по истории германо-китайских отношений. К ним можно отнести труды А. С. Ерусалимского, О. Е. Непомнина, Г. Хальгартена, Х. Хьери, А. В. Гостенкова, М. Лейтнера. Некоторые аспекты административного обустройства Циндао освещены в работах И. С. Исакова, К. Каниса, К. Мюльхана.

В качестве источников были использованы воспоминания иностранных дипломатов, находившихся в Китае, и дипломатическая переписка. Особую ценность представляют воспоминания немецкого посланника в Пекине Макса фон Брандта, а также документы, посвященные устройству немецких колоний, опубликованные в сборнике А. Кюлла.

Научная новизна работы заключается в попытке включения в глобальную историю сведений об административном устройстве арендованной территории Циндао.

Поскольку данная проблематика не нашла должного освещения в исторической литературе, представляется важным изучение повседневной жизни Циндао в период немецкого господства.

В ходе исследовательской работы были сделаны следующие выводы. Город и порт Циндао стал административным центром арендованной территории Кяочао и всех германских концессий на территории Шаньдуна. Все немецкие подданные, независимо от их места проживания в Китае, были обязаны зарегистрироваться в администрации Циндао. В отличие от других колоний и сфер влияния, которые подчинялись Имперскому управлению колоний, порт передали Морскому управлению, что подчеркивало особый статус этого владения. Возглавлял немецкую администрацию военный губернатор, который совмещал функции коменданта крепости и морской базы. На этой территории китайское правительство предоставляло верховные права представителям Германии. Важно отметить, что немецкие чиновники получали основательную профессиональную подготовку. На арендованных землях с целью обеспечения порядка и безопасности был введен комендантский час, публикация любых заявлений и объявлений требовала санкции комиссара, для массовых собраний (вплоть до свадебных шествий и похоронных процессий) также было необходимо специальное разрешение. Правовая система так и не была окончательно определена, что привело к дифференциации компетентностей: административная и уголовная сферы организовывались по немецкому образцу, гражданское право – по китайскому. К слову, в полномочия командования флота входила уголовная юрисдикция над коренным населением.

Немцы открыли современный госпиталь, библиотеку, колледж и нескольких технических школ, что наряду с общим благоустройством города качественно выделяло Циндао по сравнению с аналогичными «форпостами» других европейских стран.

Временное правительство Кореи в национально-освободительном движении **Марченко Вероника**

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
vnrkmrcnk@gmail.com

Колониальный период в истории Кореи стал не только трагическим временем японской оккупации, но и эпохой формирования современных национальных идей и ценностей. Политические, социальные, культурные устои традиционного общества страны под влиянием иностранных захватчиков претерпели такие изменения, сущность которых во многом все еще не изучена. В истории корейского сопротивления японскому колониальному режиму малоизученным осталось Временное правительство в изгнании, которое во многом повлияло на восстановление духа корейской нации, и развитие национального возрождения.

Историография по истории Временного правительства Кореи достаточно скудна и нуждается в дополнении во многих аспектах, несмотря на то, что в целом исследователи не обходили его вниманием. В этой связи стоит выделить статьи А. И. Петрова о первомартовском движении и его влиянии на дальнейшую национально-освободительную борьбу корейской интеллигенции, И. А. Толстокулакова, который изучает политику и идеологию Временного правительства, и ряд других исследований. Среди англоязычных работ следует отметить статью профессора Кима Ханкё «Корейское движение за независимость в Соединенных Штатах», где автор рассматривает деятельность Ли Сынмана и ряда других членов Временного правительства, а также работу Пака Джинь «В поисках Демократии: Временное правительство Кореи».

Источниковая база состоит из нескольких основных сегментов – это мемуары и воспоминания, периодическая печать; менее объемный блок представляют источники официального характера. Интерес представляют воспоминания Чан Чжэна – руководителя корейской протестантской церкви и одного из лидеров Первомартовского движения в Сеуле, текст Декларации независимости 1919 г., отчеты американского

посла в Шанхае К. Е. Гаусса. Важным для исследования источником стали донесения генерального консула России в Сеуле Я. Я. Лютша с марта 1919 по март 1921 гг., опубликованные Б. Д. Пак и Пак Тхэгином.

Временное правительство в изгнании с 1919 по 1948 гг. боролось за освобождение Кореи от японского господства. Направления деятельности организации долгие годы оставались неизменными – координирование деятельности повстанческих отрядов, поддержка национально-освободительного движения внутри Кореи, и регулярные попытки правого крыла кабинета министров вести дипломатическую деятельность, чтобы добиться признания западных держав. За период своего существования Временному правительству Кореи удавалось активизировать вооруженное антияпонское сопротивление и на некоторое время добиться единства многочисленных партизанских отрядов, сражавшихся против японцев. Так, в октябре 1920 г. корейские отряды разгромили японских солдат около селения Чхонсанни, в том же году победу одержал повстанческий отряд Хон Бомдо у селения Пондон. С именами лидеров Временного правительства связано крупнейшее в истории колониального периода восстание Первого марта 1919 г. Все это происходило несмотря на отсутствие материального обеспечения и внутривнутриполитическую конфронтацию между демократической и коммунистической фракциями в рядах Временного правительства. Кроме того, другие страны признавать легитимность Шанхайского временного правительства и его право на реальную власть не хотели. Временное правительство не добились ни популярности, ни должного влияния, поэтому не было признано и после освобождения Кореи. У СССР и США были свои планы насчет послевоенного обустройства Кореи, и в них не было места Временному правительству в изгнании. Но так или иначе, оно стало первым демократическим республиканским правительством страны, принявшим собственную Конституцию. Именно в работе Временного правительства впервые себя проявили Ли Сынман и многие другие политические деятели, которым и предстояло сыграть ключевую роль в дальнейшем развитии Республики Кореи.

**«Территориальная экспансия» иностранных поселений в Китае
во вт. пол. XIX – нач. XX вв.**

Махонин Александр

*Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
aamahonin96@gmail.com*

Дискуссия о характере, целях и практическом воплощении колониальной политики зачастую демонстрирует, во многом, лишь политические взгляды участников обсуждения. Очевидно, что подменяя научную методологию идеологическим подходом, объективное представление о колониализме в конкретных странах оказывается на периферии исследовательского поиска. В частности, в отношении Китая периода «неравноправных договоров» существует едва ли не устоявшийся консенсус, возлагающий всю ответственность за действительно зависимый статус Поднебесной сугубо на правительства западных держав, при этом не разграничивая широкий спектр империалистических и колониальных практик и их реализации на местах. Так, в этом контексте актуальным является выявление степени автономности иностранных резидентов в открытых портах и в целом, преломления воли метрополий в колониальных объектах на примере «территориальной экспансии» экстерриториальных анклавов.

Этот вопрос еще не был поставлен в современной исторической науке как самостоятельный предмет исследования, ввиду чего в данной работе была поставлена задача доказать или опровергнуть тезис о том, что территориальное расширение экстерриториальных поселений в Китае было органичным продолжением колониальной политики неформальными методами. Актуальность же исследования состоит в попытке

на основании результатов анализа данных о политике расширения («extensions») концессий и селтльментов подвергнуть некоторой ревизии представление о политике колониальных держав в период «столетия унижений» как совокупности мер по абсолютной нейтрализации китайского суверенитета.

Историография истории и быта селтльментов и концессий в Китае в западной литературе на данный момент опирается на определенную традицию урбанистических, правоведческих и сугубо исторических исследований иностранных анклавов полуколониального Китая. В данном контексте следует упомянуть таких ее представителей как И. Джексон, Р. Биккерса, Р. Нилда, С. Чена, Ф. Вейкмана, Юай Рена, С. Мансора, Я. Динга и др. В свою очередь, источники представлены полубиографическим трудом «белого» эмигранта, де-факто историографа Шанхайского международного селтльмента (ШМС) А. Котенева, воспоминаниями Х. Морзе, Дж. Балларда, дипломатическими документами, а также «конституциями» поселений – Bye-Laws. Помимо общенаучных методов, за основу был взят подход Дж. Галлахера и Р. Робинсона, а именно их концепция «Official mind» («Казенного разума, сознания») объединявшего общими империалистическими целями как дипломатическое руководство, так и чиновников с бизнесменами на местах.

В ходе исследования была проанализирована территориальная экспансия иностранных анклавов в Китае и то, как она коррелировала с внешней политикой метрополий. За отправную точку был взят период с Тяньцзиньского соглашения 1860 г. и Чифуской конвенции 1876 г., когда были четко очерчены «официальные» границы селтльментов. Периоды же их становления и непосредственного использования в качестве инструмента «полноценного» колониализма не рассматривались.

В ходе исследования были получены такие результаты. Так, экспансию этих анклавов можно разделить на инфраструктурную и территориальную, причем последняя делится на официально согласованную с китайцами и «мини-колониальную». Была выявлена определенная корреляция между политикой метрополий и действиями селтльментов на местах, однако превалировал вариант автономного расширения. На основе же источников личного происхождения и дипломатических документов обнажился скрытый от современников антагонизм между позицией метрополий относительно «несогласованных» расширений и оценками этих мер резидентами на местах.

Реформирование системы образования Руанды (1996-2008 гг.)

Мельникова Анастасия

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

A21119613@gmail.com

Ключевым аспектом модернизации африканских государств в конце прошлого – в начале нынешнего столетия является система образования. Благодаря ее реформированию можно было усилить положительный эффект прогрессивных изменений бывших колоний. Идейным основоположником проведения реформ в Руанде был П. Кагаме, он, как вице-президент, а с 2000 г. президент Руанды, выдвинул на рассмотрение правительством проведение реформ в образовательной сфере в стране.

Для понимания сути и значения реформ в Руанде весьма важно проанализировать изменение в политике государства с 1996 по 2008 гг. В этот период реализуются реформы в системе образования страны, на замену платному образованию пришло бесплатное, и основной курс состоял в повышении грамотности населения. Научный интерес к данной проблеме связан прежде всего с ее слабой изученностью в историографии, которая ограничена работами публицистического характера таких авторов как Ж. Праниер, С. Кинзера и Б. Л. Самуэльсон. Все они в известной мере затрагивают проблематику образования в Руанде.

Источниковая база исследования представлена материалами прессы, прежде всего «BBC News», а также публикациями Д. Брука, С. Бутера и Д. Брикс. Важными для нашего исследования являются источники официального характера, в частности,

отчеты ООН по развитию человечества, которые дают данные о динамике уровня грамотности населения в стране. Большой интерес представляют статистические данные ЮНИСЕФ, а также, документы сектора образовательных стратегических планов Руанды.

После трагических событий в истории Руанды, связанных с геноцидом в этом государстве 1994 г., уровень грамотности в этой стране был крайне низким. Если в 1995 г. уровень грамотности населения составлял 52 %, то уже к 2008 г. он вырос к 78 %. Основные усилия государства в этот период были направлены на увеличение количества учащихся и улучшение качества образования. В 1996 г. было введено 6-летнее начальное, 3-летнее младшее среднее и 3-летнее старшее среднее образование. Языком обучения в младших классах средней школы становится киньяруанда, который сменялся на французский и английский в старших классах средней школы. В период с 1996 по 2001 гг. общие государственные расходы на образование выросли с 3,2 % до 5,5 %. Однако большая часть этих средств была направлена на среднее и высшее образование за счет недофинансирования начального образования.

В 2006 г. в четвертом Стратегическом плане сектора образования на 2006-2010 гг. было введено бесплатное 9-летнее базовое образование, включающее начальную и младшую среднюю школу. Однако при этом требовании к зачислению выросли. Кроме того, расходы, связанные со школой, для многих семей в этот период оставались серьезным барьером.

Число руандийцев, принятых в школы за период с 2001 по 2008 гг. значительно выросло, однако количество учебных заведений и технической базы практически не изменилось. Среднегодовой темп роста численности учащихся с 1998 по 2009 гг. составил 5,4 % и достиг отметки почти 2,2 млн учеников в 2008 г. После этого рост количества учащихся замедлился. Увеличение количества учащихся не подкреплялось наличием квалифицированных педагогов, базовой учебной литературой и количеством учебных заведений. Обеспеченность педагогическим составом начальной школы в 2008 г. составляла 99 %, в то время как средней и старшей школе лишь 36 %.

Таким образом, сформировавшаяся в 1996 по 2008 гг. система образования в Руанде была не способна к обеспечению стопроцентной грамотности населения. Государство сыграло значительную роль в формировании стабильной образовательной системы, однако полностью решить проблемы, связанные со школой, не удалось. Среди основных проблем оставалась низкая подготовка учителей средней и высшей школы, недостаточная техническая оснащенность классов, слишком маленькое количество учебной литературы и отсутствие помещений для школ.

***Система административного управления во французском Индокитае
в кон. XIX – нач. XX вв.***

Скрыпник Мирослава

*Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
miroslawa397@gmail.com*

В конце XIX в. Франция начала активно расширять свои колониальные владения в Азии. Одним из ключевых направлений французской колониальной политики было создание системы административного управления на захваченных территориях.

На специфику административного управления французского Индокитаа влияли как некоторые общеизвестные тенденции, так и события, которые в историографии не получили должного внимания. Например, создание центральной службы идентификации при иммиграционной службе, контроль над населением через повышение эффективности полиции, запуск масштабных строительных работ, в частности железнодорожной инфраструктуры. Важным фактором, влияющим на управление колониями, были напряженные отношения между французскими

властями и китайскими организациями в Индокитае. В своем исследовании мы пытались определить роль этих малоизвестных (в первую очередь для отечественной историографии) факторов в формировании особой системы административного управления.

Отечественная историография по данной проблеме немногочисленна и лишь косвенно и фрагментарно освещает тему исследования. В основном она состоит из работ общего характера, посвященных французскому колониализму (в этой связи следует упомянуть работы советских историков П. П. Черкасова и Ю. П. Дементьева). В зарубежной историографии, тема фрагментарно освещена в работе вьетнамского историка Нгуена Конг Биня и французских исследователей И. Абу и Э. Гойоссо, которые в своих работах касаются отдельных проблем системы административного управления Индокитая.

Источниковедческую базу работы составили дипломатические документы: оцифрованные документы из Национального архива Франции (письма и телеграммы, указы службы иммиграции и идентификации), Министерства иностранных дел Франции (договоренности с местной властью) и договоры о протекторатах.

Единая французская колониальная администрация была учреждена в 1887 г. после объединения Аннама, Тонкина, Кохинхина и Камбоджи в Индокитайский союз. В 1893 г. к владениям в Индокитае был присоединен Лаос. Во главе Индокитайского союза был поставлен генерал-губернатор. Использовалась система прямого управления – через штат чиновников из метрополии, которые назначались министерством колоний (создано в 1894 г.). Был организован Высший Совет Индокитая, члены которого назначались генерал-губернатором; среди них были как французы, так и местные представители. Но не все районы, вошедшие в Союз, имели одинаковый статус. Например, Кохинхина, завоеванная раньше других территорий, считалась колонией, а другие районы – протекторатами. Для протектората было характерным управление с опорой на местную власть. Влияние генерал-губернатора неодинаково распространялось на разные территории. Существовало множество органов, через которые осуществлялся контроль над населением. Особенно это затронуло иммигрантов с Китая, которых облагали налогом. Для отслеживания их передвижений и деятельности была создана служба идентификации в Сайгоне. Было важно контролировать китайских мигрантов, так как часто именно они были инициаторами акций против французской администрации. Одновременно с этим проходили процессы идентификации коренных жителей. Были ужесточены меры наказания за уклонение от прохождения регистрации. Продолжалась модернизация административных служб.

Таким образом, изучая систему административного управления на подчиненных Франции территориях в Индокитае, можно сделать вывод, что механизм французской колониальной администрации был намного сложнее, чем обычно представляется в историографии.

РОЗДІЛ ХІ

**НОВІТНЯ ІСТОРІЯ
КРАЇН ЄВРОПИ ТА АМЕРИКИ**

**Европейський міграційний кризис 2015-2018 гг. на прикладі Болгарії:
результати і перспективи****Белоусов Юрій***Харьковский національний університет імені В. Н. Каразіна**yuriibelousov94@gmail.com*

Міграційний кризис, почавшись весною 2015 г., став серйозним зовнішнім викликом для Європейського союзу. В відповідності з Дублінським регламентом № 604/2013 («Дублін III»), питанням про надання міжнародної захисту громадянину третьої країни або людині без громадянства займається то держава, чю кордон перетнув заявитель (т. н. «країна першого в'їзду»).

Актуальність розглядаємої теми заключається в тому, що міграційний кризис продемонстрував неефективність існуючої в період 2013-2018 гг. стратегії ЄС по роботі з беженцями, а також необхідність її допрацювання з метою рівномірного розподілу відповідальності між країнами Євросоюзу.

Новизна дослідження складається в вивченні впливу міграційного кризиса на бідніше державо ЄС, котра стала «країною першого в'їзду» на юго-східному фланзі.

Республіка Болгарія (РБ) в силу географічного розташування стала «воротами в ЄС» на т. н. східно-середземноморському маршруті, по котрому слідували вихідці з Сирії, Ірака, і Афганістана. При цьому основна маса беженців воспринимала РБ як транзитний пункт. Вони прагнули обрести новий дім в тих країнах ЄС, де рівень життя був в рази вище і вже функціонували етнічні анклави вихідців з афро-азіатського регіону (Швеція, Німеччина, Франція).

Історіографія представлена статтями двох груп дослідників. Роботи першої групи присвячені міграційній політиці ЄС в загальному контексті міжнародних відносин (І. Прохоренко, О. Трофімова, В. Трохова, А. Бардин, В. Пантин). Во другій групі проблема з беженцями позиціонується авторами як фактор розриву між країнами Євросоюзу (Е. Бубнова, А. Іванова, Н. Нанчева, Ф. Трупи). Ділаючи висновки по історіографії, необхідно відзначити, що проблеми, пов'язані з перебуванням беженців на території Болгарії, вивчалися тільки Н. Нанчевою. При цьому верхня хронологічна межа її статті позначена 2015 г., т. е. розглядається тільки початковий етап міграційного кризиса.

Істочникова база представлена статистичними даними Евростата, де в числових показателях зафіксовано кількість просителів убежища на території РБ щомісячно, розділених по статтю і віковим групам, даними Управління Верховного комісара ООН по ділам беженців (УВКБ ООН) і Державного агентства по ділам беженців в Болгарії, а також матеріалами болгарської і західноєвропейської преси. В документах описані умови проживання беженців і складності во взаємодіях з місцевим населенням.

Основні принципи болгарської міграційної політики викладені в «Національній стратегії в області міграції, убежища і інтеграції 2015-2020 гг.», прийнятій в червні 2015 г. Згідно даному документу, держава зобов'язується надавати беженцям і емігрантам житло, сприяти їх інтеграції в болгарське суспільство і використовувати нові демографічні ресурси для підвищення економічного потенціалу держави. Средства для роботи з беженцями повинні надаватися Міністерством праці і соціальної політики РБ і фінансовими інструментами ЄС (в першу чергу – структурним фондом «Убежище, міграція, інтеграція»), а також міжнародними донорськими організаціями. Через Державне агентство по ділам беженців (ГАБ) в Болгарії передбачалося здійснення контролю за отриманими фінансами і за виконанням проектів на місцях. В період гострої фази кризиса, згідно звіту ГАБ, в 2015 г. Міністерством праці було виділено 2 714 074 євро. Одночасно з цим фонд «Убежище, міграція, інтеграція» за 2015-2016 гг. виділив 2 257 000 євро. По даним УВКБ ООН, на території Болгарії було організовано шість Центрів тимчасового

содержания: в г. Харманли Хасковской области, в с. Баян Бургаской области и в г. София в кварталах Овча купел, Враждебна и Военна рампа. Прибывших в страну беженцев первоначально размещали в сооруженных на скорую руку палаточных городках, а в дальнейшем переселяли в Центры временного содержания. Но так как в скором времени эти центры оказались переполнены, новоприбывших беженцев расселяли в пустующих казармах на территории заброшенных воинских частей.

Несмотря на солидные средства, номинально выделявшиеся на нужды беженцев, условия их проживания были зачастую крайне тяжелыми. В отчетах международных правозащитных организаций «Amnesty International», «Pro Asyl» и «Human Rights Watch» сообщалось, что условия жизни беженцев в Болгарии не соответствуют международным стандартам. Многие обитатели Центров часто были вынуждены спать на голом полу из-за нехватки кроватей и спальных мешков, испытывали недостаток в пище и чистой питьевой воде, терпели жестокое обращение со стороны сотрудников администрации. Были отмечены частые случаи нападения представителей националистически настроенного местного населения на лагеря беженцев. Кроме того, в отличие от западноевропейских стран, в Болгарии так и не были созданы программы интеграции беженцев и эмигрантов в общество.

В сентябре 2015 г. Болгария наряду с большинством партнеров по ЕС приняла систему квот на прием беженцев. Тех, кто уже находился в РБ, предполагалось распределить между странами ЕС в соответствии с ВВП и количеством населения, а для Болгарии была назначена квота в 1302 человека. Тогда же через парламент был проведен указ о закрытии границ для беженцев, не имевших при себе документов. Получившие статус беженца в Болгарии могли либо уехать в более богатые страны Евросоюза, либо остаться и попробовать получить ВНЖ. Большинство выбрало первый вариант. Тем немногим, кто пожелал остаться и в достаточной степени знал английский язык, были предложены вакансии переводчиков и консультантов при болгарском отделении Красного креста.

Начиная с октября 2015 г. поток беженцев через Болгарию стал постепенно сокращаться. Если в 2015 г. по данным Евростата в страну въехало 20 165 просителей убежища, а в течение 2016 г. – 19 000, то уже в 2017 г. было насчитано 3 470 человек, а в 2018 г. – 2 185. На саммите ЕС 28-29 июня 2018 г. был принят новый план действий относительно беженцев, дополняющий «Дублин III». Для Болгарии наиболее актуальными в этом документе были пункты об отмене правила «страны первого въезда» и создании т. н. «платформ региональной разгрузки» – лагерей беженцев вне Европы (на территории Турции и Ливии), откуда беженцы будут распределяться по странам ЕС, которые согласятся принять их на добровольной основе. По состоянию на конец 2018 г. процент беженцев в целом достиг докризисного значения.

Делая выводы, необходимо отметить, что в ходе миграционного кризиса Болгария достаточно плохо справлялась с обязанностями «страны первого въезда». Миграционный кризис был преодолен благодаря грамотной внутренней и внешней политике, проводимой руководством ЕС. Результатом этого стало принятие новой компромиссной системы распределения беженцев, а также взаимовыгодные договоренности с правительствами Турции и Ливии, в немалой степени способствующие пресечению нелегальной миграции.

Негласное соперничество Британии и Германии в сфере информатики накануне и во время Второй мировой войны: интеллектуальное наследие

***К. Цузе и А. Тьюринга
Ващенко Юрий***

*Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
vashenko007@gmail.com*

Начало современной информатики определить крайне сложно: мнения специалистов по этому вопросу часто расходятся. К тому же история электронно-вычислительной техники невероятно многогранна и включает в себя компоненты

для сборки техники, программное обеспечение этих компонентов и многое другое. При этом подавляющая часть исследователей сходится во мнении, что важнейшим этапом становления современной информатики является период 1930-1940-х гг. Данный этап рассмотрен в книгах Т. Бизенца «Мир математики. От абака к цифровой революции. Алгоритмы и вычисления», а также в работах В. Курочкина, П. Брирли, М. Ротену, Р. Заксу. По мнению указанных авторов, важнейшую роль в развитии информатики сыграли немецкий инженер К. Цузе и британский математик А. Тьюринг. Их разработки применялись в военной отрасли накануне и во время Второй мировой войны, что стало проявлением негласного соперничества двух стран в научной и технологической сфере. В своем исследовании мы использовали метод сопоставления, который позволяет рассмотреть вклад двух ученых в становление информатики и создание компьютера в сравнительной ретроспективе. Это позволило выявить новаторские решения каждого из них.

Во время обучения в Берлинском Техническом Университете К. Цузе изучал строительство зданий и дорог. Он столкнулся с серьезной проблемой, требующей решения крайне сложных систем линейных уравнений, которые было очень трудно просчитать с помощью логарифмической линейки и механического калькулятора того времени. Цузе пришла в голову идея создать автоматический калькулятор, чтобы упростить вычисления и избавить множество людей от оков трудных и длительных вычислений. В 1934 г. К. Цузе придумал модель автоматического калькулятора, которая состояла из устройства управления, вычислительного устройства и памяти, и полностью совпадала с архитектурой современных компьютеров. В те годы К. Цузе пришел к выводу, что будущие вычислители будут основаны на следующих принципах: 1 – двоичная система исчисления; 2 – полностью автоматизированный процесс работы; 3 – программное управление процессом вычислений; 4 – использование памяти большой емкости.

Благодаря созданию машины Z3 Цузе, сам того не зная, в 1941 г. стал создателем первого действительно работающего программируемого компьютера. На этом его усердная работа не закончилась. Уже в 1945 г. его следующая ЭВМ Z4 работала под управлением первого в мире высокоуровневого языка программирования, названный им Планкалкюль (нем. *Plankalkül* – исчисление планов). Во время Второй мировой войны машины Цузе работали на военную промышленность нацистской Германии. Они применялись для управляемых ракет и для расчётов параметров стреловидных крыльев самолёта. Именно поэтому многие исследователи отказывались признавать первенство немецкого изобретателя.

Заслуги А. Тьюринга также не были оценены должным образом при его жизни, ведь большинство его научных разработок имели теоретический характер и не нашли свое применение при жизни ученого. В 1935-1936 гг. ему удалось создать теорию «логических вычисляющих машин»; Тьюринг проводил исследования в области искусственного интеллекта и изложил свои мысли в книге «Вычислительные машины и разум». Пожалуй, одним из величайших его творений является математическое понятие абстрактного эквивалента алгоритма или вычислимой функции, получившей затем название «машина Тьюринга», которая является связующим звеном между процессором, памятью и программным обеспечением компьютера. Во время Второй мировой войны ученый работал в проекте «Ультра» над созданием дешифратора для взлома немецкой шифровальной машины «ENIGMA». Именно теоретическая часть Тьюринга и была решающей в этом деле. Она сокращала все возможные комбинации и после позволила сделать расшифровку крайне простой. Тем не менее, работа над дешифратором, по нашему мнению, несколько затормозила его теоретические разработки в сфере информатики.

Исходя из имеющихся информации Цузе и Тьюринга в полной мере можно считать ключевыми фигурами в становлении информатики, старания и успехи которых не вызывают сомнений. Первая в мире электронно-механическая машина Цузе, вычислительные возможности которой опережали любой другой современный ей ЭВМ, а также теоретические разработки Тьюринга, без которых нельзя представить современную информатику – все это крайне важное интеллектуальное наследие, которое, к сожалению, не всегда применялось в мирных целях.

Євроінтеграційна перспектива аграрного сектору економіки Болгарії

Георгієва Марія

Національний транспортний університет

georgievamasha@ukr.net

Трансформація та адаптація аграрного сектору економіки України в євроінтеграційних умовах спонукає дослідити економічний та політичний досвід європейської країни, схожої за історією, культурою, традиціями та господарством – Болгарії. Болгарія пройшла складний процес інтегрування в економічний простір Європейського Союзу та на сьогодні демонструє сталий економічний розвиток, вирішення проблем зайнятості на селі, соціальних та майнових проблем, зростання економічного потенціалу болгарського села та запровадження інновацій в сільськогосподарське товаровиробництво, нових технологій та форм господарювання. Саме болгарський досвід економічної та соціально-політичної адаптації, норм та стандартів європейського аграрного ринку викликає потребу у ґрунтовному аналізі та використанні напрацювань Болгарії у вітчизняному аграрному секторі економіки, враховуючи євроінтеграційні процеси сьогодні.

Аналіз наукових праць та публікацій з обраної тематики актуалізує її та підтверджує новизну дослідження. Основні напрями розвитку аграрного сектору економіки Болгарії новітнього періоду відображені в роботах болгарських вчених Грозданова, Марчева і т. д.

Разом з тим, згадані наукові праці носять фрагментарний характер дослідження питання розвитку аграрного сектору економіки Болгарії в умовах євроінтеграції, хоча і містять досить великий масив наукового аналізу розвитку окремих галузей сільського господарства Болгарії. Питання розвитку, трансформації та адаптації аграрного сектору до умов європейського ринку не отримало ґрунтовного дослідження серед вітчизняних та зарубіжних, зокрема болгарських науковців.

Досліджуючи новітню історію Болгарії, слід особливу увагу звернути на трансформації в сільському господарстві, визначити пріоритетні напрями розвитку як технологій, так і організаційних форм з метою запозичення досвіду на шляху євроінтеграції українського сільськогосподарського виробництва.

Вступивши до ЄС, Болгарія приступила до глибинних реформ у зовнішньоекономічній сфері. Водночас проблемою залишався вступ до зони вільної торгівлі сільськогосподарською продукцією. Лібералізація торгівлі в цьому секторі стосувалася тільки деяких товарів і не могла впливати на загальний стан болгарського сільського господарства, тим більше сільського господарства Європейського Союзу. Поступово відбувалися позитивні зміни у товарній структурі сільськогосподарського експорту, які полягали у зростанні частки продуктів харчової промисловості при одночасному зниженні частки неперероблених сільгосппродуктів.

Аграрна політика Болгарії після вступу до Європейського Союзу базувалася на чотирьох ключових пріоритетах:

- конкурентоспроможність секторів аграрної сфери економіки (АПК і лісового господарства) з необхідністю його реформування та модернізації, впровадження інноваційності та якості у систему сільськогосподарського товаровиробництва;
- збереження навколишнього середовища, ведення господарства з екозберігаючими системами;
- розширення зайнятості в аграрному виробництві, покращення якості життя сільських працівників;
- вдосконалення системи управління аграрного сектору економіки.

Таким чином, вивчення питання адаптації сільськогосподарського товаровиробництва Болгарії до вимог європейського законодавства є необхідною умовою перспективних зрушень в аграрному секторі економіки України.

Лозунги «червоного травня»: відображення ідеологічних принципів чи вислів заради вислову?

Глухенька Софія

*Донецький національний університет імені Василя Стуса
sglukhenka10@gmail.com*

Актуальність дослідження визначає понад півстолітній інтерес до паризького протестного руху травня 1968 р. з боку дослідників і зі сторони сучасної французької молоді.

Різноманіття інтерпретацій цього явища в своїх роботах відобразили А. Мітчелл, М. Курлансі, Д. Сінгер. Щодо джерел доречно послуговуватись власне гаслами, фотодокументами, а також спогадами очевидців тих подій.

У своїй роботі ми використовували дискурс-аналіз, контент-аналіз та застосовували міждисциплінарний підхід, що дозволило нам всебічно дослідити лозунги «червоного травня».

Травень 1968 р. у Парижі ознаменувався подіями, які невдовзі французький історик М. де Серто визначить як «революцію слова». Вулиці Латинського кварталу заповнили не лише натовпи студентів, але і величезна кількість плакатів та графіті, гасла на яких, наряду з барикадами та іншими символами, і досі вважаються одним з найкращих прикладів естетизації протестного руху. Тому спроба аналізу лозунгів, як політичних та культурних висловів, що виражають основну ідею бунтівників, допоможе нам дати відповідь на питання: що це за ідея і чи існувала вона взагалі?

Першочерговий розбір гасел «червоного травня» вказує на їх лаконічність, зрозумілість, наявність слів-маркерів (свобода, революція і т. д.), що в свою чергу означає відповідність певному «канону» політичного вислову. Їхню загальну спрямованість можна визначити як протистояння владному авторитаризму, як на рівні держави, так і на рівні окремого університету або підприємства. Наприклад, «Важко підкорюватись керівникам, але ще гірше їх обирати», «Ти потрібен шефу, а він тобі – ні», «Ви застаріли, професора!». Крім того, проаналізований нами корпус лозунгів можна класифікувати за змістовним наповненням:

- 1) політичні: «Звільнення людини буде тотальним, або його взагалі не буде», «Не дамо політикам нас проковтнути брудною демагогією», «Людство стане щасливим в день, коли останній капіталіст буде підвішений на тельбухах останнього бюрократа», «Консерватизм – це синонім гниття і потворності»;
- 2) пацифістські: «Уяви собі: війна, а на неї ніхто не пішов»;
- 3) лозунги сексуальної революції: «Товариші! Кохатися можна і в Школі політичних наук, а не тільки на галявині»;
- 4) антикапіталістичні: «Твоє щастя купили. Вкради його!», «Золотий вік – це коли золото не панувало», «Сльози буржуа – божественний нектар»;
- 5) культурні: «Культура – це життя навпаки!», «Поезія на вулицях!», «Мистецтво мертво, не пожирайте його труп», «Біжи, товаришу, позаду тебе – старий світ!».

Незважаючи на те, що подібна класифікація демонструє нам широкую палітру суспільно-політичних явищ, що врешті-решт і призвели до революційного сплеску, варто відмітити, що далеко не всі лозунги можна вписати у вищезазначені рамки змістового наповнення. Частина лозунгів травня 1968 р. залишає буденність далеко позаду та в усіх смислах маніфестує неможливе: «Будь реалістом, вимагай неможливого», «У суспільстві, що відмінило всі авантюри, єдина авантюра – відмінити суспільство!».

На відміну від, наприклад, висловів часів більшовицької революції, в яких віддзеркалені ідеї руху, гасла учасників «червоного травня» не відтворюють єдиної ідеології, так як виступають проти неї. Студенти сприймають протест як театральне

дійство, поезію на вулицях і активно постулюють це. Важливим є не те, яку думку висловлювати, а сам факт цієї дії: «Мені є що сказати, проте я не знаю що саме». Саме ця фраза, як зазначає М. Курланскі, виражала бачення ситуації та відчуття більшості учасників бунту.

Отже, лозунги «червоного травня» допомагають виявити актуальні суспільно-політичні проблеми світу та Франції унікального 1968 р. Тим не менш, проаналізовані гасла скоріше ілюстрували концепцію «бунту заради бунту», виступали супроводжуваним актом революційного процесу, аніж відображали ідеологічні засади студентських протестів.

Радянська пропаганда про португальський чинник Громадянської війни в Іспанії

Дальокін Євген

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

dalekin29129@gmail.com

Однією з ключових складових холодної війни стало ідеологічне протистояння між двома таборами, інструментом якого була пропаганда із використанням образів ворогів та героїв. Для Радянського Союзу салазарівський режим був антагоністом – частиною фашистської Європи, що нещадно бореться проти комунізму і стоїть на заваді світовій соціалістичній революції. Наша робота присвячена дослідженню образу салазарівської влади, що формувалася в уявленні радянського суспільства під час Громадянської війни в Іспанії 1936-1939 рр.

На сьогоднішній день не існує наукової роботи, яка б бодай частково розкривала сприйняття радянським суспільством політики диктатора А. Салазара. Широко відомі лише праці, які дають загальне уявлення про політичні процеси на Піренеях у 1936-1939 рр. Серед них дослідження Х. Кея, С. Пейна, А. М. Хазанова, М. Р. Капланова, А. М. Белявського, Ж. Е. Сарайві тощо. Тому наукова актуальність даного дослідження має під собою очевидне підґрунтя. Основними джерелами нашого дослідження стали центральні газети СРСР – «Правда» та «Известия», а також інша радянська преса.

Для розкриття обраної теми ми поставили за мету проаналізувати роль Португалії в іспанській Громадянській війні з точки зору радянської пропаганди, та як остання вплинула на сприйняття режиму Салазара суспільством СРСР в контексті цих подій.

Опрацьовуючи матеріал газетних публікацій, ми застосовували метод контент-аналізу. Це дозволило встановити у якому контексті і наскільки часто образ салазарівської Португалії з'являвся у радянській пропаганді. Щоб встановити природу і особливості висвітлення впливу Португалії на події громадянської війни в Іспанії, нами застосовувався історико-генетичний метод.

Необхідно згадати, що в середині 1930-х рр. вектор зовнішньої політики Португалії зміщується від традиційного партнерства з Британією в бік нацистської Німеччини та фашистської Італії. Таке зближення перш за все проявилось саме під час війни в Іспанії. На початку конфлікту уряд Салазара заявив, що його країна не буде втручатися у війну. Незабаром створюється комісія Ліги Націй по невтручанню у справи Іспанії. До складу цієї комісії увійшли СРСР, Франція, Велика Британія, Німеччина, Італія та Португалія. Але, незважаючи на участь у цьому комітеті, як запевняло видання «Правды» у вересні 1936 р., «Португалія продовжувала бути коридором, через який іспанські повстанці отримують підтримку від Італії та Німеччини».

Підтримка франкістів Португалією, Італією та Німеччиною привертала увагу радянської преси. В серпні-вересні 1936 р. майже кожен день на шпальтах радянських газет з'являлися наступні заголовки: «В Португалії формуються загоны повстанців», «Допомога Німеччини та Португалії фашистським повстанцям», «Португалія допомагає іспанським повстанцям», «Допомога фашистів іспанським повстанцям» тощо. СРСР регулярно звинувачував салазарівську Португалію у підтримці Франко: «Португалія

стала транзитною базою, через яку Німеччина та Італія надає франкській армії зброю, паливо та боеприпаси, надавши власні порти та аеродроми, радіо та телефонний зв'язок повстанцям».

Громадянська війна в Іспанії стала тим каталізатором, завдяки якому про режим А. Салазара на сторінках радянської преси стали згадувати набагато частіше. Це вдалося з'ясувати за допомогою контент-аналізу, який був проведений на основі статей, опублікованих в газеті «Известия» в період з 1932 по 1939 рр., тобто з моменту призначення Салазара на посаду прем'єр-міністра Португалії й до завершення війни в Іспанії відповідно. Проаналізувавши ці статті, ми отримали наступні результати: якщо з липня 1932 по липень 1936 рр. різні аспекти політики Лісабону згадуються лише 67 разів, то в період з липня 1936 по квітень 1939 рр. цей показник збільшується до 170 разів, де значне місце посідає саме липень-грудень 1936 р. У цей час Португалія фігурує на шпальтах газети 86 разів.

Таким чином, громадянська війна в Іспанії стала першою подією, в контексті якої радянська пропаганда починає активно згадувати режим А. Салазара. В цей період португальська диктатура ставиться в один ряд з правлінням Гітлера та Муссоліні. Радянські журналісти створюють образ ворожого фашистського режиму на перевагу позитивному образу іспанських республіканців, яким активно допомагав СРСР. Зважаючи на те, що радянська преса в СРСР була повністю підконтрольна тоталітарній владі Комуністичної партії, радянське суспільство повністю підтримувало позицію правлячої партії у питанні війни в Іспанії та ролі Португалії в ній.

Друга світова війна у політиці пам'яті Сполучених Штатів Америки за часів президентства Б. Клінтона

Кулік Олександр

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
aleksandr.kulik.9762@gmail.com*

З часів Громадянської війни 1861-1865 рр. і до теперішнього часу Сполучені Штати Америки брали участь у безлічі збройних конфліктів, проте жодного разу бойові дії не проходили на території континентальної частини країни, що, безумовно, вплинуло на формування особливостей американської політики пам'яті. З огляду на ці події Друга світова війна не отримала настільки значущої важливості в конструюванні американського національного наративу, як, наприклад, у сучасній Росії, Україні та інших європейських державах, що колись знаходилися у вирі цього великого потрясіння. На офіційному рівні цій події не приділено окремого місця, що пояснюється досить просто: поваги заслуговують абсолютно всі ветерани, тому виділяти їх в окрему категорію в залежності від історичної події несправедливо. У зв'язку з цим в США існує дві основні дати, в яких сконцентровані різні форми національних комеморацій: День пам'яті, коли американці віддають данину військовослужбовцям, загиблим за країну (зародився після Громадянської війни і за традицією відзначається щороку в останній понеділок травня) і День ветеранів, коли Сполучені Штати вшановують нині живих ветеранів бойових дій і всіх, хто знаходиться на дійсній службі (пов'язаний із завершенням Першої світової війни і щорічно відзначається 11 листопада). Безумовно, що за таких обставин місце пам'яті про Другу світову війну в загальному арсеналі культурно-символічних практик Сполучених Штатів потребує уточнення. Більше того, слід також пам'ятати і про зовнішньополітичний бік проблеми: в умовах розширення Північноатлантичного альянсу (де США займають домінуючу позицію) та Європейського Союзу в 1990-х – на початку 2000-х рр., а також в контексті розвитку дипломатичних відносин Сполучених Штатів з пострадянською Росією у цей період, не можна залишити поза увагою позиції американських політичних еліт щодо інтерпретації пам'яті про війну, що властиві різним державам європейського континенту. Наше дослідження спрямоване на прояснення означеної проблеми.

Вивчаючи політику пам'яті Сполучених Штатів за часів президентства Б. Клінтона (1993-2001 рр.), автор використовував праці американських вчених С. Фалуді, Е. А. Каплана, Н. Дж. Смельцера і Р. Аткинсона, а також колективну роботу російських дослідників В. М. Сирова, О. В. Головашиної та А. О. Лінченко, статтю американського публіциста російського походження М. Бондаря. Крім цього, під час дослідження були опрацьовані монографії американських істориків Р. Н. Беллаха, С. Черрі та В. М. Епштейна, які не мають безпосереднього відношення до окресленого в нашому дослідженні періоду, проте містять визначення феномену так званої громадянської релігії – невід'ємної складової американської колективної ідентичності.

Вивчаючи вищезазначені питання, ми проаналізували широкий спектр джерел, серед яких особливо слід виділити групу офіційних документів: заяви, державні прокламації та публічні виступи президента Б. Клінтона і віце-президента А. Гора, а також передвиборчі програми Республіканської і Демократичної партій 2000 р. Не менш важливими для дослідника стали матеріали американської преси, репрезентовані зведеннями, звітами, репортажами, кореспонденцією та статтями ресурсів «CNN», «The Washington Post», «The New York Times», «Los Angeles Times», «UPI», «BBC News», «Chicago Sun-Times», «Honolulu Star-Bulletin», «Boston Herald», «The Philadelphia Inquirer» і «Post Daily», а також результати соціологічного опитування, що проводилося організацією «Pew Research Center» з метою визначення подій, які формують колективну пам'ять американців. Вагому цінність для нашого дослідження також мають аудіовізуальні джерела. Вони представлені телевізійними архівними відеозаписами американського телеканалу «C-SPAN» з церемоній Дня пам'яті 1995 р. на Арлінгтонському національному кладовищі і медіа ресурсу «AP Archive» з урочистих заходів на Гаваях з нагоди 50-ї річниці завершення Другої світової війни.

Методологія дослідження ґрунтується на напрацюваннях відомих західних вчених М. Хальбвакса, П. Нора, Ю. Хабермаса, Дж. Рюзена та Дж. Оліка. Методична база представлена компаративним, системним, ретроспективним і синхронним методами, завдяки яким вдалося найбільш об'єктивно оцінити розглянуті проблеми.

Наукова новизна полягає в тому, що автором були проаналізовані джерела, які раніше не отримали достатньої уваги в історіографії. Це допомогло уточнити деякі моменти, пов'язані з різними аспектами американської політики пам'яті у 1990-х – на початку 2000-х рр.

У діяльності адміністрації Клінтона в галузі історичної політики Друга світова війна часто займала місце разом з іншими, за твердженням владних еліт настільки ж значущими в контексті поширення американських цінностей подіями. Однак, якщо говорити про зовнішній бік питання, то, звичайно ж, тут важливу роль зіграв візит Б. Клінтона у 1995 р. на святкування Дня Перемоги в Москві, що позитивно позначилося на розвитку російсько-американських відносин. З іншого погляду, цього було явно недостатньо для того, щоб вивести Росію на орбіту західної демократії, і подальші протиріччя навколо подій в Югославії це продемонстрували.

Можна також дійти висновку, що діяльність державних структур і комерційних організацій у формуванні та реалізації культурно-символічних практик пам'яті про Другу світову війну у 1993-2001 рр. в цілому (хоч і не завжди) отримувала активну суспільну зацікавленість, особливо якщо говорити про нові продукти та явища у масовій культурі (наприклад, про всесвітньо відомий голлівудський фільм «Врятувати рядового Райана», що вийшов на екрани 1998 р.). При цьому варто розуміти, що декламована елітами система цінностей, яка формувалася шляхом сумбурного залучення різних історичних подій до структури національного американського нарративу, неоднозначно позначалася на свідомості обивателів: за даними соціологічного дослідження, проведеного неурядовою організацією «Pew Research Center» 1999 р., три чверті респондентів змогли правильно визначити історичну послідовність Другої світової і Кореїської воєн, «Уотергейту» та скандалу «Іран-контрас», проте суспільство в цілому спланетичене послідовністю створення НАТО й побудовою Берлінської стіни, – всього 24 % опитаних від 18 до 65 років впоралися з цим завданням.

Феномен остальгії в сучасній Німеччині**Полинчук Віктор***Донецький національний університет імені Василя Стуса
phenix77310@gmail.com*

Падіння Берлінської стіни та об'єднання Німеччини стало вкрай важливим фактом-свідомством смерті соцтабору та невідворотності демократичних процесів в країнах Центральної Європи. Втім, майже півстоліття німці жили в двох ворогуючих світах – капіталістичному та соціалістичному. Однак, після падіння Берлінської стіни частина німців перестала бути громадянами НДР, а стала громадянами ФРН, як це було з українцями за часів СРСР, а потім – незалежності, коли «жила была страна, а оказалась – Родина», що і актуалізує тему нашого дослідження.

В сучасній Німеччині існує запит на пам'ятування речей, вироблених в НДР, історій, пов'язаних із повсякденним життям НДР, фільмів, вироблених в НДР; навіть їжа, що вживали східні німці періоду НДР, для сучасних німців стає все популярнішою. Це явище має назву «остальгія».

Запропонована тема вивчається німецькими істориками та соціологами, зокрема К. Шлегелем, Ш. Весселем, С. Вальдес, Г. Жарретом, М. Гібас. Всі вони розглядають концепт остальгії з точки зору людини соцтабору. Одночасно з цим вони пропонують досліджувати ринок «остальгійних речей» в контексті кіплінгівського колонізаторства, тобто розглядати минуле як атракцію.

Методологічною базою дослідження є дискурсивний аналіз. Також наша робота ґрунтується на порівняльному методі і міждисциплінарному підході.

Неологізм «остальгія» виник завдяки діяльності двох дрезденських акторів Т. Паульса та У. Штаймле, які так назвали своє телевізійне шоу в 1992 р., останній випуск якого відбувся 7 жовтня 1996 р. – в день святкування республіки. Найпопулярнішим в публічному дискурсі визначення остальгії використовується як туга за життям періоду НДР. Вважається, що феномен остальгії активізується з 2000-х рр. Це пов'язано з появою інтернет-ресурсу ossiversand.de, на якому продавалися товари, вироблені в НДР – від одягу до продуктів.

Після об'єднання НДР та ФРН в суспільстві відбувався конфлікт в рамках однієї держави, що активно відображувався в культурі, мові та практиках поведінки. Саме тому виникає ринок пропозицій товарів періоду НДР, за допомогою яких «осси» відтворювали власні спогади. Це був для них елемент ескапізму – відходу від жорсткої реальності у світ спогадів, ностальгії та почуттів, які асоціюються з їхньою молодістю, веселощами, стражданнями, вірою та коханням.

Безпосередньо в рекламних текстах використовувались стереотипи, вироблені східними німцями по відношенню до західних. Можна зустріти такі порівняння: ці «інші» німці були штучними, фальшивими, повною протилежністю «природної свіжості» та «помірної солодкості». Звертаючись до цільової аудиторії «оссів», реклама намагається апелювати до нинішніх відчуттів втрати та відторгнутості, використовуючи такі лозунги як: «Східне – значить, чудове»; «Наша прекрасна Батьківщина – НДР. Спробуй гарне знову!»; «Не все було поганим»; «Прекрасний старий Rondo! Східним німцям це по серцю!». Така ж тенденція стосується ресторанів і готелів.

Пройжджаючи містами Східної Німеччини і сьогодні можна зустріти вулиці В. Леніна та В. Піка, в деяких навіть зустрічаються бюсти того ж Леніна та Маркса. На німецьких світлофорах мерехтять піктограми «Ampelmann» – східнонімецьких світлофорних чоловічків. До 2022 р. вони будуть встановлені на всіх пішохідних переходах Касселеку. Пам'ять про соціалістичне минуле в сучасній Німеччині проявляється в багатьох аспектах, починаючи від товарів з емблематикою НДР і закінчуючи виходом комп'ютерної гри «Ostalgie» у 2018 р. Феномен «остальгії» та метафору ностальгії слід справедливо розглядати як частину загальноєвропейського меморіального комплексу, оскільки феномен пам'яті завжди передбачає «погляд назад» і ностальгію як один з режимів такого погляду.

Громадянська війна в літературі і кінематографі США**Романчук Владислав***Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна**vladislav-roman@rambler.ru*

В неперервній ланці історичних подій, що складають минуле кожного народу, є зв'язки різної величини і значення, і для Америки одним з таких переломних моментів стала Громадянська війна 1861-1865 рр.

В сучасному американському суспільстві немає однозначного висновку щодо історії Громадянської війни. Головною її особливістю було відсутність широкомасштабних репресій над програною стороною і політика національного примирення, провозглашена генералом У. Грантом 9 квітня 1865 р. після капітуляції армії Конфедерації під Аппоматоксом, що стало фактичним завершенням війни. Переслідуванням піддалися тільки керівники уряду Конфедерації, але вони отримали лише незначительні строків. В результаті таких дій ставлення до війни і пам'ять про неї формувалися шляхом суспільних настроїв в окремих штатах і регіонах штатів. Тому кожен штат чить свої пам'ятні дати, своїх героїв і своїх солдатів, незалежно від сторони, яку вони займали.

Бувають і такі випадки, коли в різних місцях одного штату поважають абсолютно різних героїв, сражавшись з різними сторонами. Особливо така тенденція спостерігається в так званих прикордонних штатах (Міссурі, Вірджинія, Кентуккі, Теннесі, Меріленд), де жителі з різних регіонів одного штату воювали порівну в протилежних арміях. Тому для деяких це було в самому прямому значенні слова Громадянська війна і трагедія для цілих родин. Достатньо лише згадати, що жінка А. Лінкольна – М. Тодд – була з аристократичної родини, яка володіла рабами, а двоє її братів служили в Армії Конфедерації і обидва загинули в час війни.

Актуальним є і те, як історична пам'ять має відмінності порівну в одному регіоні, дозволяє мирно жити і уникати конфліктів на історичній землі. Шлях до такого розвитку проходив через Реконструкцію, коли стало ясно, що право на пам'ять потрібно не нав'язувати зверху, що призводить до крайнього відторгнення і продовженню конфронтації між місцевими властями і центральним урядом, а забезпечувати вільне право на пам'ять і шанування своїх героїв. В останні роки, однак, в США спостерігається загострення суперечностей на історичній землі щодо оцінок Громадянської війни, прикладом чому може бути спад пам'ятників влітку 2017 р. в Вірджинії і Північній Кароліні. Причиною спадки стало звинувачення в тому, що сражавшись за конфедерацію захищали расистське державство, однак, що дивно, пам'ятник був знесений самовільно, без урахування думок місцевих жителів, після століття свого існування.

Хоча війна завершилася більше 150 років тому, вона залишила глибокий слід в свідомості американців. Багато з них звертаються до її урокам в своїх політичних або історичних висловлюваннях. Наприклад, відомий американський історик Ш. Фут, автор три томного твору про історію громадянської війни в США, який вважається класичним, так відповів в одному інтерв'ю на запитання про значимість цього події для історії Америки: «Любе розуміння цієї нації повинно ґрунтуватися, я маю на увазі по-справжньому ґрунтуватися, на вивченні Громадянської війни».

Сам же конфлікт займає важливу роль в культурі США, чому свідчать велика кількість художньої, документальної і науково-популярної літератури, де війна розглядається в контексті події, по суті створеної американцями як єдину націю. Активно використовували образ війни і кіноіндустрія, починаючи буквально з самого її створення. Так, перший фільм, присвячений впливові війни на американців і періоду Реконструкції, був знятий ще в 1915 р. і отримав відповідне назву – «Родження нації».

Примечательным является то, что на протяжении долгого времени конфликта между почитателями разных сторон не было, и только в последнее время наблюдается тенденция к утрате взаимопонимания у граждан южных штатов. Однако саму войну в США до сих пор справедливо считают самым большим бедствием в истории страны, так как американцы нигде не понесли таких больших потерь, в том числе и среди мирного населения.

**«Справа Гузенка» і її сприйняття суспільством Канади
(сер. 1940-х – поч. 1960-х рр.)**

Ткаченко Вадим

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
chief.nomad2010@gmail.com*

Датування старту Холодної війни продовжує привертати увагу дослідників та викликати дискусії між ними і в XXI ст. Ще більш його ускладнює той факт, що різні країни світу включилися у зазначене протистояння не одночасно. Так, для Канади все почалося зі «справи Гузенка», яка викликала неабиякий резонанс в суспільстві країни й на міжнародній арені. Оцінки канадським соціумом цієї події є вкрай важливими для розуміння сприйняття громадянами країни Холодної війни в цілому. Крім того, окремою науковою проблемою, що потребує роз'яснення, є вплив суспільної думки Канади на перебіг і підсумок справи.

В історіографії сам «кейс Гузенко» не є новою темою. Зокрема, цією проблемою займалися Е. Найт, К. Уолтон, Д. Стаффорд, Дж. Гранатштейн, Т. Ріцціотті та ін. Проте увагу дослідників привертала передовсім сама справа та процеси, пов'язані з відповіддю державного механізму на цей виклик, а також міжнародний резонанс справи.

Методом дослідження було обрано дискурс-аналіз, що дає змогу розкрити сприйняття «справи Гузенка» суспільством Канади та проаналізувати певні зміни в оцінці ним СРСР та його дій на міжнародній арені.

Основні джерела з цієї теми – мемуари Гузенка, спогади та щоденники канадських політиків, матеріали ЗМІ, а також офіційні заяви і комюніке, що стосуються справи.

5 вересня 1945 р. з радянського посольства в Оттаві втік шифрувальник І. Гузенко, який працював під безпосереднім контролем військового аташе СРСР у Канаді полковника М. Заботіна, що був одночасно керівником радянської військової розвідки в країні. Гузенко передав канадцям більше 100 документів. Розкрити ним інформація істотно збільшила рівень взаємної недовіри між США, Канадою, Великобританією з однієї сторони, та СРСР з іншої, особливо у зв'язку з секретною розробкою американцями атомного проекту, в якому брали участь канадські вчені та фахівці.

Канадській стороні знадобилося всього кілька днів, щоб визначити цінність отриманих даних, але пройшло майже п'ять місяців, перш ніж справі був даний публічний хід. Цей термін був періодом інтенсивних і багаторазових консультацій між Канадою, Великобританією та США як на рівні вищого керівництва, так і на рівні відомств закордонних справ і спецслужб, що колективно обробляли отриману інформацію.

Проте, якщо держава і спецслужби були залучені до роботи, суспільство країни відреагувало не так активно. Характерно, що ні Королівська кінна поліція, ні редакція газети, до яких звернувся Гузенко одразу після втечі, навіть не звернули уваги на цю подію як на суспільно значиму. Однак, поступово, в тому числі за участі британської та американської розвідок, Гузенко не тільки здобув політичний притулок, але й зміг запевнити канадську сторону в цінності інформації, що він міг надати. До широкого загалу інформація про справу доходила поступово – перші 6 місяців вона залишалася секретною. Характерно, що ставлення і англоканадських, і франкоканадських політиків з ліберальної партії в цілому співпадало. Наприклад, спікер парламенту, що був представником Квебеку, навіть не розглядав звернення заарештованого депутата-

комуніста. В той самий момент консерватори критикували курс на кооперацію зі США, вбачаючи в розгортанні Холодної війни «шлях до військової диктатури» і вимагаючи децентралізації економіки, звинувачуючи також уряд в подвійних стандартах – ігнорванні комуністів до цього скандалу. Як ми можемо побачити, справа Гузенка згадувалася радше як засіб певної «демонізації» опонентів.

Інтерв'ю Гузенка та публікації у ЗМІ про нього припадають на 1950-1960-ті рр., що пояснюється інтенсифікацією протистояння (Корейська, В'єтнамська війни та Карибська криза). Канада не зазнала «охоти на відьом», подібної маккартизму в США, що відображає бажання громадян країни шукати компроміс між правами людини та державною безпекою.

Обговорення планів післявоєнного устрою Польщі в палаті общин Великої Британії: від Тегерану до Ялти

Чиж Віталій

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
vitaliychizh12345@gmail.com*

Після успіхів радянської армії у 1942-1943 рр. необхідність визначення післявоєнного устрою на найвищому рівні серед членів антигітлерівської коаліції стає нагальною. За часів війни відбулося дві такі зустрічі – в Тегерані у листопаді 1943 р. та в Ялті у лютому 1945 р., - під час яких виникли палкі дискусії щодо польського питання. Дебати щодо кордонів та політичного устрою не вщухали не лише на міжнародному рівні, вони й викликали палкі суперечки й серед депутатів палати общин Сполученого Королівства.

Актуальність теми обумовлена пошуком взаємозв'язку позицій щодо розробки планів післявоєнного устрою Польщі депутатами палати общин та реальними діями британського уряду на міжнародній арені, що дасть змогу прослідкувати те, як вибудовувалась стратегія політичної еліти Великої Британії за рахунок взаємодії різних гілок влади.

Хронологічні рамки роботи датуються з 14 грудня 1943 р. до 1 березня 1945 р., тобто від обговорення результатів зустрічі в Тегерані і до завершення дискусій стосовно конференції в Ялті.

Для дослідження були залучені роботи з історії Великої Британії та міжнародних відносин. Праця А. Г. Чевтаєва допомагає краще зрозуміти ставлення британських політичних еліт до розробки і втілення політики щодо післявоєнної Східної Європи. Роботи А. В. Торкунова, М. М. Нарінського, В. Л. Ізраєляна з історії міжнародних відносин присвячені політичній ситуації в Європі, яка формувалася з 1943 по 1945 рр. Але відзначимо, що фахових розвідок щодо взаємозв'язку дебатів та дій уряду Великої Британії в історіографії немає.

Основним джерелом дослідження виступають стенограми палати общин Великої Британії, а також матеріали Тегеранської та Ялтинської конференцій. Вони дають змогу прослідкувати позиції та тогочасні політичні настрої британських еліт щодо польського питання.

Застосовуючи методи дискурс-аналізу зазначимо, що дебати велись по чотирьом темам. До них слід віднести питання кордонів, взаємовідносин з СРСР, характер польського політичного режиму після війни, а також переселення населення.

Найбільш скептичні та спірні настрої були притаманні частині консервативної партії. Серед скептиків відзначимо А. Дугласа, А. Саусбі, П. Торнейкрофта, які вважали, що польське питання неможливо вирішити позитивно. Винним в цьому вони вважали СРСР через його ненадійність як союзника та порушення міжнародних договорів у кінці 1930-х рр., що на їхню думку унеможлилювало подальшу співпрацю. Проте лідер уряду В. Черчилль та Е. Іден переконували, що Велика Британія зможе дипломатичним шляхом впливати на Москву. Їх підтримували й інші депутати, зокрема С. Адамс, сер Е. Грігг, Г. Райке.

Знаходились скептики й серед лейбористів. Так, А. Грінвуд та М. Прайс були впевнені, що радянські війська не дадуть створити демократичний уряд в Польщі, адже там буде діяти схожа з НКВС система, проявляючи стримані симпатії до дій тимчасового уряду.

Комуністи, найактивнішими серед яких були У. Галахер та І. Томас, намагались знайти компроміс, маневруючи між симпатіями до Люблінського комітету і загальною течією думки в парламенті.

Ліберальна партія загостряла увагу на питанні нових польських кордонів. У. Беверідж та Д. Мандер, посилаючись на тезу про етнічні склад населення, виступали за приєднання Східної Пруссії до Польщі, а Галичину та Волинь вважали необхідним передати СРСР.

Після Ялти палата общин остаточно поділилась на два табори – скептичний та позитивістський. Критика по відношенню до Польщі та СРСР посилилась через вже створений тимчасовий уряд. Позитивісти вважали його легітимним і підкріплювали свою позицію наявністю в ньому членів еміграційного керівництва. Скептики ж, навпаки, вбачали небезпеку в прокомуністичній більшості нового уряду.

Результати дослідження дають змогу побачити різну орієнтацію думок основних партій у 1943-1945 рр., а в деяких – навіть відсутність єдності, як було з торі. Це врешті-решт призвело до радянізації Польщі. Але принцип розмежування кордонів за етнічним принципом, за який виступала більшість, все ж таки був покладений в основу вирішення територіального питання для Польщі.

РОЗДІЛ XII

**НОВІТНЯ ІСТОРІЯ
УКРАЇНИ**

Співжиття українців та євреїв на Полтавщині у 1928-1933 рр.**Бородіна Тетяна**

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

tatborodina77@gmail.com

У фокусі дослідження – співжиття українців і євреїв на Полтавщині. Дослідження хронологічно охоплює роки колективізації та Голодомору, які змушували населення обирати стратегії поведінки, що відрізнялися, а часом і йшли в розріз зі звичною рутинною, що зокрема стосувалося і співжиття з представниками інших націй. Важливим аспектом у дослідженні взаємин українців і євреїв у цей проміжок часу є те, як ці взаємини визначалися / модифікувалися під впливом владної політики. Це особливо яскраво прослідковується протягом «сталінських» 1930-х рр., оскільки в період 1928-1933 рр. владою була ініційована спроба насильницької трансформації соціальних відносин.

У історіографії існують лише поодинокі праці, в яких окреслено співжиття українців та євреїв. У цьому контексті варто згадати працю «Євреї та українці: тисячоліття співіснування» (за авторства П.-Р. Мар'очія та Й. Петровського-Штерна). У книзі автори не лише зробили спробу окреслити історію співжиття українців та євреїв, але й звернулися до тематичних розділів, що присвячені показовим аспектам співжиття українців та євреїв. Разом з тим, інформація про міжвоєнний період у книзі подано вкрай стисло. Темі українсько-єврейського співжиття присвячені окремі статі, що аналізують події Голодомору і демонструють дві протилежні позиції, а саме: деякі дослідники вважали, що євреї були такими самим жертвами, як і українці, а в Голодомору немає «етнічного обличчя». Натомість інші, як зазначає Я. Грицак, «зайшли так далеко, що звинуватили євреїв в організації голоду в Українській ССР». Наявний історіографічний доробок дослідників демонструє дискусійний характер та спонукає до перевірки різних гіпотез. Наприклад, Дж.-П. Химка у своїй статті «Голодомор в ініціативі «українсько-єврейська зустріч»» (2009 р.) показує, як події Голодомору та Голокосту стають об'єктом маніпуляцій в силу того, що з ними пов'язана низка стереотипних уявлень: євреї винні в Голодоморі, а українці – в Голокості.

Таким чином, актуальність теми запропонованого дослідження полягає в тому, що до цього часу у студіях з вивчення колективізації та голоду 1932-1933 рр. немає комплексного дослідження, яке б висвітлювало життя єврейської меншини в означених екстремальних умовах. Більше того, немає спеціальної праці, яка б окреслювала співжиття українців та євреїв, їхні стратегії виживання / пристосування / противу радянській політиці. Ні в українській, ні в зарубіжній історіографії немає історичного дослідження, яке б висвітлювало українсько-єврейські відносини в «екстремальні роки» власне на Полтавщині. Натомість є чимало стереотипів та полярних гіпотез в історіографії, які потребують перевірки та детального дослідження.

В основі методологічної бази дослідження – підходи соціальної та усної історії, а також підходи *Genocide studies* і *case study*.

Джерельну базу складають діловодна документація (передовсім справи Центральної комісії національних меншин при ВУЦВК), статистичні матеріали (переписи населення), джерела особового походження (щоденники, листи, спогади) та періодика (газети «Зоря Полтавщини», «Комсомолец Полтавщини», в яких опубліковані перші свідчення людей, які пережили Голодомор), а також усноісторичні свідчення. Якщо більш конкретно окреслити джерельну базу, то варто назвати матеріали звернень до ДПУ та до ЦК КП(б)У від комсомольців, комуністів і безпартійних. Ці джерела допомагають зрозуміти суспільну думку на політичні, економічні та соціальні питання.

Результати дослідження: з'ясовано основні стратегії поведінки українців та євреїв, виявлено випадки допомоги євреїв українцям. Також знайдено та проаналізовано свідчення, які вказують на окремі ситуації, коли євреї були краще забезпечені матеріальними благами, ніж українці, що з одного боку викликало міжнетнічну напругу, а з іншого давало можливість євреям надавати допомогу українцям.

Харківський союз кустарів-одинаків в роки непу (1921-1928 рр.)**Євсюкова Онисія***Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна**anisija@i.ua*

Кустарно-реміснича промисловість була традиційною формою виробничої активності українського населення і посідала важливе місце в економічному житті УРСР в 1920-ті рр. Незважаючи на політику радянського керівництва по втягуванню усіх дрібних виробників до системи кооперації, значна частка міських товаропродуцентів не бажала долучатись до радянської кооперації, працюючи самотужки. Тому значного розповсюдження набули негосподарчі організації, що не входили до системи кооперації. Це були так звані громади або союзи кустарів-одинаків. Головна увага у діяльності цих організацій була зосереджена на правовому захисті своїх членів та покращенні їхнього побуту. Зокрема столичні кустарі-одинаки об'єнувались у Харківський союз кустарів-одинаків (ХСКО).

Наукова новизна роботи полягає у розробці проблеми, яка ще не отримала спеціального висвітлення в історіографії. У той час, коли історіографія кустарно-ремісничої промисловості УСРР є доволі значною, спеціальні дослідження, присвячені кустарно-ремісничій промисловості м. Харкова, є епізодичними. Окремі питання приватного підприємництва та дрібного виробництва розглядали Ю. Волосник, М. Онацький, А. Лапченко та ін. А отже наукова проблема потребує подальшої розробки. Результати дослідження поглиблюють знання в галузі розвитку дрібного та приватного виробництва на українських землях в роки непу та репрезентують проблему регіональної специфіки непу. Дослідження ґрунтується на базі використаних архівних документів, статистичних джерел та матеріалах періодичної преси. Для розкриття означеної проблеми використовувались історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-системний методи, а також методи аналізу та синтезу.

ХСКО був заснований у 1924 р. з метою захисту правових інтересів кустарів та ремісників, організації медичної допомоги, допомоги на випадок безробіття та інвалідності, налагодження культурно-освітньої роботи тощо. Харківські кустарі охоче вступали в ХСКО. У 1925 р. Союз кустарів-одинаків нараховував 1 915 членів. Наступного року число членів союзу зросло майже вдвічі і становило вже 2 885 осіб, адже у союзі кустар міг отримати медичну допомогу у випадку безробіття чи хвороби, а також юридичну консультацію. Причому найбільшою популярністю серед кустарів-одинаків користувався юридичний відділ при ХСКО, де дрібні виробники могли отримати консультацію у юридичному, податковому або квартирному питанні. Це було вагомою підтримкою в умовах постійних конфліктів з податковими органами.

Зміна політичного керівництва держави, курс на індустріалізацію країни та боротьба з приватним капіталом негативно позначились на діяльності ХСКО, який поступово втратив ознаки організаційної та господарчої самостійності. У другій половині 1920-х рр. окрім завдання з обслуговування кустарів у культурно-правовому відношенні та обслуговуванні в позичково-ощадних товариствах, членами правління союзу почало ставитися завдання з кооперування дрібних виробників, щоб організувати масу розпорощених кустарів, виховати її і вирвати з-під впливу чужих елементів радянської влади і диференціювати її. Постанова подібних завдань була обумовлена посиленням тиску з боку держави щодо кооперування дрібних виробників після проголошення курсу на індустріалізацію. З кожним роком тиск посилювався і ХСКО все більше ставав підконтрольний державі, втрачаючи свої ключові ознаки і фактично перетворюючись на додаток до радянської системи кооперації.

Отже, ХСКО сприяв більш динамічному розвитку дрібного виробництва Харкова і покращенню соціально-економічного стану самих товаропродуцентів. Можливість отримати юридичну, медичну та фінансову допомогу покращували якість життєвого рівня кустарів та ремісників. Проте згорання політики непу мало негативні наслідки

для діяльності союзу. Жорстка регламентація, диктат та повний контроль з боку влади – все це вело до втрати ключових ознак самостійності союзу і тотального контролю з боку держави. На кінець 1920-х рр. дрібне виробництво було кооперовано або знищено.

**Національне обличчя більшовиків України періоду Української революції
1917-1921 рр.**

Ільїн Вадим

Харківський національний медичний університет

ilii_n_vadim@ukr.net

Тенденцією сучасної української політики пам'яті, як зазначає дослідник Г. Касьянов, є іншування осіб або груп з подальшим перетворенням «іншого» на «чужого». Практичним втіленням цих процесів є декомунізація, а одним із наочних прикладів – офіційна концепція Української революції. Звужуючи поле революції до боротьби за національну державу, ця концепція передбачає не тільки іншування окремих учасників (більшовики), а й цілого соціального виміру революційного процесу. З іншого боку, конструювання образу більшовиків України як чужорідного елемента почалося ще за часів Української революції 1917-1921 рр., що є вартим вивчення як історичний феномен.

З огляду на це актуальним є дослідження сприйняття більшовиків України їхніми політичними опонентами з українського національного табору. Така проблема, що може зняти політизованість цієї сторінки історії революції, ще не була предметом окремого комплексного дослідження.

Про роль та характер більшовиків в Українській революції 1917-1921 рр. писали сучасні українські історики Г. Єфименко, М. Дорошко, Є. Юрійчук, В. Солдатенко, А. Красницький, К. Галушко. Водночас, деякі з них накидають наперед висновки не як гіпотезу, а як доведений факт. Модель дослідження штучного занесення більшовизму до соціалістичного руху на прикладі Франції запропоновано в книзі С. Куртуа «Більшовизм à la française». Насамкінець, проблеми імагології набувають все більшої популярності серед українських істориків. Зокрема можна згадати працю «За Віру, Царя і Кобзаря. Малоросійські монархісти і український національний рух (1905-1917 роки)» К. К. та К. І. Федевичей.

Основними джерелами є спогади учасників революції, переважно з антибільшовицького українського табору (В. Винниченко, Д. Дорошенко, І. Мазепа, П. Скоропадський, П. Христюк), для аналізу яких доцільно застосувати контент-аналіз, методи просопографії, інтелектуальної історії.

Попередній аналіз ключових джерел дав можливість дійти наступних висновків:

1. Під час революції більшовики України як політична сила не мали сталої національної ідентичності, оскільки поряд з нігілістичною та шовіністичною течіями серед них існувала група з принциповою позицією щодо незалежності України та української компартії.
2. Російські праві кола ставили під сумнів національну ідентичність як більшовиків, так і української інтелігенції. Війна Радянської Росії проти УНР ускладнила образ більшовиків, яких почали сприймати як інонаціональну силу й українські політики. Таким чином, конфлікти з національними окраїнами колишньої імперії стали фактором набуття більшовиками образу національної російської влади.
3. Відсутність єдиної національної ідентичності серед більшовиків України підтверджується різноманітністю їхніх оцінок з боку провідних українських діячів. Щоправда, більшість з них характеризує більшовиків як зовнішню та неукраїнську силу. Водночас ті самі автори часто використовували терміни, які характеризували більшовиків України не тільки як «чужих», але й як «інших», що вводило їх до кола учасників внутрішнього протистояння.

4. Ставлення до більшовиків України стало індикатором еволюції та однією з причин розколу лівих українських партій, що відбувалося в контексті загальноєвропейського розколу соціал-демократії. Лінію розколу добре окреслив В. Винниченко: «або відмовитись бути українцем і тоді бути революціонером, або вийти зовсім з революції й тоді можна бути українцем». Протиріччя розв'язали націонал-комуністи, обґрунтувавши створення незалежної української компартії потребою забезпечення опори на внутрішні сили в боротьбі за національну державність.

Теза про міське російськомовне населення як головну опору більшовиків в Україні доповнюється відомостями щодо пробільшовицьких настроїв українського селянства в окремі періоди революції.

Український уряд і польське питання: з історії діяльності Міністерства УНР з польських справ
Кумуржи Анжеліка

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
anzhelika_kumurzhy@ukr.net

11 листопада 2018 р. Республіка Польща відсвяткувала 100-річний ювілей відновлення своєї державності. Паралельно з поляками відновлював власну державу і український народ. В запропонованому дослідженні на основі архівних джерел розглянуто діяльність Міністерства УНР з польських справ. Різним аспектам як Української революції, так і українсько-польських взаємин в цей період присвячено чимало наукових праць, однак діяльність Міністерства УНР з польських справ фактично не є висвітленою.

Основою дослідження стали актові джерела – архівні документи Міністерства УНР з польських справ, що зберігаються у Ф. 2592 та Ф. 2225 ЦДАВО України.

Відповідно до Постанов Українського національного з'їзду одним з основних принципів української автономії визначалося повне забезпечення прав національних меншин, які мешкають на території України. В усіх Універсалах Української Центральної Ради також відображено наголос на цьому. У Декларації Генерального Секретаріату йдеться про те, що Секретаріат в справах міжнаціональних має на меті якнайшвидше порозуміння українців з демократією національних меншин в Україні.

Згідно з «Тимчасовою інструкцією Генеральному Секретаріатові Тимчасового уряду на Україні» при Секретаріаті з національних справ утворювалися три посади товаришів Генерального Секретаря з метою, щоб три найчисленніші національні меншини України мали кожна свого представника в уряді. Так з'явилися товариші Секретаря з польських, єврейських та великоруських справ. При цьому за пропозицією Генерального Секретаря з міжнаціональних справ О. Шульгіна його товариші мали більш широкі права, ніж товариші всіх інших Генеральних Секретарів.

З вересня 1917 р. під час засідання Генерального Секретаріату було затверджено на посаді Товариша Секретаря з польських справ юриста М. Міцкевича, а на засіданні Генерального Секретаріату 18 вересня він отримав право вести діловодство польською мовою.

З ухваленням Четвертого Універсалу Секретарство з польських справ почало називатися Міністерством з польських справ, яке мало у своєму складі Департамент самоврядування, Департамент освіти та Департамент канцелярії.

Департамент самоврядування складався з відділу організації (завдання організації виборів до Польського національного Згромадження) та статистично-економічного відділу (завдання – створити реєстр польської людності та утворити адміністративний апарат, який би слідував за змінами у цьому реєстрі). Департамент освіти займався питаннями функціонування польських навчальних закладів на території України та складався з відділу середніх шкіл, відділу початкових шкіл, позашкільної освіти, техніки і прикладного мистецтва, культури і мистецтва. Департамент канцелярії складався з

відділу особистого складу, загального, господарчого, юридичного та інформаційного. У звіті Міністра з польських справ про діяльність Міністерства головна увага акцентувалася на діяльності Департаменту освіти. Крім цього, після Гетьманського перевороту Скоропадського Департамент освіти продовжив свою діяльність у складі Міністерства Народної освіти Української Держави. У фондах ЦДАВО саме з Департаменту освіти зберігається найбільша кількість документів. За цими матеріалами ми можемо дослідити діяльність польських навчальних закладів на українській території протягом 1917-1918 рр. Для того, щоб отримати право на функціонування, польський освітній заклад мав надіслати до Департаменту освіти навчальні програми, коротку біографію всіх викладачів, навантаження на викладачів та кошторис установи. Після цього Міністерство з польських справ ухвалювало рішення про дозвіл на відкриття закладу. Крім цього, Міністерство готувало законопроекти про асигнування державних коштів на утримання польських навчальних закладів.

Матеріали Міністерства УНР з польських справ свідчать про прагнення українського національного уряду забезпечити сприятливі умови для збереження та розвитку самобутності польської національної меншини в Україні.

Аероклуби як складова перемоги у Другій світовій війні (на прикладі Конотопського аероклубу)

Сидоренко Володимир

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

vladimirsidorenko263@gmail.com

Актуальність питання діяльності аероклубів під час Другої світової війни полягає у тому, що в умовах постійної військової загрози державі необхідно активно стежити за фізичною та патріотичною підготовкою громадян, а певний досвід цього можливо побачити у РСРП напередодні Другої світової війни.

Мета дослідження – проаналізувати процес розвитку авіаційного спорту в Конотопі за період 1935-1952 рр. та на основі одержаних результатів узагальнити досвід поширення одного з його військово-технічних видів.

Історію Конотопського аероклубу можна розглядати тільки як частину історії розвитку військово-технічних видів спорту Сумської області та всієї України. Висвітлення історії зародження, становлення й розвитку авіації в Конотопі, Україні частково знайшло відображення у фахових дослідженнях, зокрема у роботі «Крылатые сыны Сумщины» В. Устенка, де міститься біографія пілотів, Героїв Радянського Союзу із Сумщини, у тому числі конотопців. Особисті дані про випускників аероклубу доповнюють матеріали експозицій Конотопського міського краєзнавчого музею імені О. М. Лазаревського, Конотопського міського музею авіації, музею конотопської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 7 та ін. Дані з загальнодоступного електронного банку документів «Подвиг Народа в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг.» свідчать про подвиги пілотів. Картину доповнюють розповіді під час бесіди з родичами пілотів.

До аналізу залучалися статті регіональних та центральних журналів і газет «Більшовик» (Чернігів), «Красная Звезда», «Комуна», «Ударник Транспорту» (Конотоп), які видавалися в різні часи. Головною особливістю цих публікацій є розгляд результатів, характеристика напрямів розвитку авіаспорту в певні роки.

У Радянському Союзі завжди особливу роль віддавали підготовці населення до ведення бойових дій, що зіграло не останню роль під час Другої світової війни. Однією з форм підготовки було запровадження військово-прикладних та військово-технічних видів спорту. Їх розвитком опікувалось Товариство сприяння обороні, авіаційному та хімічному будівництву (ТСОАВІАХІМ), створене у 1927 р. Яскравим прикладом діяльності Товариства є сприяння розвитку одного із його напрямів у місті Конотоп – авіаційного спорту.

Після проведення організаційних робіт у Конотопі в кінці 1936 р. в районі села

Сарнавщина почав працювати аероклуб. За результатами роботи в довоєнні часи він був одним із кращих в Україні. Крім юнаків у ньому навчалися й дівчата, що відповідало загальнодержавній стратегії посилення авіації.

Матеріали проведеного дослідження дозволяють стверджувати, що основними рушійними силами розвитку Конотопського аероклубу 1936-1941 рр. виступають державний та особистісний фактори. Державний фактор полягав у популяризації авіаспорту через друковані ЗМІ, проведення авіаційних парадів, свят, перельотів, стимулюванні авіаторів; організації процесу розвитку авіації (підготовка кадрів, будівництво об'єктів: аеродромів; ангарів парашутних вишок тощо), розвитку авіаційного виробництва, організації аероклубів, проведенні спортивних заходів. Особистісний фактор представлений власним прикладом найкращих авіаторів, самовідданою працею керівників і працівників галузі, увагою директорів підприємств, організацій до питання розвитку авіації.

Основне питання, вирішенню якого повинна сприяти діяльність аероклубу – підготовка населення до ведення бойових дій та служби у збройних силах, – сьогодні набуло особливої гостроти. Це завдання свого часу виконував конотопський аероклуб, підтвердженням чого є подвиги його випускників П. І. Руденка, Б. І. Угрюмова, Л. Я. Васил'єва та ін. у роки Другої світової війни.

Таким чином, варто сказати, що розвиток військово-технічних видів спорту сприяв підготовці кваліфікованих кадрів, що у свою чергу сприяло підвищенню боєздатності країни. Одержані аналітичні дані можуть слугувати основою для визначення оптимальних напрямків розвитку військово-технічних видів спорту в невеликих містах (з урахуванням наявної матеріальної бази).

Взаємовідносини Центральної Ради з київськими більшовиками у жовтні 1917 р.

Телічко Дмитро

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
telichko.ds@gmail.com*

Жовтневі події 1917 р. у Києві та їхні наслідки в значній мірі мали визначальну роль для Української революції і суттєво вплинули на долю українського державотворення. Актуальність дослідження полягає в тому, що без розуміння суті українсько-радянського конфлікту, який отримав своє продовження у зовнішньополітичній площині, повноцінне вивчення та узагальнення історичного досвіду України на міжнародній арені є неможливим. На прикладі жовтневих подій 1917 р. у Києві можна досліджувати різні політичні сили, їхні взаємовідносини, соціальну опору, програмні особливості. Саме жовтневі дні дають змогу прослідкувати зміну суспільних настроїв, визначити політичних фаворитів та аутсайдерів, відповідні причини популярності або непопулярності.

Наукова новизна полягає у новому погляді на жовтневі події 1917 р. завдяки співставленню різних видів джерел (радянських документів і законодавчих актів ЦР), а також визначенню їхнього значення на подальшу долю України.

В історіографії це питання розглянуто достатньо широко. У дослідженні були використані праці радянських дослідників І. І. Мінца, І. Б. Берхіна, Ф. Г. Зуєва. Бралися до уваги і праці представників української еміграційної історіографії – З. Стефаніва та П. В. Феденка. Основою дослідження стали сучасні праці, які в свою чергу можна поділити на українські (роботи І. Б. Дацківа, В. Ф. Верстюка, П. П. Гай-Нижника) та російські (роботи І. В. Міхутіної).

Дослідження має змістовну та репрезентативну джерельну базу. Різнопланові документи ще в радянські часи було видано у збірниках «Директиви головного командування Червоної Армії (1917-1920)», «Документи з історії Громадянської війни в СРСР», «Українська Центральна Рада. Документи і матеріали». Велике значення мають спогади сучасників тих подій. Їх можна умовно поділити на спогади більшовиків (спогади Є. Б. Бош і В. А. Антонова-Овсієнка) та представників ЦР (мемуари В. К. Винниченка, М. С. Грушевського, П. О. Христюка).

Методологічна основа дослідження обумовлена переважним використанням історико-генетичного і порівняльного методів. Перший дає змогу вивчити суспільні настрої і визначити його схильності. Другий надав можливість порівняти Центральну Раду і більшовиків як різні політичні сили.

Початком жовтневих подій у Києві вважаються перші звістки про переворот у Петрограді 25 жовтня. Рада робітничих і солдатських депутатів, де більшовики мали потужні позиції, підтримала петроградців, створила власний ревком. Більшовики прагнули ліквідувати органи, що підпорядковувалися Тимчасовому уряду: Міську думу та штаб Київського військового округу (КВО). Проте, повстання не сталося, адже більшовики не мали такого впливу у Києві, як в Петрограді, до того ж проти повстання висловилися конкуренти більшовиків у Раді робітничих і солдатських депутатів – есери та меншовики.

Центральна Рада не підтримала петроградського перевороту і звинуватила більшовиків у руйнації єдиного фронту революційної демократії. Більшовики у відповідь розкритикували ЦР і вийшли зі складу Малої Ради.

Рада, вбачаючи поступову конфронтацію між більшовиками та КВО, виступила із закликом до збереження миру і порядку в Києві. З цієї метою був створений Крайовий комітет з охорони революції, куди повинні були увійти представники більшовиків і КВО.

Проте останні бойкотували запрошення до комітету і згодом він розпався. У ніч на 29 жовтня частини КВО захопили більшовицьке керівництво у Маріїнському палаці. Центральна Рада заступилася за більшовиків. З 29 по 31 жовтня тривали бої між більшовиками і КВО, Рада знову виступила як гарант миру і створила примирну комісію, згідно з рішенням якої війська КВО виводилися з Києва. Більшовики сприйняли це за перемогу повстання, та насправді перемогла Центральна Рада: КВО і більшовики були дискредитовані перед населенням, а Рада здобула авторитет і позбулася конкурентів. Наслідками жовтневих днів стало зростання авторитету ЦР, розвиток українського державотворення і наростання конфлікту з більшовиками.

Таким чином, можна дійти висновку, що Центральна Рада і більшовики належали до соціалістичного суспільно-політичного потоку, але перша відрізнялася поміркованою політикою і виступила за єдність революційної демократії. Другі виявилися радикальними, прагнули власної диктатури, але, не маючи сил для цього, зазнали поразки наприкінці жовтня 1917 р.

«Відчуваючи серцебиття мігрантів»: психологічні аспекти адаптації українських політичних іммігрантів міжвоєнного періоду

Харченко Софія

Львівський національний університет імені Івана Франка

hsofiyayu@ukr.net

Говорячи про другу хвилю української еміграції, необхідно зауважити, що на відміну від першої, вона не була суто заробітчанською, а носила й політичний характер, пов'язаний із поразкою національно-визвольних і державотворчих змагань українського народу. У цьому контексті надзвичайно важливо чітко окреслити ті чинники пристосування особи політичного емігранта до нового суспільства, які могли безпосередньо чи навіть опосередковано вплинути не лише на його особисте життя, а й суттєво позначилися б на тих його політичних діях, що були спрямовані на подолання більшовицького нашествия і повернення державності.

У свою чергу актуальність пояснюється необхідністю проаналізувати ті напрацювання в галузі психології, соціології та філософії, ретельне вивчення яких дозволило б частково виправдати певну пасивність чи навіть бездіяння або ж спірні рішення української еліти в еміграції, а також спробувати розглянути окремих діячів не з точки зору «людини-політика», а з боку «людини-людини», цим самим з'ясувавши, чому на певному етапі перебування поза Батьківщиною вони поводитися так, а не інакше.

Базу дослідження складають історіософські монографії дослідниць Т. Цимбал і Г. Гандзілевської. Найбільш показовою у цьому плані є праця Цимбал «Людина у пошуках ґрунту», де мігранти розглядаються як особи «знекорінені», що намагаються «укорінитися». Обидва поняття введені у науковий обіг французькою дослідницею С. Вейль. Із суто міграційних досліджень найцікавішими є доробки О. Ровенчак, С. Западнюк, А. Камінського, Ю. Римаренка та В. Євтуха. Праці двох останніх дослідників близькі до історіософії та етносоціології. До власне історичних досліджень відносимо монографії С. Качараби, В. Трощинського та М. Лановик. Ці історики вивчають як еміграцію загалом, так і такий імміграційний феномен як «діаспора».

Вочевидь, «вживання» людини у суспільство «прибуття» не є процесом миттєвим, доволі часто інтеграція відбувається довго й відчутно, потребує часу для адаптації. Дослідником Г. Тріандісом було запропоновано 5 етапів адаптації мігранта. На третій стадії у ході т. зв. «культурного шоку» найчастіше відбувається повернення додому, якщо таке видається можливим. До прикладу, після того, як 30 листопада 1921 р. більшовиками було оголошено про амністію військовикам ворогуючих армій, під яку підпадали й українці, М. Грушевський, скориставшись підтримкою знайомих в УСРР, звернувся до більшовицької влади із проханням про повернення, яке здійснив у березні 1924 р. Подібні намагання були й у В. Винниченка, який писав наступне: «Хоч би найжджати час від часу дозволили, набиратися повітря, а тоді знов би пірнав на еміграцію». Цей процес отримав назву «зміновіхівство», а Д. Донцов застосовує для опису повернення в радянську Україну дефініцію «перекинчицтво» і охарактеризовує цей процес наступним чином: «Москалі, ставлячи хрест над одним російським режимом, щоб служити другому, роблять це в ім'я російського патріотизму – а українці зивали синьожовту хоругву, щоби служити Росії». Тож, подібні закиди Донцова та його прибічників на адресу Грушевського й інших т. зв. «перекинчиків» чи «поворотівців», дослідивши психологічні моменти адаптації мігрантів, можна вважати не зовсім правомірними, оскільки вони базуються лише на особистих переконаннях і далекі від психології, яка пояснює це «культурним шоком», ностальгією, і, як результат, унеможливленням перебування за кордоном.

Раніше деякі рішення зарубіжних українців жорстко критикувалися і натрапляли на звинувачення у бездіянні. Зараз же їх можна пояснити з точки зору психологічної. Як зазначала дослідниця Цимбал, «ці люди перебували у пошуках ґрунту», тому їм так тяжко давалося продовження національної боротьби, і тому так важливо не тільки оцінювати їхні вчинки, а й «відчувати їхнє серцебиття».

Kureniv tragedy: historical reality and reflection in collective memory

Klychko Dmytro

*Borys Grinchenko Kyiv University
dmitroartek@gmail.com*

At the present stage, humanity has begun to once again become interested in its past. As many daily catastrophes are associated with human activity. These mistakes should at least somehow have been taught by a person. Kureniv tragedy is almost the first man-made disaster in Ukraine of the modern age. The achievements of scientific and technological progress have enabled the person to transform nature, conquer the mountains and even space, reach the bottom of the seas and oceans. Despite these successes, it remained the object of the planet Earth, defenseless before the natural disaster. The same happened in Babyn Yar, when an attempt to turn it into a useful area turned into a death of people. The object of the study of this article is the Kureniv tragedy, as an event that took place during the period of de-Stalinisation.

The subject of study is the deployment of the actual disaster, the causes, circumstances and fate of the victims, ways of rescuing the inhabitants of Kurenivka

and commemorating the victims.

The chronological framework of the work covers the period from 1950 to 2019, with the lower chronological limit due to the publication of the decision of the Kyiv City Executive Committee on the construction of the dam, and the upper - the present, since there are still memories of the tragedy in human memory.

Historiography on this topic is not wide enough. Known works on this subject: V. Chemerys "Лавина: оповідання про Куренівську трагедію", A. Yakovlev "Предместья города Киева: Преорка, Куренёвка и Сырец: истор.-юрид. Очерк", article V. O. Krupiny "Жертв багато, а в газетах нічого не пишуть..." and others.

The first step to the disaster Kyiv was made on March 28, 1950, when the executive committee of the Kyiv City Council passed a decision № 582, says historian T. Evstafyeva, one of the authors of the book "Babyn Yar: Man, Power, History". This decision approved the project and the procedure for the organization of water pipes in the spit Babyn Yar, from the submission of the Ministry of Industrial Materials prepared by the Moscow trust. But the decision number 2 405 made some changes to the city executive committee: for example, the level of the meadow was raised to the edge of the ravine! Davydov at the meetings of the executive committee did not count on the opinion of the executive committee, roughly breaks disagreeing with his point of view and does not tolerate criticism in his address.

However, the alarming signals from the «construction» the authorities did not react. «And a month before the calamity, a week, and even three days before the tragedy at the reception of the head of the city executive committee, A. Davydov, there were many people who warned of danger, some of whom he even displayed at the door, calling the panickers,» writes The book «Kurenivsky Apocalypse» researcher A/ Anisimov. About 9:30 minutes March 13, the dam broke through, and the mass of the liquid pulp rushed down. The initial height of the shaft reached 14 meters, and the speed – 5 m/s. In the area of Frunze street the height of the shaft has decreased twice. Slowly spilled pulp became solid, like stones. Already in this form the height of this mass in places has reached three meters.

РОЗДІЛ XIII

**КРУГЛИЙ СТІЛ «ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ
І ТЕРОР У ДОБУ СТАЛІНІЗМУ:
ДЖЕРЕЛА, ОЦІНКИ, ПАМ'ЯТЬ»**

Усні свідчення про спецділянку НКВС в Биківні як джерело пам'яті про місця сталінських злочинів**Бривко Микола***Національний історико-меморіальний заповідник «Биківнянські могили»
niksneg425@gmail.com*

Для вивчення радянського минулого України важливо використовувати усноісторичні джерела. Це стосується і вивчення доби Великого терору 1937-1938 рр., у тому числі й досліджень історії спецділянки НКВС в Биківні біля м. Києва, яка є чи не найбільшим секретом радянської влади, починаючи з часу її створення рішенням Київської міської ради від 20 березня 1937 р.

Мета дослідження – проаналізувати факти з історії спецділянки НКВС у Биківнянському лісі біля м. Києва на основі усноісторичних джерел, записаних й оприлюднених у період 1988-1990 рр., та показати, що ці свідчення є важливим історичним джерелом пам'яті про місця поховання жертв репресій 1937-1941 рр.

Окремі аспекти теми дослідженні у чисельних публікаціях А. Амонса, М. Лисенка, М. Роженка, Д. Кравченко. Проте перше оприлюднення усних свідчень зробив журналіст «Літературної газети» С. Кисельов, якому вдалося першому надрукувати 30 листопада 1988 р. статтю «Тайна Биківнянського лісу» у газеті «Літературна газета», де було розміщено частину спогадів свідків про події, що відбувалися на спецділянці НКВС, хоча зібрано значно більший матеріал. Так, мешканець селища Биківня П. З. Куковенко (1915 р. н.), розповів наступне: «Паркан зелений поставили в лісі у 1936 році. Метра два з половиною-три. Дошки – внахльост, жодної щілинки. Хто його будував – не знаю, мешканці села не залучали. У війну німці тут нікого ні стріляли й трупи не звозили. Трупи возили до війни. Ми ходили біля паркану часто, й гриби збирати, й корів пасти, й на озеро Рибне – купатися. Вночі, коли вантажівки з трупами приїжджали, в них там лампи горіли». Д. А. Макаренко (1910 р. н.), доповнив: «В кінці 1930-х р. і до самого вступу німців в Київ я працював вагоновожатим на маршруті Бровари – Нікольська Слободка. Коли вночі їхав з Броварів, у другій годині інколи бачив: йде колона машин, критих брезентом. А попереду й ззаду – легкові. Й повертали вони з шосе у ліс, в якому було прокладена ґрунтова дорога...». В статті «Архіпелаг Биківня» журнал «Сучасність» за 1990 р. С. В. Кисельов наводить спогади Є. Дмитренко (1912 р.н.): «У Биківні я живу з 1923 р. Туди, до паркана, взагалі нікого не допускали. Проте всі, звичайно, знали, що то погане місце, знали, що там ховають убитих у тюрмі людей, та старалися про це не говорити. Всі бачили, як туди їздили закриті брезентом машини...».

Ці перші публікації свідчень очевидців у статтях С. Кисельова стали поштовхом для інших досліджень й розслідувань. І 11 липня 1989 р. державна комісія оголосила, що поховання на території колишньої спецділянки НКВС УРСР відносяться до сталінських репресій 1937-1941 рр. Була розпочата кримінальна справа військовою прокуратурою, яка і надалі збирала усні свідчення про таємну спецділянку НКВС в Биківні.

Серед опитаних осіб був водій НКВС М. Ш. Мусоргський, який у квітні 1989 р. розповідав: «... У період роботи мені приходилося везти трупи розстріляних ворогів народу. Трупи возили тільки у ночі. Відвозив трупи в район селища Биківня, де від траси вправо у лісі була огорожена велика територія лісної ділянки, котра гарно охоронялася. Коли я привозив трупи в Биківню, то там ями були вже були викопані. Трупи скидали в ями навалом. ... Зазвичай трупи возив вночі у супроводі співробітників НКВС, дві-три машини...».

Наведені приклади яскраво демонструють важливість усноісторичних свідчень як історичного джерела пам'яті не тільки про один з кровавих режимів й здійснення ним репресій щодо власного народу, а й про одне з найбільших місць поховання жертв тоталітарного режиму – Биківнянські могили, та їх меморіалізацію для майбутнього українського суспільства.

Радянська мемуарна і художня література як джерело формування історичної пам'яті про Великий терор 1937-1938-х рр.

Качан Дарина

Криворізький державний педагогічний університет

dashanizhnik96@gmail.com

Дискурс у радянському публічному просторі щодо проблеми сталінських репресій 1937-1938 рр. започаткував виступ М. Хрущова на XX з'їзді КПРС. Проте, враховуючи обмеженість критики засудження і викриття сталінського терору, вона не призвела до появи великої кількості літературних доробків. Відкрите обговорення проблеми «злочинів сталінізму» започаткував виступ Генерального секретаря ЦК КПРС М. Горбачова у листопаді 1987 р. на урочистому засіданні, присвяченому 70-річчю Жовтневої революції. Так, з кінця 1980-х рр. тема сталінських репресій починає розкриватися на сторінках публіцистичних видань, мемуарної та художньої літератури. Вони виступають унікальним джерелом уявлень про досліджуваний період, дають змогу репрезентувати інформацію про перебіг сталінських чисток, виступають засобами формування історичної пам'яті про Великий терор та механізмами трансляції досвіду від одного покоління до іншого. Осмислення подій 1937-1938 рр. наразі є значним суспільним та науковим викликом сучасності.

Залучення до розгляду проблеми сталінських репресій пласту мемуарної та художньої літератури належить до малодосліджених тем Великого терору. Наукове осмислення даної проблематики протягом тривалого часу унеможливлювалося табуванням тематики політичних репресій. Вітчизняними науковцями визначені напрями історичних досліджень щодо вивчення масових репресій періоду Великого терору та їх специфіки. Однак аналіз історіографії проблеми засвідчив, що вчені лише побіжно зверталися до радянської літератури мемуарного та художнього характеру, вказуючи на існування «дозволенних» радянською владою в умовах комуністичної ідеології художніх праць. Виняток становить наукова розвідка Р. Подкура, в якій науковець розглядає вплив «белетризованих фактів політичних репресій 1930-1950 рр.» на формування кола зацікавлених тодішніх читачів, що визначало інформаційне наповнення публіцистичних видань.

Відповіді на питання про характер масових арештів знаходимо в наступних джерелах: газетних статтях «До і після процесу. Спогади вдови М. І. Бухаріна» та «Батьки і діти»; художніх творах: Л. Разгон «Невигадане», О. Волков «Занурення в пітьму», О. Солженіцин «Архіпелаг ГУЛАГ», А. Рибаків «Діти Арбату».

Розгляд цієї проблематики передбачає використання компаративного літературознавчого методу дослідження спільних та відмінних рис у вищезазначених джерелах, порівняння їх інтерпретацій. Також автор використовував логічний, порівняльний, хронологічний та історико-критичний методи історичного дослідження.

За часів хрущовської «відлиги» спостерігаємо жорстке панування цензури та замовчування теми масових репресій в літературній творчості. Поява будь-якої інформації про сталінський терор в джерелах для широкого загалу суперечила б накресленій лінії партії щодо розвінчання культу особи, – тому ж О. Солженіцину не дозволили видати на теренах СРСР «Архіпелаг ГУЛАГ», що ставив правдивий діагноз радянській владі.

Лише за доби «перебудови» радянське суспільство почало знайомитися з проблематикою сталінських репресій. Мемуари жертв терору, а також художня література, в якій висвітлювалися репресії проти «ворогів народу», детально розкривають особливості функціонування радянського карального апарату. Автори по-різному характеризують картину арештантського виживання в умовах ГУЛАГу, але у висновках щодо існування комуністичної системи та її вірних «слуг» вони єдині: держава, що будується на кістках замученого народу, приречена на крах. Проте радянська мемуарна і художня література формувала у суспільства враження про

елітарний характер терору – спрямованість виключно проти партійно-радянської та військової еліти. І лише у творах О. Солженіцина зазначалося, що більшість людей, які потрапили під гніт репресій, належали до простих безземельних селян.

Зміни в політиці держави часів «перебудови» відображають і зміни в інформаційному наповненні публікацій того часу, що було викликано формуванням суспільного запиту на історію сталінізму.

***Терор та політичні репресії в історіографічному образі
демографічних втрат України протягом 1930-х рр.***

Кравченко Євген

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

krava.eugene@gmail.com

Одним із центральних питань сучасної історіографії є проблема підрахунку кількісних втрат від трагедії Голодомору 1932-1933 рр. Значно менша увага приділяється іншому фактору демографічних втрат – терору та репресіям. Метою наукової розвідки є розгляд доробку вітчизняних і зарубіжних дослідників, присвяченого зміні кількості населення України внаслідок репресивної політики радянської влади протягом 1930 х рр.

Напочатку слід зазначити, що розподіл демографічних втрат 1930-х рр. залежить від декількох факторів. По-перше, специфіка джерельної бази визначає відновлення цілісної картини втрат. Ще наприкінці 1980-х рр. вітчизняний дослідник М. Жарких зазначав, що розшарування смертності по окремих ділянках соціалістичного будівництва (колективізація, голод, судово-адміністративні репресії, смертність у таборах) не відображенні у джерелах. На сучасному етапі історіографічна ситуація стверджує про існування розподілу втрат за статтю, віком і роками, побіжно торкаючись питання причин такої смертності. По-друге, демографічне осмислення терору та репресій в УРСР займає невеликий кейс порівняно з Голодомором 1932-1933 рр. і загальносоюзними підрахунками, що покаже подальший розгляд історіографії. Дослідник Інституту демографії та соціальних досліджень О. Гладун звертає увагу на втрати від терору 1937-1938 рр. як відносно невеликі порівняно з іншими соціальними катастрофами України протягом ХХ ст. (менше відсотка від 27,7 млн осіб).

Другий рівень історіографії демографічних втрат від терору та репресій України протягом 1930-х рр. представлений двома групами робіт. Перша вибірка стосується загальноісторичних праць, що розглядають попередні розрахунки та коригування джерельної бази (доробок С. Максудова, С. Уйткрофта, В. Земскова, В. Цаппліна, С. Кульчицького, Інституту демографії та соціальних досліджень тощо). Друга група зосереджується саме на аналізі історіографічної традиції дослідження демографічних втрат від репресій та терору в СРСР і УРСР зокрема (розвідки І. Терлецької, Н. Араловец С. Кропачова). Певну користь представляють дослідження, присвячені загальним питанням вивчення репресій часів сталінізму (напрацювання Г. Васильчука, Н. Романець, Р. Русіна, А. Щелкунова).

У рамках запропонованої розвідки доцільно виділити такі історіографічні періоди дослідження демографічних втрат України від репресій протягом 1930-х рр.:

1. Кінець 1980-х-1990-ті рр.: відбувається відкриття та нагромадження джерельної бази, обробка і коригування статистичних даних (В. Жиромська, Ю. Поляков, Є. Андреев, Л. Дарський та Т. Харькова), встановлення кількості загальносоюзних втрат населення разом з відкриттям числа в'язнів сталінських таборів (В. Земсков, В. Цапплін, С. Максудов). Політичні репресії та їхні жертви становлять частину пострадянського дискурсу сталінізму без виділення демографічних втрат окремих республік (С. Максудов, А. Вишневський, С. Уйткрофт). Під впливом публіцистики часів перебудови і частини західної історіографії формується пласт емоційно забарвлених досліджень з завищеними оцінками смертності. Це історіографічне явище проаналізовано

дніпровським дослідником А. Щелкуновим. Українська історіографія зосереджується на вивченні наслідків колективізації, зокрема Голодомору 1932-1933 рр. (С. Кульчицький, А. Перковський, С. Пирожков).

2. 2000-2010-ті рр.: розвиток українського аспекту демографічних втрат на фоні загального збільшення доробку про репресивну політику радянської влади в УРСР (В. Нікольський, С. Пирожков, С. Максудов, Ю. Шаповал, В. Даниленко, Г. Касьянов). Характерним для періоду стало встановлення кількості репресованих, зокрема частки розстріляних. Історико-демографічні дослідження зосереджувались на національних та регіональних аспектах терору (Ю. Николаєць, Р. Подкур, Л. Місінкевич, В. Рубан). Розкриття національних операцій, депортацій, репресій за лімітами стало завданням для дослідників сталінізму. За ініціативи академіка П. Тронька відбувається вихід 15 книг серії «Реабілітовані історією». Відновлено картину природного та механічного руху населення протягом 1930-х рр. з урахуванням втрат від репресій і Голодомору (колектив Інституту демографії і соціальних досліджень, Ф. Меле, Ж. Валлен, С. Кульчицький, О. Воловина).

**Архівно-кримінальна справа на Гната Колцуняка –
малодосліджене джерело історії репресій проти співробітників
Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Г. Шевченка**

Куцаєва Тамара, Дідора Лариса
Національний музей історії України
tamara_kusaeva@ukr.net

В 2019 р. відзначається 120-річчя Національного музею історії України (НМІУ). Він пройшов складний процес становлення, у першу чергу, через негативний вплив двох світових воєн і репресій 1930-х рр. Репресії на тлі деструктивних процесів управління музеєм функціонерами від культури, що довели до самогубства директора Д. Щербаківського у 1927 р., призвели до винищення багатьох співробітників Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Г. Шевченка (ВІМ) – попередника НМІУ. Дослідження маловідомих біографій репресованих співробітників ВІМ є актуальним у контексті історії культури і музейництва.

Об'єктом вивчення є біографія етнографа, засновника військового оркестру Української Галицької армії Гната Колцуняка (1888-1937 рр.) – наукового співробітника і завідувача фондами ВІМ (1931-1933 рр.). Його звинуватили у приналежності до Української Військової організації (УВО) в січні 1933 р. Предметом вивчення є розсекречена справа № 3307 з фонду № 264 «Колекція позасудових справ реабілітованих» ЦДАГО на репресованого.

В роботі поставлено кілька дослідницьких завдань:

1. введення у науковий обіг неопублікованих документів (загальний зміст справи введений у науковий обіг, але це було 20 років тому і більше дослідники до неї не звертались);
2. підготовка коментованого опису справи;
3. виявлення ключових документів обвинувачення;
4. уточнення фактів біографії, життєвої філософії репресованого;
5. складання переліку осіб, що згадані у справі для деталізації картини репресій;
6. визначення стратегій слідства: початок слідчих дій у неробочий час, вихідні дні; шаблонні звинувачення; стратегії виживання затриманих: мовчання, (не)свідомі звинувачення, лояльність, покаяння;
7. підтвердження того, що Колцуняк не був ключовою фігурою звинувачення у масштабній справі УВО, а лише був втягнутий у орбіту репресій через військово минуле і походження з Галичини;

8. озвучення того, що постать Колцуняка є невід'ємною частиною історії НМІУ (в музеї, нажаль, пам'ять про цього співробітника не зберігались, а єдиний зразок його рукопису виявлено лише 2018 р.

Історіографією дослідження є праці П. Арсенича (дослідник персоналії), С. Білоконя (посади, дати, звільнення з роботи, згаданих у справі співробітників ВІМ; біографії тих хто не займав ключових посад) і А. Яненко (архівні дані про аспірантів ВІМ). Джерелами для вивчення є книга «Народні хрести в Коломийщині» (Львів, 1919 р.) з дарчим екслібрисом автора Кабінету антропології та етнології ім. Хв. Вовка при ВУАН з книгозбірні НМІУ; справа № 66576, що архів СБУ передав у ЦДАГО; «Список Сандармоху» з прізвищами розстріляних 27.10-4.10.1937 р.

Не відома інформація про останні чотири роки життя Колцуняка. Це б пояснило чому 1935 р., після 3-х років таборів, його повторно заарештували (або подовжили ув'язнення) і розстріляли 1937 р. Додатковими джерелами дослідження є справи М. Кічури і музейників Б. Пилипенка і Я. Струханчука, які свідчили проти Колцуняка та інших діячів культури, наприклад, художників М. Бойчука, В. Касіяна.

Новизною дослідження для якого використано історико-порівняльний, історико-типологічний та історико-системний методи, є те, що авторами проаналізовано зміст унікальної кримінальної справи (166 арк.). презентується у форматі авторських висновків, відповідно мети, і додатків. У результаті презентоване дослідження доповнює та деталізує картину репресій проти української інтелігенції у сфері культури.

РОЗДІЛ XIV

**КРУГЛИЙ СТІЛ «ТРАНСФОРМАЦІЯ
МІСЬКОГО ПРОСТОРУ У ДРУГІЙ
ПОЛОВИНІ XIX - НА ПОЧАТКУ XXI СТ.»**

Маркери модерності в образах Харкова др. пол. XIX – поч. XX ст.**Ісаєва Анна***Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
indogendof@gmail.com*

В центрі дослідження знаходяться листівки з видами міста Харкова др. пол. XIX – поч. XX ст., на яких зображуються досягнення модернізації. Мета дослідження – проаналізувати прояви модернізації, що представлені на листівках, та визначити як змінювався образ міста під впливом модернізаційних процесів. Для цього було сформовано базу даних, яка містить понад 200 одиниць.

Щодо визначення специфіки такого типу джерел, то варто зауважити, що вони представляють собою той вид ізографічних джерел, що є іконографічними за характером знакових засобів фіксування та передачі інформації. Головною ознакою ізографічних документів є зменшене або збільшене зображення реальних або уявних об'єктів за допомогою іконографічних знакових прийомів. У дослідженні використано листівки, які є картковими ізографічними джерелами за матеріальною основою.

Листівка – це аркушеве видання, одна сторона якого є репродукцією, малюнком або фотографією, а інша може використовуватися для тексту або листа. Для листівок існує чітко визначений формат – 105x148 мм, 90x140 мм та похідні від них. Листівки як вид ізографічного документа можна класифікувати як за матеріальною, так і за жанровою ознаками. В дослідженні увага приділяється жанровим відмінностям, за якими листівки поділяються на листівки приватного типу, вітальні, релігійного характеру, інформаційно-зображальні, жартівливі. В межах дослідження аналізуються листівки вітального та інформаційно-зображального типу.

До бази даних було застосовано порівняльно-статистичний та кількісний методи аналізу. Варто зауважити, що дослідження репрезентації елементів модернізації міського простору на матеріалах листівок м. Харкова як окреме дослідницьке завдання в історіографії не ставилося. Проте це дослідження спирається на здобутки сучасних науковців Дж. Елкінса, П. Вірільйо та М. Баля. В своїх роботах вони схарактеризували сутність візуального повороту в історичних дослідженнях. К. Лінч розглядав урбаністичний простір як соціокультурне явище. З джерелознавчої точки зору важливими є роботи Ю. Палехи та Н. Леміш. Окремо слід назвати працю Л. Замятіна «Образ міста як категорія історичних досліджень», де досліджується урбаністичний простір з перспективи історичної науки.

Джерельна база представлена листівками, які були віднайдені в мережі Інтернет та в опублікованих альбомних виданнях. Хоча така сукупність не є генеральною вибіркою та залишає питання репрезентативності відкритим, проте, слід зауважити, що метою дослідження було не встановлення кількості листівок, а виявлення окремих маркерів модернізації Харкова, представлених на листівках др. пол. XIX – поч. XX ст.

Починаючи з др. пол. XIX ст. йшло активне проникнення процесів модернізації в усі сфери життя суспільства Російської імперії, зокрема й губерньського міста Харків. Під результатами модернізаційних процесів слід вважати зміни в архітектурному стилі, технічний прогрес, електрифікацію міста, перехід до механічних транспортних засобів та ін.

Таким чином, на листівках Харкова др. пол. XIX – поч. XX ст. відображено наступні маркери модернізації: телеграфи, ліхтарі та трамвайні колії; модерн в архітектурі, представлений на листівках із зображенням театрів, адміністративних установ та центральних видів Харкова; зміни в транспортних засобах можна прослідкувати на зображеннях трамваїв та автомобілів. Тим самим, можна стверджувати, що створення таких листівок свідчить як про розгортання процесів модернізації у Харкові, так і про бажання зафіксувати такі зміни. Вочевидь, акцент на такого роду змінах можна вважати варіантом саморепрезентації міста, спробою довести, що Харків став модерним містом. Разом із тим фіксуються і листівки, на яких процеси модернізації

зовсім відсутні: наприклад зображення старих будівель, релігійних споруд, або просто панорами деяких вулиць. Цей варіант саморепрезентації можна схарактеризувати як «ностальгічний». Таким чином, по суті, листівки дають нам привід казати про два варіанти саморепрезентації міст.

Формування образу модерного Харкова в путівниках на поч. ХХ ст.

Лещенко Юлія

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
yleshchenko4@gmail.com*

На поч. ХХ ст. в Російській імперії відбувалися процеси модернізації суспільства, складовою частиною чого стала урбанізація. Досить виразно ці процеси можна побачити на прикладі Харкова. Простір міста, стиль життя його мешканців в цей час суттєво змінюються. Ці зміни відображають в т. ч. й путівники, які є велими інформативним джерелом для дослідження модернізаційних процесів.

Теоретичний фундамент для дослідження зазначеної теми заклали західноєвропейські науковці. У цьому контексті варто відзначити праці М. Вебера, К. Лінча, Л. Мамфорда, які присвячені вивченню образів міста. Важливим є науковий доробок В. Глазичева. Сьогодні цією проблематикою займаються урбаністи, історики та антропологи, про що свідчить низка ґрунтовних праць, зокрема роботи В. Алькова, В. Кравченка, В. Маслійчука, Т. Портнової, Д. Чорного та ін.

У роботі проаналізовано три путівники: історично-довідковий путівник О. Гусева «Харьков: его прошлое и настоящее в рисунках и описаниях...» (1902 р.), путівник «Россия. Полное географическое описание нашего отечества: настольная и дорожная книга для русских людей: в 19 т. <...> Т. 7: Малороссия...» (1903 р.) та «Харьков: путеводитель для туристов и экскурсантов» (1915 р.). Вибір цих видань зумовлений тим, що їхня структура та стиль оповіді до певної міри формують уявлення мешканців та гостей міста про Харків як сучасний і модерний простір. На поч. ХХ ст. змінився формат путівників: вони стають кишеньковими завдяки мобільності, а також у них з'являються рекомендації для мандрівників, зручні маршрути для оглядин міста.

Для аналізу образу міста Харкова необхідно зазначити певні маркери його модерності: збільшення кількості та щільності населення міста, зміна станово-класової структури, розвиток транспорту та його відповідність потребам міста, розгалуженість соціальної інфраструктури (зокрема лікарні, школи, заклади дозвілля тощо), рівень благоустрою міста (наявність каналізації, водогону, освітлення, телефонного зв'язку, бруківки) та ступінь індустріалізації (кількість та розмір підприємств). Ці маркери ми можемо побачити у путівниках по місту. Наприклад, у виданні «Харьков: путеводитель для туристов и экскурсантов» зазначалося: «Особенность Харькова – очень большое число крупных старых и молодых культурных учреждений...», «Харьков усиленно отстраивается в последние годы и за какие-нибудь десять лет вид некоторых районов резко изменился – на месте лагун и пустырей выросли шестизэтажные каменные громады». Гусев писав наступне: «...количество населения г. Харькова, как центра юга России в образовательном и промышленно-торговом отношениях, не мало увеличивается пришлым элементом молодых, учащихся лиц, торговым и рабочими классами, проживавших в городе временно...».

Отже, на поч. ХХ ст. з'явилися путівники, в яких образ Харкова постає з позиції модерного міста в сукупності з всіма його принадами та недоліками. Змінювався в путівниках не лише образ міста, варті уваги й структура та формат путівника. Наприклад, з'явилася вступна «практична» частина з певними замітками-порадами щодо ресторанів, готелів, розваг і т. п. Крім цього, автори путівників запропонували туристичні маршрути, які на їхню думку дозволяли б мандрівнику оглянути пам'ятні місця та об'єкти у Харкові.

База даних «Візуальні образи міста Харків (символіка та емблематика)»: принципи побудови та попередні результати дослідження
Сабадаш Влада

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
vladanew2500@gmail.com*

Дослідження візуальних образів міста сьогодні є одним з актуальних напрямків емблематики та міської історії. Разом із тим дослідження символічного простору міста сфокусовані насамперед на питаннях формування та еволюції офіційної міської емблематики (А. Гречило, Я. Іщенко, В. Румянцева, І. Саратов, Н. Соболева тощо). Натомість практично поза увагою дослідників опинилася символіка міських підприємств, освітніх та культурних установ, що також є частиною символічного простору міста. Актуальним завданням залишається фіксація різноманітних форм міської символіки та емблематики, а також визначення особливостей їх сприйняття міською спільнотою, визначення тих сенсів і значень, якими міська спільнота наділяє «старі» та «нові» символи.

Мета дослідження – на основі побудови бази даних «Візуальні образи міста Харків (символіка та емблематика)» визначити характерні особливості візуальної репрезентації міста Харків у др. пол. XIX – на поч. XXI ст.

Методологічна основа дослідження включає використання технології баз даних, а саме системи управління базами даних Microsoft Access. Побудована база даних дозволила систематизувати зібрані зображення символіки й емблематики та здійснити їх контент-аналіз. Загалом до бази даних увійшло майже 80 зображень. Насамперед це емблеми Харкова (починаючи з др. пол. XIX ст.), районів міста, логотипи найбільш вагомих харківських підприємств, популярних культурних установ і вищих навчальних закладів (згідно з рейтингом «ТОП-200 Україна 2018»). Крім того, до бази даних були включені зображення монет та медалей, які пов'язані з Харковом, його установами та пам'ятними місцями.

База даних складається з чотирьох таблиць: «Загальна інформація», «Різновид емблеми», «Кольори» та «Символіка». Перша таблиця дозволяє здійснити паспортизацію даних і містить наступні поля: «Назва», «Тип», «Період використання», «Автор», «Ініціатор створення», «Розміри» та «Фотоматеріали». Друга таблиця дозволяє детально схарактеризувати різновид емблем, визначити їх статус і специфіку репрезентації. Третя таблиця містить відомості про кольорову гамму досліджуваної символіки та емблематики. Четверта таблиця відображає частоту вживання тих чи інших символів.

Побудована реляційна база даних дозволила диференціювати зібрані візуальні джерела та здійснити їх контент-аналіз. Найбільш поширеною геральдичною фігурою стало облямування (9,6 % серед загальної кількості проаналізованих фігур). Серед негеральдичних символів найбільш популярними виявилися кадуцей (4,98 %), ріг достатку (4,63 %), пшеничний колос (3,9 %) і книга (3,56 %). Враховуючи, що використання кадуцея та рогу достатку в якості складових емблеми Харкова має тяглу традицію, ці фігури знайшли поширення в більшості проаналізованих зображень (21,43 %). Серед міських пам'яток найчастіше зустрічається зображення Дзеркального струменя (4,55 %). Можливе пояснення полягає у популярності пам'ятки серед мешканців міста та використання її зображення в якості одного із символів Харкова. Під час футбольного чемпіонату Євро-2012 саме зображення Дзеркального струменя використовувалося в якості офіційного логотипа міста. Найбільш поширеними кольорами проаналізованих символів та емблем стали золото (21,76 %), срібло (21,18 %) та лазур (18,82 %).

Таким чином, різноманітні символи та емблеми протягом сер. XIX – поч. XXI ст. безпосередньо впливали на конструювання візуального образу Харкова та формування міської ідентичності. Контент-аналіз зібраних візуальних джерел засвідчив поліваріативність сприйняття міста його мешканцями. Разом з тим різноманітність символіки та емблематики засвідчила наявність «розривів» та «лакун» як складових ідентичності харків'ян.

Модернізація й дисциплінування: напрями, мета й результати регламентації роздрібно́ї торгівлі в Харкові у др. пол. XIX - на поч. XX ст.

Скиданова Антоніна

*Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба
skydanova@ukr.net*

Історія модернізації і розвиток торгівлі до сьогодні лишаються одними з найбільш популярних тем у студіях з міської історії. Попри насиченість і різнобічність знань у цих царинах, зокрема щодо міст на українських землях Російської імперії, вони живлять нові дослідницькі цілі.

Мета запропонованого дослідження – розгледіти механізми, мотивації та сприйняття того, що історики окреслюють як модернізацію, в конкретні історичних обставинах, а саме у роздрібній торгівлі Харкова у др. пол. XIX – на поч. XX ст.; визначити роль і значення зовнішньої регламентації у цих процесах. Новим у даному випадку є зміна напрямку погляду – від поширеної в історіографії «зовнішньої оцінки» (виявлення / підтвердження й ілюстрація модерних змін) до осмислення загальних процесів через щільний аналіз соціального контексту в конкретній часовій і просторовій локаціях.

Актуальність такого підходу полягає у можливості більш ретельного пізнання, а отже й більш точного розуміння сутності складної історії модернізації наших міст і торгівлі зокрема, виявленні практик, які з низки причин формують місто донині.

Дослідження засноване на мікроісторичних методах. Джерельною базою є прескриптивні документи та джерела, які виявляють ступінь і характер їхньої дії (справочинна, звітна документація, періодичні видання тощо).

Регламентація міської роздрібно́ї торгівлі протягом досліджуваного періоду розширилася, охопивши оподаткування, розподіл торгових прав, санітарні норми, якість товарів, розбудову торгового сектору як частини інфраструктури міст тощо. Але чи було зовнішнє регулювання фактором раціоналізації міської торгівлі? Чи стало засобом просякнення простору торгівлі прогресом? Чи перетворювала регламентація міську економіку на окрему сферу людської активності, а торгівців на активних індивідів, вивільнених від тиску традиції?

Звичні нам за схемами М. Вебера й З. Баумана ознаки модернізації й регламентація торгівлі в містах Російської імперії, як бачимо з прикладу Харкова, не були гармонійним дуєтом. Низка державно-правових, фіскальних заходів стримувала торгівлю ініціативу. Відмовившись від старої станової системи розподілу торгових прав, держава, однак, зберігала нераціональну патентну систему. Принципи вільної торгівлі з поприбутковим оподаткуванням в імперії втілені не були через стару бюрократичну систему. Отже, наявна регламентація провокувала до пошуку бажаної свободи через порушення законодавства, що по суті є антимодерним виявом опору-протесту.

Це одним прикладом складності відносин «модернізація – регламентація» може правити організація контролю в міській торгівлі. Його мета – дисциплінувати й прищепити торгівлі поняття про прогрес, зокрема стосовно санітарії та якості. Контрольні функції покладалися на доволі старі імперські структури. Відсутність спеціальних наглядових установ, недосконалість законодавства, малий штат чиновників, брак фінансування зумовлювали низьку ефективність контролю. Отже, наявне дисциплінування не правило за потужний фактор проникнення ідей прогресу до простору міської торгівлі. Проте для базарного сектору, боєнь, пекарень, горілчаної справи (від часу державної монополії) мабуть лише зовнішня регламентація і контроль були єдиним джерелом боротьби із традицією.

Характерною особливістю досліджуваного часу є все більш активне прив'язування торгових просторів до благоустрою міст із відповідними спробами їх трансформації. Це ламало усталені традицією уявлення про організацію простору торгівлі, чистоту, час тощо. Але в цьому ж контексті ми бачимо й нетипову дію модернізації. Зазвичай модерн характеризує розмежуванням приватного й публічного. У торгівлі ж окреслені дії змусили традиційно приватний (закритий) простір торгового місця (справи) увійти в публічний простір міста.

**Функціонування стрит-арту у публічному просторі сучасного міста Харкова
Сохранич Дар'я**

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
soxranich97@gmail.com*

Стрит-арт з кожним роком займає все більше міського культурного простору. Він подолав шлях від маргінального явища, що вийшло з бідних кримінальних прошарків суспільства, яке довго прирівнювалося до вандалізму і було поза законом, до нового напрямку у сучасному образотворчому мистецтві, створенням якого займаються імениті професійні художники. Наразі надзвичайно популярним видом сучасного мистецтва є графіті. Воно заповнило модерне місто. Чи не на кожній багатоповерхівці можна побачити малюнки, зроблені аерозольною фарбою.

Актуальність роботи полягає у вивченні впливу цього виду мистецтва на формування образу сучасного мегаполісу. У дослідженні була здійснена спроба класифікувати зразки харківського вуличного живопису, пояснити причини появи графіті у певних публічних місцях, з'ясувати, як сприймається втручання митців у громадський простір міста.

Історіографічну базу склали загальні праці з історії вуличного мистецтва, дослідження образу міста і його публічного простору, а також спеціальні статті, видання та інтерв'ю.

Джерела по обраній темі є досить специфічними. Головними джерелами аналізу є зразки настінного живопису. Цей матеріал збирається шляхом «роботи в полі». База наукової літератури з цієї теми невелика, тому що стрит-арт досить молодий вид мистецтва, який лише зараз починає набирати популярності у науковців в якості об'єкту дослідження. На сьогодні є лише окремі статті мистецтвознавців у наукових періодичних виданнях, зокрема можна виокремити роботи С. Думасенко, О. Запорожець, Г. Стельмашук, Н. Самутіної, А. В. Шайдуніної. У них окреслено особливості цього виду мистецтва і те, як він вписується у міське середовище. Із праць Н. П. Анциферова, К. Лінча, Г. Зімеля, Л. Дротянко, К. Глазкова, М. Карповець, М. П. Препотенської можна почерпнути інформацію про міський простір, про шляхи, орієнтири, райони, образ міста, як вони виникають та як впливають на жителів.

В основу методології роботи покладено принципи візуальної історії. Для вирішення поставлених завдань у роботі використані порівняльний та типологічний конкретно-наукові методи, контент-аналіз тощо.

У ході дослідження автором було визначено, що графіті можна поділити на дві групи. Перша група – це графіті-реклама, де у меншій мірі присутня свобода творчого пориву самого художника, оскільки вони зроблені на замовлення, являють собою маркетинговий хід для приваблення покупців послуг, що надає заклад. До другої групи належать мурали. З огляду на специфіку процесу затвердження цих картин вони іноді можуть вносити у простір міста ще більше хаосу, ніж графіті-теги.

Якщо говорити про зародження стрит-арту в Харкові, то починати можна з досить знаменитої, але загадкової персони О. Мітасова (1953-1999 рр.). Яскравим художнім дуєтом в кінці нульових років був тандем Р. Мініна і Г. Зіньківського. Вони вивели культуру графіті на новий якісний рівень, завдяки їм жителі міста нарешті почали сприймати вуличний живопис не як хуліганство, а як вид мистецтва. Найпомітнішими ж вуличними картинами є мурали, створені творчим об'єднанням Kailas-V. Для Kailas-V характерні великі за площею картини.

У цілому Харків є осередком самодостатнього стрит-арт руху. Присутність у міському просторі вуличного живопису свідчить про відкритість міста, готовність його жителів до сприйняття сучасного мистецтва. За допомогою стрит-арту відбувається виокремлення певних районів міста та окремих об'єктів, надання їм характерних яскравих ознак, що вирізняють їх серед інших.

**«Гарбологічна місія» харківського міського самоврядування
наприкінці XIX – на поч. XX ст.**

Ховтура Анастасія

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразина
a.khovtura@karazin.ua*

Кінець XIX ст. став часом стрімкого збільшення чисельності населення Харкова та бурхливого промислового розвитку. Дослідники не часто звертають увагу на те, що ці процеси у великих містах призводили до загострення такої «незручної» проблеми як утилізація відходів. Тому налагодження механізму очищення Харкова від сміття стало одним із важливих напрямів діяльності міського самоврядування. Метою студії є дослідження практик утилізації твердих і рідких відходів, які запроваджували органи міського самоврядування Харкова.

Тема розвідки не була предметом окремого дослідження. Між тим, для розкриття проблеми важливими є праці, в яких знайшли відображення окремі аспекти формування структур, які займались утилізацією сміття в Харкові (К. М. Ігнатов, І. О. Абрамович, Д. І. Багалій). Виникнення та розвиток гарбологічних практик у Харкові можна відтворити, залучивши до аналізу діловодну документацію міського самоврядування, місцеву періодику, статистичні матеріали та довідкові видання.

Наприкінці XIX ст. очищення міського простору від сміття та бруду було передовсім обов'язком домовласників. Санітарна комісія міської управи та поліція мали обов'язок слідкувати за станом вулиць, тротуарів, ретирадних ям та господарчих приміщень. Утилізувати рідкі відходи домовласникам допомагали приватні асенізаційні підприємства. Працівники фірм забирали відходи обозом, який складався з воза із залізними або дерев'яними діжками та пари коней. У цей час діжки доправляли до звалища на Зміївській вулиці.

Процес утилізації твердого побутового сміття був подібним, але ці відходи проходили ще цикл вторинної переробки. Сміття з домоволодінь вивозили на одне із чотирьох звалищ Харкова, які існували в цей час. На звалищах відходи сортували артілі тряпичників та костяників. Підприємці відправляли посортоване сміття на виробництво добрив, а також на паперові та ткацькі фабрики. Цей промисел оподатковувався та регламентувався рядом спеціальних постанов харківської міської управи.

У 1881 р. в Харкові починає функціонувати централізований водогін. Невдовзі на засіданні міської думи було порушено питання про необхідність пошуку фінансування та проектування магістральної каналізації. Для вирішення цих задач при міській управі була заснована каналізаційна комісія. Утім, будівництво каналізації стартувало тільки 1904 р. Саме тоді міським самоврядуванням з концесії було викуплено водогін. На цьому завершився 20-річний конфлікт, який виник через невиконання французьким підприємством умов договору 1878 р. Муніципалізація водогону відкрила можливість для налагодження замкнутого циклу очищення та фільтрації рідких відходів. Перша черга магістральної каналізації почала діяти в 1914 р., вона охопила Нагірний та Залопанський райони Харкова.

Оскільки новостворена каналізаційна мережа не могла одразу поширитися на усі райони міста, у 1910 р. було створено міський асенізаційний обоз. Послуги міського обозу коштували набагато дешевше, ніж обслуговування в приватних промисловцях. Не дивно, що в 1911 р. 69,3 % від усіх діжок зі сміттям вивозились міським обозом, а в 1913 р. цей відсоток становив уже 94 %.

На поч. XX ст. на засіданнях міської думи було вирішено впорядкувати процес утилізації твердих відходів. У 1904 р. міський голова А. К. Погорелко виступив із доповіддю про засоби очищення Харкова від сміття. Міський голова вважав, що оптимальним варіантом для міста буде створення 22 деструкторів – особливих печей для спалювання сміття. У 1910 р. міський інженер Д. С. Черкес у своїй доповіді також доводив про необхідність деструкторів та муніципального обозу, який би централізовано збирав у домовласників

сміття та доставляв до місць утилізації. На жаль, виконати рішення про спорудження мережі деструкторів у Харкові завадила Перша світова війна. Однак міський обозний парк для збору побутового сміття все ж було засновано в Золотому провулку. Вирішувати проблему зі сміттям у Харкові допомагало те, що в цей час у місті діяли приватні деструктори на фабриці Ж. Бормана, в Олександрівській лікарні та у домоволодінні М. Д. Гінзбурга.

Отже, наприкінці XIX – на поч. XX ст. у Харкові на рівні органів міського самоврядування була поставлена задача розв'язання проблеми утилізації міських відходів за допомогою сучасних технологій. Якщо у 1870-80-х рр. міське самоврядування виконувало лише регламентуючу та контролюючу функції очищення простору міста, на поч. XX ст. воно вдається до реалізації власних новаторських ґарбологічних проєктів.

***Трансформація стадіону як публічного простору у Харкові 1920-1930 рр.
(на матеріалах спортивної преси)***

Шатілов Євгеній

Національний військово-історичний музей України

iovrpe@gmail.com

Проблематика трансформації спортивних арен Харкова у 1920-1930-х рр. є актуальною у кількох аспектах. По-перше, масовий спорт став частиною програми більшовиків зі створення «нової радянської людини». Політика партії та комсомолу у цій сфері поєднувалась з іншими суспільними перетвореннями і корелювалась з багатогранною внутрішньою і навіть зовнішньою політикою. По-друге, стадіон як спортивний осередок мав нести нову радянську естетику у міській простір. Під таким фокусом розглядалась міська архітектура у 1920-1930-х рр., але стадіони здебільшого ігнорувались дослідниками (виключенням стало дослідження Р. Любавського про повсякдення робітників Харкова). Тож, на нашу думку, аналіз стадіону як маркеру впровадження нової радянської соціальної політики і естетики у міському просторі є інноваційним в українській історіографії. Елементи подібного аналізу застосовували російські антропологи у значно ширших за тематикою дослідженнях (праці А. Рожкова про світ радянської молоді 1920-х рр. та Н. Лебіної, які присвячені радянському повсякденню у 1920-1980-х рр.). Трохи більш предметно це вивчали західні дослідники, основними науковими інтересами яких була історія фізкультури і спорту в СРСР (М. О'Махоуні, Г. Мортон, Дж. Ріордан, Р. Едельман), утім проблема розповсюдження радянської естетики через спорт розкривалась з використанням аналізу станкового живопису, плакату, художньої фотографії. Архітектура стадіону займала периферійне становище серед тем, які піднімались цими дослідниками.

Що стосується методології, то за доцільне ми вважаємо взяти підхід «норма-девіація», який Н. Лебіна використовувала у своїх дослідженнях з історії радянського повсякдення. Це мінливе співвідношення найкраще ілюструє трансформації бачення спортивних арен представниками влади протягом зазначеного періоду. Головним джерелом дослідження виступила спортивна преса 1920-х рр., зокрема матеріали журналів «Вісник фізичної культури і спорту», який був офіційним друкованим органом Вищої ради фізкультури і спорту й виходив у Харкові, та «Фізкультура і спорт» – орган центрального всесоюзного ВРФК. Преса була головним провідником політики Ради фізкультури, через неї намагалась просувати «норму» і, навпаки, критикувати та викорінювати «девіацію».

До революції спорт у Харкові не був масовим: ацени, які існували у місті («Саде», Балабанівка тощо) не були великими за розмірами, їх характеризувала певна профільність (на них здебільшого грали у футбол). Першими кроками Радянської влади у місті була націоналізація стадіонів та адаптація їх під нові існуючі потреби. У 1923 р. в журналі «Вісник фізичної культури і спорту» з'явилась стаття, де повідомлялось про існуючий стан спортивних площадок у місті та зазначалося, що ацени реконструюються, стануть багатопрофільними, тобто там будуть займатися багатьма видами спорту.

Дуже скоро стало очевидним, що масовість занять спортом не можуть забезпечити існуючі стадіони. Друга половина 1920-х рр. – період будівництва нових спортивних площадок, багато з яких були об'єктами республіканського значення. У 1926 р. в експлуатацію було введено стадіон «Трактор». Його визначили як «найкращий в Україні», він найповніше уособлював радянській ідеал спортивної арени нового часу. У руслі нових віянь стадіон мав уособлювати не тільки міць тіла, а й високу культуру. Періодичні видання публікували листи, де засуджувалась певна поведінка відвідувачів стадіону, пияцтво на аренах, а також перекіс у роботі спортивних союзів на користь футболу. У підсумку з'являється концепція «спортивного комбінату» – універсального спортивного комплексу, який мав стати основним місцем занять спортом та культурного відпочинку.

Таким чином, харківські стадіони у 1920-1930-х рр. набули значення не тільки місця для занять спортом, а й стали уособленням нової радянської соціальної політики – масового долучення трудящих до занять спортом, формування поняття «фізкультури» та нової естетики спорту.

Вищі навчальні заклади та інші установи, студенти, аспіранти та співробітники яких беруть участь у конференції

- ☉ Донецький національний університет імені Василя Стуса.
- ☉ Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара.
- ☉ Запорізький національний університет.
- ☉ Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
- ☉ Київський університет імені Бориса Грінченка.
- ☉ Комунальний заклад «Обласна спеціалізована школа-інтернат II-III ступенів «Обдарованість» Харківської обласної ради».
- ☉ Комунальний заклад «Харківський вищий коледж мистецтв».
- ☉ Криворізький державний педагогічний університет.
- ☉ Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського Національної академії наук України.
- ☉ Львівський національний університет імені Івана Франка.
- ☉ Луганський національний університет імені Тараса Шевченка.
- ☉ Національний військово-історичний музей України.
- ☉ Белгородський державний національний дослідницький університет (Російська Федерація).
- ☉ Національний історико-меморіальний заповідник «Биківнянські могили».
- ☉ Національний музей історії України.
- ☉ Національний транспортний університет.
- ☉ Національний університет «Києво-Могилянська академія».
- ☉ Одеський національний університет імені І. І. Мечникова.
- ☉ Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка.
- ☉ Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.
- ☉ Український Католицький Університет.
- ☉ Харківська загальноосвітня школа I-III ступенів № 138.
- ☉ Харківський національний медичний університет.
- ☉ Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.
- ☉ Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.
- ☉ Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова.
- ☉ Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба.
- ☉ Харківська спеціалізована школа I-III ступенів № 73.
- ☉ Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича.

ЗМІСТ

АРХЕОЛОГІЯ

- Аргунова Анна.** Поселення Удо-Бабчанського межиріччя за доби бронзи та раннього заліза: палеокліматична інтерпретація 4
- Евтушенко Дмитрій.** Детские погребения на могильнике Войтенки-1 5
- Федоров Ілля.** Слов'яно-салтівські взаємовпливи на прикладі житлових конструкцій 6
- Шрамко Валентин.** Візуальна реконструкція поховальних споруд скіфського часу (за матеріалами розкопок в урочищі Марченки) 7

ВОСННА ІСТОРІЯ

- Іванцов Всеволод.** Уніформа війська Української Народної Республіки доби Центральної Ради (1917 – квітень 1918 рр.) 10
- Пугин Михаїл.** Деятельность Б. В. Савинкова в период советско-польской войны 11
- Филь Євгеній.** Відображення Першої світової війни за спогадами російських офіцерів (1914-1917 рр.) 12
- Шишка Евгений.** Проблемы снабжения монгольской армии во время Батыева нашествия на Русь 1237-1240 гг. 13
- Шевцов Ренат.** «Беззбройні литовці як тварини у жертву приносилися»: до проблеми розвитку литовської кінноти епохи Пізнього Середньовіччя 14
- Якібчук Олександр.** Діяльність організації народної оборони «Карпатська Січ» у Рахівському окрузі в 1938-1939 рр. 15

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

- Вакуленко Діана.** Гумористичний розділ у структурі журналу «Студент революції» (1922-1933 рр.) 19
- Гела Оксана.** «Дисертація у нього, звичайно, безглузда, але ж він дуже проситься на наукову роботу»: образи радянського дисертанта в карикатурах журналу «Крокодил» 20
- Карпенко Олександр.** Місцева періодична преса про події часів Центральної Ради на території Подільської губернії 20
- Плевако Катерина.** Чинівницькі рапорти як джерело з історії розвитку протестантських громад у Харківській губернії у 1911-1912 рр. 22
- Рядинська Валерія.** Козацька символіка у міській та територіальній геральдиці України в 1991-2018 рр. 23

Салагуб Людмила. Політична історія Гетьманщини в дослідженнях науковців з української діаспори міжвоєнної доби	24
Смерека Богдан. Власницька приналежність поселень Закарпаття за фіскальними джерелами середини XVI ст.	25
Теміров Богдан. Поняття «соціокультурний простір» в контексті вивчення історичної пам'яті	26

ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ ТА ГЕНДЕРНА ІСТОРІЯ

Голімбовский Ярослав. Рок-фестивали в період незалежної України	29
Гук Марія. Діяльність жінок у Тетянинському комітеті в 1914-1917 рр.	30
Коробчук Анна. Одеський інститут шляхетних дівчат (1828-1920 рр.): еволюція правил прийому	31
Лаврик Дмитро. Інститут членів-кореспондентів, почесних членів та докторів у Харківському університеті: становлення і розвиток (1804-1917 рр.).	32
Пасько Анастасія. Іменні аудиторії як складова символічного простору Головного корпусу Харківського університету.	33
Резник Дарія. Концепція «свій-чужий» в жіночих текстах 1812 р.	34
Сірик Тетяна. Книга в житті козацької старшини Гетьманщини та Слобожанщини в XVIII ст.	35
Хабарова Анна. Формування образу жінки на сторінках періодичних видань УСРР у 1920-ті рр.	36
Янкул Олексій. Роль Харківського університету у виданні «Памятной книжки Харьковской губернии» (1862-1868 рр.)	37

ІСТОРІЯ РЕЛІГІЇ ТА ЦЕРКВИ

Буланый Микола. Євреї, які змінили віру: до питання класифікації термінологічної бази	40
Гламазда Владимир. Выступление павловских крестьян в сентябре 1901 г.	41
Соляник Дмитрий. Обновленческое движение: религиозный модернизм или фундаментализм (на материалах харьковской группы обновленцев)	42
Стороженко Ирина. Критика идей Л. Н. Толстого в русской православной мысли кон. XIX – пер. пол. XX вв.	43
Фокіна Людмила. Соціально-психологічний характер поховально-поминальних голосень українців Півдня України наприкінці XIX – на поч. XX ст.	44

ІСТОРІЯ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

Балацюк Єлизавета. Позднеантичная церковь глазами латинских хронистов (Марцеллин Комит и Виктор Тонненский)	47
Бандура Юрій. «Тому духи ті... до скіфів цю заздрість вчиняють»: метафори та ментальний погляд Йордана на походження гунів	48
Закатилова Єкатерина. «Клавишная прогулка по всему кругозору античности»: к вопросу о месте античных сюжетов и образов в «Божественной комедии» Данте	49
Івлєв Кирило. Проблема легітимації влади у концепції ідеального правителя Євсевія Памфіла	50
Панин Максим. Всемирный потоп в средневековых иллюстрациях XI – XVII вв.: второстепенные компоненты сюжета	51
Петренко Олександр. Вирішення «єврейського питання» в Англії XII ст.	53
Яровий Ігор. Емоційні аспекти протистояння Григорія VII та Генріха IV	54

ІСТОРІЯ СТАРОДАВНІХ ГРЕЦІЇ ТА РИМУ

Вар'ян Оксана. Законодавчі норми та суспільний осуд як форми оцінювання недоброчесної поведінки громадян у Стародавніх Афінах	57
Коваль Максим. Нравственный идеал древних греков в поэмах Гомера	58
Крамской Владимир. Асимметричные конфликты периода войн диадохов	59
Кумінова Катерина. Образи Анахарсиса і Токсариса у творах Лукіана Самосатського	60
Олійник Альона. Книга й бібліотеки в житті стародавніх римлян	61
Панкратова Натія. Эпikleзы Диониса и функции божества	62
Протасова Альона. Статус храмових общин у складі держави Мітрідата VI Євпатора на прикладі Комани Понтійської	63
Рябко Андрій. Особливості мусичного виховання в античних державах Північного Причорномор'я	64
Савченко Татьяна. Теории происхождения и особенности коринфского ордера	65
Семибратская Анастасия. Происхождение образа богини Афины	66
Хижняк Игорь. Дворцовый переворот в Персидской империи 522 г. до н. э.: приход Дария I к власти	67
Чудаева Дарья. Культы восточных богинь Кибелы и Исида в Римском государстве: особенности проникновения и трансформации	68

ІСТОРИЯ УКРАЇНИ (З ДАВНІХ ЧАСІВ ДО ПОЧАТКУ ХХ СТ.)

- Богдяж Крістіна.** До питання толерантності у Кримському ханаті: релігія, етноси, гендер 71
- Дудка Світлана.** Склад і структура родин посполитих в др. пол. XVIII ст. (на матеріалах сповідних розписів села Повстин Пирятинської протопопії) 72
- Ланько Дар'я.** Діяльність Адама Киселя в сфері вирішення міжконфесійного конфлікту в Речі Посполитій 73
- Паславська Наталія.** Антропонімічний портрет кравецького ремісничого середовища Львова в XVI-XVII ст. 74
- Перепелюк Ольга.** Історія хору Михайлівського Золотоверхого чоловічого монастиря міста Києва 75
- Селегєв Сильвестр.** Еволюція «типового читача» у Харківській губернії (др. пол. XIX – поч. XX ст.) 76

НОВА ІСТОРИЯ КРАЇН ЄВРОПИ ТА АМЕРИКИ

- Левченко Ілля, Котляр Олександра.** Ідея «загального блага» у художній мові Ф. Гойї 79
- Левченко Ілля, Кухарук Уляна.** Час у почете Джеймса І Стюарта: проблеми візуалізації в гравюрі Джона Друшаута 80
- Лузанов Ілля.** До питання про значення колоніальної політики Німеччини у баченні Отто фон Бісмарка: спроба контент-аналізу мемуарів канцлера 81
- Морозова Анастасія.** Античність та Джон Адамс: етика, естетика, політика 82
- Нерознак Анастасія.** Розвиток шкільної освіти Болгарії пер. пол. XIX ст. 83
- Откидач Олексій.** Англо-іспанське морське протистояння пер. пол. XVIII ст. та сучасні виклики міжнародної безпеки 84
- Петрашкевич Олександр.** Передумови Техаської революції 1835-1836 рр.: шлях до незалежності 85
- Пугачёв Павел.** Етапи освоєння Русской Америки через призму концепції фронтира 86

НОВА ТА НОВІТНЯ ІСТОРИЯ КРАЇН АЗІЇ ТА АФРИКИ

- Андреев Тимур.** Релігійозна ситуація в Мейдзийской Японії глазами православного миссионера (по дневникам свт. Николая (Касаткина)) 89
- Деркач Ирина.** Организация административного управления германской арендованной территории Циндао в Китае (1897-1914 гг.) 90

- Марченко Вероника.** Временное правительство Кореи в национально-освободительном движении 91
- Махонин Александр.** «Территориальная экспансия» иностранных поселений в Китае во вт. пол. XIX – нач. XX вв. 92
- Мельникова Анастасия.** Реформирование системы образования Руанды (1996-2008 гг.) 93
- Скрыпник Мирослава.** Система административного управления во французском Индокитае в кон. XIX – нач. XX вв. 94

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ КРАЇН ЄВРОПИ ТА АМЕРИКИ

- Белуосов Юрий.** Европейский миграционный кризис 2015-2018 гг. на примере Болгарии: результаты и перспективы 97
- Вашченко Юрий.** Негласное соперничество Британии и Германии в сфере информатики накануне и во время Второй мировой войны: интеллектуальное наследие К. Цузе и А. Тьюринга 98
- Георгієва Марія.** Євроінтеграційна перспектива аграрного сектору економіки Болгарії. 100
- Глухенька Софія.** Лозунги «червоного травня»: відображення ідеологічних принципів чи вислів заради вислову? 101
- Дальокін Євген.** Радянська пропаганда про португальський чинник Громадянської війни в Іспанії 102
- Кулік Олександр.** Друга світова війна у політиці пам'яті Сполучених Штатів Америки за часів президентства Б. Клінтона 103
- Полинчук Віктор.** Феномен остальгії в сучасній Німеччині 105
- Романчук Владислав.** Гражданская война в литературе и кинематографе США 106
- Ткаченко Вадим.** «Справа Гузенка» і її сприйняття суспільством Канади (сер. 1940-х – поч. 1960-х рр.) 107
- Чиж Віталій.** Обговорення планів післявоєнного устрою Польщі в палаті обшин Великої Британії: від Тегерану до Ялти 108

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

- Бородіна Тетяна.** Співжиття українців та євреїв на Полтавщині у 1928-1933 рр. 111
- Євсюкова Онисія.** Харківський союз кустарів-одинаків в роки непу (1921-1928 рр.) 112
- Ільїн Вадим.** Національне обличчя більшовиків України періоду Української революції 1917-1921 рр. 113

Кумуржи Анжеліка. Український уряд і польське питання: з історії діяльності Міністерства УНР з польських справ 114

Сидоренко Володимир. Аероклуби як складова перемоги у Другій світовій війні (на прикладі Конотопського аероклубу) 115

Телічко Дмитро. Взаємовідносини Центральної Ради з київськими більшовиками у жовтні 1917 р. 116

Харченко Софія. «Відчуваючи серцебиття мігрантів»: психологічні аспекти адаптації українських політичних іммігрантів міжвоєнного періоду 117

Klychkov Dmytro. Kureniv tragedy: historical reality and reflection in collective memory 118

КРУГЛИЙ СТІЛ «ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ І ТЕРОР У ДОБУ СТАЛІНІЗМУ: ДЖЕРЕЛА, ОЦІНКИ, ПАМ'ЯТЬ»

Бривко Микола. Усні свідчення про спецдіянку НКВС в Биківні як джерело пам'яті про місце сталінських злочинів 121

Качан Дарина. Радянська мемуарна і художня література як формування історичної пам'яті про Великий терор 1937–1938-х рр. 122

Кравченко Євген. Терор та політичні репресії в історіографічному образі демографічних втрат України протягом 1930-х рр. 123

Куцаєва Тамара, Дідора Лариса. Архівно-кримінальна справа на Гната Колцуняка – малодосліджене джерело історії репресій проти співробітників Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Г. Шевченка 124

КРУГЛИЙ СТІЛ «ТРАНСФОРМАЦІЯ МІСЬКОГО ПРОСТОРУ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.»

Ісаєва Анна. Маркери модерності в образах Харкова др. пол. ХІХ – поч. ХХ ст. 127

Лещенко Юлія. Формування образу модерного Харкова в путівниках на поч. ХХ ст. 128

Сабадаш Влада. База даних «Візуальні образи міста Харків (символіка та емблематика)»: принципи побудови та попередні результати дослідження 129

Скиданова Антоніна. Модернізація й дисциплінування: напрями, мета й результати регламентації роздрібною торгівлі в Харкові у др. пол. ХІХ – на поч. ХХ ст. 130

Сохранич Дар'я. Функціонування стрит-арту у публічному просторі сучасного міста Харкова 131

Ховтура Анастасія. «Гарбологічна місія» харківського міського самоврядування наприкінці ХІХ – на поч. ХХ ст. 132

Шатілов Євгеній. Трансформація стадіону як публічного простору у Харкові 1920-1930 рр. (на матеріалах спортивної преси) 133

Наукове видання

Каразінські читання

(історичні науки)

Тези доповідей 72-ї Міжнародної наукової конференції

Українською, російською, англійською мовами

Відповідальний за випуск: Любавський Р. Г.

Редактор: Нижнікова С. В.

Укладач: Кулік О.О.

Комп'ютерне верстання: Піонтковська Х. Ю.

Оригінал-макет: Піонтковська Х. Ю.

Тексти подаються в авторській редакції

Автори несуть повну відповідальність за підбір, точність та достовірність наведених фактів, економіко-статистичних даних та інших відомостей

Затверджено до друку 23.04.2019.

Папір офсетний. Друк різнографічний.

Ум. друк. арк. Обл.-вид. арк. 20,4

Наклад 100 пр. Зам. №

Ціна договірна

61022, Харків, майдан Свободи, 4.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна